

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland.

Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner(Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick(Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com , <http://eesa-journal.com/>

SPIS TREŚCI

POLITOLOGIA - ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Глібова С. О.</i> ПОЛІТИКА ІТАЛІЇ В ЮНЕСКО.....	5
<i>Зозуля А. С.</i> ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОНЯТИЙНО - КАТЕГОРИАЛЬНОГО АППАРАТА В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ.....	10
<i>Оргієць О. М.</i> ДЕРЖАВНА СЛУЖБА КАНАДИ : ФОКУС НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОСВІДУ.....	15

PSYCHOLOGIA - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Данильченко Т.В.</i> ПИТАЛЬНИК «СУБ'ЄКТИВНЕ СОЦІАЛЬНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ»: МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ І ПРОЦЕДУРА РОЗРОБКИ.....	20
<i>Стаценко Т. М.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ЗРІЛОМУ ВІЦІ.....	30
<i>Хащенко Т. Г., Болтунова С. В., Шпак М. М.</i> ЭКО-СБЕРЕГАЮЩИЕ ОРИЕНТАЦИИ СУБЪЕКТА ЭКОНОМИЧЕСКОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ КАК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ	34

GEOGRAFIA - ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Шевчук С. Н.</i> АКАДЕМИК СТЕПАН РУДНИЦКИЙ – ОСНОВАТЕЛЬ И ЛИДЕР НАУЧНОЙ ШКОЛЫ УКРАИНСКОЙ ГЕОГРАФИИ ПЕРВОЙ ТРЕТИ ХХ СТО-ЛЕТИЯ.....	39
<i>Яценко А. Д.</i> АНАЛІЗ ВПЛИВУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ НА ЛІСОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я.....	43

KULTUROZNAWSTWO - КУЛЬТУРОЛОГИЯ

<i>Кириллова Н.Б.</i> МЕДИАКУЛЬТУРА И ОБЩЕСТВО: ОТ ДИАЛОГА К ПОЛИЛОГУ КУЛЬТУР.....	48
<i>Филимонова Н. В., Хопияйнен О. А.</i> МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СИСТЕМАТИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ О КОРЕННЫХ МАЛОЧИСЛЕННЫХ НАРОДАХ ЮГРЫ.....	53

NAUKI PRZYRODNICZE - НАУКИ О ЗЕМЛЕ

<i>Русева Я.П.</i> ПЕРСПЕКТИВЫ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ ДЛЯ ЖИЛОЙ ЗАСТРОЙКИ ОДЕССЫ.....	58
--	----

NAUKI ROLNICZE - СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

<i>Окорков В. В., Фенова О. А., Окоркова Л. А.</i> НОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМ УДОБРЕНИЯ НА СЕРЫХ ЛЕСНЫХ ПОЧВАХ ВЕРХНЕВОЛЖЬЯ.....	64
---	----

МАТЕМАТИКА- FIZYKA - ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Осідач А. О.

ОПИС ЭЛЕМЕНТОВ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ТА ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ НИМИ.....69

СНЕМІА - ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Мартинюк Г. В.

ВПЛИВ ДІЕЛЕКТРИЧНОЇ ПОЛІМЕРНОЇ МАТРИЦІ НА ВЛАСТИВОСТІ КОМПОЗИТІВ З ЕЛЕКТРОПРОВІДНИМ ПОЛІМЕРНИМ НАПОВНЮВАЧЕМ.....73

ARCHITEKTURA I URBANISTYKA - АРХИТЕКТУРА

Лесневска Р.В., Капустин П.В.

ЗРЕЛИЩНОСТЬ СОВРЕМЕННОЙ АРХИТЕКТУРНОЙ ТЕАТРАЛИЗАЦИИ: ВОЗВРАЩЕНИЕ ЭКСПРЕССИОНИЗМА?.....78

FARMACJA - ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Маль Г. С., Дородных И. А., Лазарева И. А., Удалова С. Н., Кононов С. И., Цепелев В. Ю

ВЗАИМОСВЯЗЬ НОСИТЕЛЬСТВА АЛЛЕЛЕЙ ГЕНОВ И ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗЛИЧНЫХ СХЕМ ГИПОЛИПИДЕМИЧЕСКОЙ ТЕРАПИИ У БОЛЬНЫХ ИБС.....84

POLITOLOGIA - ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

ПОЛІТИКА ІТАЛІЇ В ЮНЕСКО

Глібова С. О.

Здобувач кафедри Міжнародних організацій
та дипломатичної служби
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
службовець відділу міжнародного співробітництва
Державної міграційної служби України.

POLICY OF ITALY WITHIN THE UNESCO

Glibova S.O., PhD researcher of International Organizations and Diplomatic Service Chair of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, official of the Department of international cooperation of the State migration service of Ukraine.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню діяльності Італії в рамках ЮНЕСКО. Традиційно культурне співробітництво та захист національних об'єктів культурної спадщини становило важливу сферу культурної активності країни в міжнародних відносинах. Така діяльність збагачує та доповнює двосторонні зв'язки. Крім того, залучення до формування світової культурної діяльності дає можливість формувати точніше уявлення про роль країни у світових процесах культурного будівництва. У статті розкриваються основні сфери взаємодії Італії в рамках цієї організації: культурі, освіті, науці.

ABSTRACT

This article is dedicated to the activity of Italy within the UNESCO. Cultural cooperation and activity in the sphere of protection of national Italian UNESCO World Heritage objects has always been an integral part of the policy of the country in international relations. These actions foster and enrich not only bilateral relations between states, but promote positive image of the state in the cultural relations. This article deals with the activity of Italy in this organization in spheres of culture, science and education.

Ключеві слова: ЮНЕСКО, культурна діяльність, культурна політика Італії, міжнародні організації, співробітництво в культурній сфері.

Key words: UNESCO, cultural activity, cultural policy of Italy, international organizations, cooperation in cultural sphere.

Постановка проблеми. Головним завданням діяльності міжнародних галузевих організацій в сфері культури є ефективне використання спільних можливостей для сприяння національному культурному будівництву, активізації обмінів всіх рівнів, залучення до співробітництва регіонів та держав. Тому безпосередня робота Італії в міжнародних організаціях, в першу чергу, спрямована на забезпечення національних інтересів у ключових питаннях світової культурної політики. Серед міжнародних організацій у сфері культури варто особливо виділити ЮНЕСКО як міжнародний інтелектуальний форум.

Аналіз досліджень та публікацій з даної тематики. Дослідження з цієї тематики в Україні ведуться переважно в рамках вивчення зовнішньополітичної активності держав у багатосторонній дипломатії, зокрема їх політики в ЮНЕСКО. Велика увага приділяється окремим напрямкам діяльності організації за принципом галузевого розподілу і впровадження програм та ініціатив культурного розвитку або збереження культурної спадщини. Серед українських науковців, які досліджують аспекти діяльності ЮНЕСКО варто виділити праці Кучмі О.П., які присвячені вивченню загалом ролі та місця міжкультурного співробітництва в зовнішньополітичній практиці європейських держав та міжнародних організацій, Макаренко Є. А - яка досліджує політику і практику ЮНЕСКО у галузі міжнародних інформаційних відносин, аналізує трансформацію міжнародної інформаційної політики організації в останній

чверті ХХ ст., Ковальчук Т.І., яка вивчає загалом особливості культурного фактору європейської інтеграції.

Мета статті – проаналізувати основні напрями співробітництва Італії та ЮНЕСКО.

Викладення основного матеріалу. Сучасна діяльність ЮНЕСКО спрямована на формування багатополісного, демократичного світоустрою, подолання духовної роз'єднаності народів, дотримання поваги до цілісності та різноманіття культур.

8 листопада 1947 р. ході другої сесії Генеральної конференції, що відбулася в Мехіко, Пленарна Асамблея одноголосно проголосували за прийняття Італії в держави - члени ЮНЕСКО. Процес було завершено 27 січня 1948, з дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти в Лондоні.

Це визнання було дуже важливим фактом з моральної точки зору, адже воно означало перший крок до визнання Італії в ООН, з яким відчувалися великі труднощі на той час.

Сьогодні Італія одна з найважливіших членів ЮНЕСКО. Країна є шостою за величиною вкладів до бюджету організації (5 % від загального обсягу, або близько 12 млн. євро), і другою за величиною позабюджетних добровільних внесків (більше \$ 40 млн). З призупиненням американських внесків з листопада 2011 р., Італія стала другою за величиною внесків у ЮНЕСКО після Японії. З 1999 р. Італія безперервно перебуває членом Виконавчої ради Організації, а в 2011 р. була знову обрана на четвертий чотириріч-

ний термін. Крім того вона перебуває на першому місці за кількістю об'єктів внесених до Списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО за 49 пунктами вже занесеним, інші об'єкти на даний час розглядаються Національною комісією. Активна діяльність Італії в цій організації сприяє формуванню позитивного іміджу країни та зміцненню її позицій в міжнародних відносинах [6;9].

Своє співробітництво з організацією Італія здійснює через Постійне представництво Італії при ЮНЕСКО та Національну комісію. Основна роль Постійного представництва Італії при ЮНЕСКО полягає у встановленні зв'язку між Організацією та італійськими міністерствами, забезпечуючи тим самим обмін інформацією про програми та заходи, що здійснюються [9].

Варто зазначити, що з метою поширення інформації про діяльність представництва з різних напрямів ЮНЕСКО було створено спеціальний веб-сайт (www.rappunesco.esteri.it), а також відкрило «сторінку» у соціальній мережі Facebook.

Роль Комісії, яка була створена 1950 р., постійно зростає пропорційно змінам організації та еволюції її програм. На даний момент її функції визначає Постанова від 24 травня 2007 р., яка, дотримуючись загальної схеми, оновила Комісію з метою покращення її ефективності. Комісія здійснює свою діяльність через:

- Асамблею, яка визначає загальну стратегію Комісії, відповідно до програм і завдань ЮНЕСКО в рамках спільних інтересів національної політики в галузі освіти, науки, культури та комунікації в тісному зв'язку з Постійним дипломатичним представництвом Італії при ЮНЕСКО;

- Раду директорів - керівний орган Комісії, що реалізує стратегічні орієнтири, викладені Асамблеєю [6].

Національна комісія у справах ЮНЕСКО виконує завдання з надання консультації і дає рекомендації уряду Італії та державним установами у зв'язку з розвитком та оцінками програм ЮНЕСКО; співпрацює з органами, що відповідають за реалізацію рішень, прийнятих у рамках Генеральної конференції ЮНЕСКО; готує документи, які стосуються питань що входять до її компетенції і сприяє, публікації періодичних видань та поширенню інформації діяльності ЮНЕСКО; поширює серед молоді, ідеали ЮНЕСКО, надає підтримку діяльності системі асоційованих шкіл, клубів ЮНЕСКО та центрів, а також сприяє доступу до стажувань та надання стипендій ЮНЕСКО; організує і сприяє проведенню заходів з підготовки кадрів і навчання в областях компетенції ЮНЕСКО; координує діяльність фізичних осіб та організацій ЮНЕСКО; сприяє висвітленню діяльності організації, шляхом рекламної діяльності, через надання патронату та допомоги; розглядає і передає будь-які проекти, які потребують фінансової підтримки в порядку, передбаченому «Програмою участі»; вносить пропозиції щодо вибору членів італійської делегації в Генеральній конференції ЮНЕСКО та інших нарадах або подіях; виробляє рекомендації та пропозиції на прохання Міністра; виконує завдання захисту найменування, скороченого найменування, емблеми та доменних імен Інтернет- сайт, або її конкретних програм, і його використання, як сполучної ланки між ЮНЕСКО та урядом для всіх пи-

тань, що стосуються Організації [6].

Практична діяльність ЮНЕСКО будується на засадах середньострокового плану, розрахованого на 6 років. У свою чергу, на підставі такого плану складаються три дворічні програми. Конкретна робота Організації, що проводиться в рамках затверджених Великих програм і здійснюється за такими головними напрямками: Освіта, Природничі науки, Соціальні та гуманітарні науки, Культура, Комунікація та інформація.

Сектор культури. Традиційно сфера культури є загальноновизнаним пріоритетним напрямком діяльності ЮНЕСКО. В основі всіх конвенцій ЮНЕСКО в галузі культури лежить ідея культурного розмаїття як рушійна сила розвитку, що стосується не лише економічного зростання, але і засобу інтелектуального, морального та емоційного збагачення. Італія є однією з країн, які ратифікували майже всі правові документи ЮНЕСКО, в тому числі, Другий протокол до Гаазької конвенції 1999 року і Конвенції 2001 року про збереження підводної спадщини.

Концепція «Діалогу цивілізацій», є надзвичайно актуальною для Італії, з огляду на її географічне положення та особливості ситуації з мігрантами. [1; 2]. В основу сучасної концепції «Діалогу між цивілізаціями» покладено поняття різноманітності світових культур. Саме несприйняття різноманітності, за визначенням ООН, стає першопричиною багатьох конфліктів у сучасному світі. Для Італії просування цієї ініціативи набуває важливого значення, особливо в контексті взаємовідносин з країнами Середземномор'я. У цьому контексті за підтримки Італії, було прийнято резолюцію на 35-й Генеральній конференції ООН, яка спонукала Організацію окреслити чіткі лінії конкретної програми діяльності з поширення нової культури миру. 31 липня 2010 р. директором Департаменту культури було обрано італійку Франческо Бандарин.

Іншим важливим напрямом для Італії є сфера захисту культурної спадщини. За роки діяльності ЮНЕСКО в області охорони культурної спадщини, за участі Італії було забезпечено численні проекти з відновлення та реставрації художніх та історичних пам'яток: в Середземноморському басейні (археологічні проекти в Іраці, ініціативи з відновлення у Віфлеємі та Єрусалимі) в Африці (Ефіопський Аксум Археологічний парк, програми по збереженню архітектури в з Ефіопії та Малі), Азії (відновлення Май Сану у В'єтнамі), у Південно-Східній Азії (відновлення монументальної комплексу Ангкор -Ват Камбоджа) і на Західних Балканах. У цьому контексті було також забезпечено проект, спрямований на збереження стародавнього міста Петри (Йорданія). Крім того, на реалізації проекту по збереженню культурної спадщини Лівії, італійська організація Співробітництва в цілях розвитку 2014-2015рр. внесла € 1 млн, спрямованих на забезпечення потенціалу та підготовки фахівців у галузі культури [6, 8].

Важливого значення мали також проекти в галузі культури в Афганістані, які розпочалися ще в 2004 році. Вони зосередили свою увагу на відновленні Музею ісламського і доісламського мистецтва в Газні, важливу роль в якій зіграв ISIAO (Італійський інститут Африки і Сходу). Було відновлено мінарет Jam, який знаходився у важкодоступній області між провінціями Герат і Гор, і відновлено п'я-

тий мінарет Мусалла в Гераті [8]. Ця політика по захисту цінностей, крім суто культурного чинника, впливає також на ставлення краї регіону до Італії, підвищуючи її міжнародне положення та авторитет.

Наразі для Італії пріоритетною є діяльність по виконанню зобов'язання Конвенції 1970 р. проти незаконного обігу культурних цінностей, що здійснюється завдяки співпраці Міністерства спадщини та культури і підрозділу карабінерів з охорони пам'яток культури (ТСП). З метою підтримки діяльності ЮНЕСКО в цій галузі, за ініціативи та фінансування Італії було направлено до Секретаріату офіційного представника карабінерів ТСП. Крім того, на засіданні сторін-учасників Конвенції 1970, 19 червня 2013 р. відкрито виставку викрадених культурних цінностей, які вдалося повернути з допомогою карабінерів ТСП.

Важливе значення, в сфері розвитку культури для ЮНЕСКО мають міжнародні зустрічі в Монці «Форум з культури та індустрії культури», захід високого рівня в якому протягом трьох днів приймають участь міжнародні експерти в області культури та обговорюють проблеми її зв'язку з економічним застосуванням. Перший захід 2009 р. було зосереджено на індустрії культури, в той час як другий, що відбувся в червні 2011 р., був присвячений «видавничій індустрії і книгам в цифрову епоху», а саме - величезним змінам, які зазнала видавнича індустрія через епоху електронних книг.

Під час сесії Генеральної конференції у листопад 2011 р., було затверджено питання рішення зі створення центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та культурної економіки в м. Турин. Центр заснований відповідно до програми «Всесвітньої спадщини у дії» і має на меті створити центр з дослідження та обміну передовим досвідом в галузі управління культурною спадщиною. У своїй діяльності він передбачає використання вже наявного досвіду схожих центрів Centro Studi «Сільвія Santagata» Ebla, МОП в Турині, СІТІ системи, що інтегруються територіально у Консорціум Реджо ді Venaria Reale [6].

Сектор науки. Італія надає важливе значення діяльності ЮНЕСКО в секторі науки, зокрема через присутність деяких центрів Організації в цій країні.

Важливою для визнання ролі Італії в міжнародній науці є діяльність Міжнародного центру теоретичної фізики, оскільки він готує молодих вчених і дослідників із країн, що розвиваються. Міжнародний центр теоретичної фізики в Трієсті, фінансується на 80 % за участі Італії (€ 20,5 млн.) та Міністерства освіти, університетів і досліджень, є важливим центром з дослідження в галузі теоретичної фізики і математики. З 1964 р., майже за 50 років, ІСТР випустив більш ніж 100 тис. дослідників з більш ніж 100 країн. Освіта цих науковців вважається найкращими інвестиціями в галузі науки і техніки для майбутнього їх країн [7]. Для Італії така діяльність сприяє поширенню її цінностей шляхом застосування «м'якої сили», що в майбутньому впливатиме на розвиток науки у відповідних країнах, і необхідність співпраці з Італією.

Також в Трієсті Італія підтримує діяльність TWAS Academy of Science for Developing World (Академії наук для країн, що розвиваються) і з 1985 р. сприяє поширенню наукових знань задля сталого розвитку відсталих країн

Півдня [7].

У Венеції розташований Регіональний центр ЮНЕСКО з науки і культури BRESCE, який відзначив двадцять п'ять років з моменту внесення Венеції до Списку всесвітньої спадщини, на сороковий річницю Конвенції із всесвітньої спадщини 1972 року.

Нещодавно було створено ще один центр із забезпечення виконання Світової Програми оцінки водних ресурсів в м. Перуджа. Він фінансується Міністерством охорони навколишнього середовища, який проводить дослідження щодо раціонального використання водних ресурсів. Центр координує діяльність 28 установ ООН, які займаються управлінням водними ресурсами і готує доповідь про гідрологічний стан світу (Світова Доповідь про розвиток водних ресурсів світу), що складається з доповіді про стан та перспективи світових ресурсів прісної води. Четверте видання даного звіту було представлено під час останнього Всесвітнього форуму з водних ресурсів в Марселі в березні 2013 р. [8].

Навчально-соціальний сектор. Італія нещодавно стала учасником ще в одному з найбільш пріоритетних напрямів діяльності ЮНЕСКО із забезпечення гендерної рівності, що фінансується за рахунок програми співробітництва з метою розвитку Міністерства закордонних справ МСС (молодших фахівців) на підтримку програми з гендерної рівності на наступні два роки. В цій області країна бере участь в ініціативі з Глобального партнерства ЮНЕСКО з освіти для дівчат і жінок - масштабному проекті спеціально для Африки. Варто наголосити, що досвід, яким володіє Італія в різних сферах життя безумовно позитивно впливає і на місце країни в системі багатосторонньої дипломатії.

Крім того необхідно згадати про інтенсивні навчальні заходи, що проводяться карабінерами ТСП з охорони культурної спадщини, у співпраці з ЮНЕСКО та Інтерполом, з метою освіти та підвищення кваліфікацій поліцейських і митних чиновників від міністерств культури в Африці, Латинській Америці, на Близькому Сході, в Афганістані [7].

Освіта. Освіта є одним з основних напрямків діяльності ЮНЕСКО, на який Організація виділяє більшу частину свого бюджету. З моменту свого створення 1945 р., країни - засновники підписали меморандум, в якому висловили свою віру в ідеал «рівних можливостей освіти для всіх». Тому ЮНЕСКО завжди прагнула поширити базову початкову освіту у всіх країнах світу, наголошуючи на тому, що вона має важливе значення для здорового соціально - економічного розвитку суспільства.

Найважливішою ініціативою в галузі освіти є «Освіта для всіх» ОДВ. Цей проект було запущено на Всесвітньому форумі в Дакарі в 2000 р., де були поставлені амбітні цілі до 2015 р. Серед яких можна згадати необхідність забезпечити загальну початкову безкоштовну обов'язкову освіту для всіх, забезпечити можливість для дітей пройти повний курс навчання в школі, підвищити рівень грамотності до 50 % і забезпечити справедливий рівний доступу до освіти для чоловіків та жінок [9].

Головуючи у робочій групі з освіти заради розвитку на зустрічі Великої вісімки 2001 р., Італія сприяла збереженню програми ОДВ серед основних завдань порядку денно-

го, прийнявши також документ «Нове завдання освіти для всіх», який було затверджено на саміті G8 в Кананаскісі у 2002 році. В результаті цієї зустрічі на вищому рівні, Світовий банк і великі двосторонні донори, в тому числі країни G8, запустили ініціативу «Освіта для всіх - Ініціатива швидкої дії» (ОДВ - ИШД), в якості основного інструменту мобілізації ресурсів на користь всезагальної освіти. ОДВ-ИШД - є механізмом, який спрямований на підтримку національних стратегій у галузі освіти в країнах, що розвиваються в рамках комплексного плану боротьби з бідністю. З 2002 р. за Ініціативи швидкої дії більше 40 мільйонів юнаків і дівчат пішли до школи [6].

Сектор соціальних і гуманітарних наук. Сектор соціальних і гуманітарних наук має на меті «поширення знань, стандартів та наукового співробітництва з метою сприяння соціальним перетворенням, поширенню універсальних цінностей справедливості, свободи і людської гідності». Відповідно до цього він грає роль «лабораторії ідей» і в контексті багатомірної кризи діє як справжній «мозковий центр». Серед програм, розроблених в рамках цієї сфери найбільш цікавими для Італії виступають наступні: «Біоетика», «Філософія», «Права людини»

Біоетика. У 1993 р. Генеральною конференцією було засновано Міжнародний комітет з біоетики (МКБ), який 1999р. було об'єднано з Міжурядовим комітетом з біоетики. Це є єдиним міжнародним форумом дебатів з даного питання, що складається з 36 незалежних експертів наукового світу. З 2011 р. президентом КІБ є професор Стефано Семпліче з університету «Tor Vergata» в Римі. 1999 р. [9].

Філософія. У Доповіді з «Філософії з космополітичної точки зору» Жака Дерріда 1997 р. ЮНЕСКО розглядається в першу чергу як «філософський майданчик», маючи на увазі не тільки філософські ідеї, що містяться в Хартії організації, але й обґрунтовує необхідність створення відділу, що спеціалізувався б на філософії. Італія з інтересом стежить за процесом розробки «міжсекторальної стратегії в галузі філософії» розпочатому 2005 р., усвідомлюючи її важливість для повної реалізації місії ЮНЕСКО як інтелектуального і етичного центру системи ООН [9]. У зв'язку з цим Італія видала в Палермо у листопаді 2008 р. - після Чилі, Марокко і Туреччини - четверте видання «Всесвітнього дня філософії» під егідою Національної комісії Італії та Банку ді Сицилія, присвячено темі «Права і Можливості». Повага прав особистості і свободи вираження думок є ключовим елементом у забезпеченні миру, запобіганні конфліктів і сприянні прогресу суспільства [9]. Італія переконана, що ЮНЕСКО слід підтвердити своє бачення в цій області, залишаючи місце для дебатів про «нові права», що виникають у галузі міграції, біоетики, навколишнього середовища, статі та культури.

Сектор природничих наук. Сектор природничих наук давно є одним з провідних у діяльності Організації з точки зору бюджету, залучення людських ресурсів і програм. Від посідає таке ж значення як і галузь освіти - історично пріоритетний напрямок діяльності Агентства в Парижі. Із загального обсягу фінансування, як бюджетного, так і позабюджетного, саме на природничі науки ЮНЕСКО залучає найбільшу суму позабюджетних внесків. В контексті існуючих напрямів діяльності в цій сфері варто виділити

такі.

Океанографія. В області вивчення океанів можна зазначити про взаємовигідну та ефективну співпрацю між ЮНЕСКО і Міжурядовою океанографічною комісією (МОК), які спільно здійснюють керівництво у цій сфері. У компетенцію МОК входить практично весь комплекс науково-технічних проблем, пов'язаних з вивченням Світового океану та експлуатацією його ресурсів. В рамках Комісії здійснюється багато конкретних наукових програм. Протягом останніх років МОК ЮНЕСКО впроваджує і розвиває міжнародне співробітництво в рамках таких трьох великих програм: «Океанічні науки», «Оперативна спостережна система», «Океанічні служби» [9].

Італія бере участь у роботі МОК через діяльність Італійської океанографічної комісії під головуванням д-р. Джузеппе Манцелла.

Для неї особливо важливими є участі у спільних заходах з управління океанами в рамках Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права (КМП), звертаючи особливу увагу на загрозу підвищення рівня моря для прибережних країн, для яких найбільш актуальним залишаються нові можливості боротьби з ризиками.

Іншим важливим напрямком діяльності в сфері природничих наук є Міжнародна гідрологічна програма, яка здійснюється з 1975 р. у відповідності з рішеннями, прийнятими на 17-й і 18-й сесіях Генеральної конференції ЮНЕСКО. Міжнародна гідрологічна програма спрямована на вдосконалення знань в галузі водних ресурсів у світовому регіональному і національному масштабах і орієнтована, перш за все, на застосування гідрології в справі освоєння водних ресурсів і управління ними, вивчення впливу діяльності людини на водні ресурси і її наслідків для навколишнього середовища.

МГП є довгостроковою міжнародною програмою. Вона планується за принципом чергових середньострокових фаз, термін яких складає 6 років. Зміст кожної фази визначається Генеральною конференцією ЮНЕСКО. В даний час розробляється восьма фаза МГП (2013 -2019 рр.). На ЮНЕСКО покладено особливу відповідальність за надання допомоги в реалізації Цілей Розвитку Тисячоліття, спрямованої на забезпечення екологічної сталості, і, зокрема, завдання скоротити до 2015 р. вдвічі кількість людей, які не мають доступу до безпечної питної води і санітарним умовам [9].

Важливу роль в цьому сенсі мав всесвітній форум Програма оцінки водних ресурсів світу (ПОВРМ), що відбувся в Перуджі, він об'єднав зусилля різних агентств ООН, що діють в секторі водних ресурсів, підготувавши доповідь про глобальні водні ресурси. 4 - а Доповідь про світовий стан води була представлена під час останнього Всесвітнього Водного Форуму в Марселі в 2012 році.

Організація Об'єднаних Націй оголосила 2013 Міжнародним роком співпраці в галузі водних ресурсів. ЮНЕСКО відіграла центральну роль в рамках системи ООН для організації відповідних заходів, особливо важливо, що в якості офіційного координатора було обрано представника Італії д-р Аліса Аурелі, спеціаліста з підземних вод [9].

Програма біорізноманіття. Поняття біорозмаїття затвер-

дилося після Конференції з навколишнього середовища і розвитку в Ріо 1992 р. 2002 р. під час Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі було розроблено Конвенцію про біологічне різноманіття, спрямовану на скорочення втрати біорізноманіття на глобальному, регіональному та національному рівнях.

2010 р. проголошений ООН Міжнародним роком біорізноманіття, у зв'язку з чим ЮНЕСКО відновило дискусію з цих питань з низкою конкретних ініціатив, спрямованих на поширення обізнаності про численні наслідки, пов'язані з біорізноманіттям по всьому спектру своїх основних наукових програм. 2011 р. організація виступила з ініціативою міжгалузевого біорізноманіття, довіривши координацію цього важливого питання на офіційному рівні італійському представнику, д-р . Сальваторе Аріко [9].

Програма «Людина і біосфера» є продовженням Міжнародної біологічної програми ЮНЕСКО і представляє план робіт для міждисциплінарних досліджень, покликаних поліпшити взаємодію людини з її природним оточенням. Програму було створено в 1971 р.. Вона підкреслювала важливість створення і управління біосферних заповідників і знайшла своє відображення в Мадридському плані дій, затвердженому на конференції в Мадриді в 2008 р. В рамках збільшення взаємодії між культурною і біологічною різноманітністю особлива увага приділяється культурним ландшафтам та історичним об'єктам, зокрема об'єктам всесвітньої спадщини.

Реалізація Мадридського плану дій передбачає, що країни, на територіях яких розташовані біосферні заповідники повинні інформувати Секретаріат МАБ про конкретні методи і дій, що проводяться на їх територіях через з національні комітети МАБ і національних комісій у справах ЮНЕСКО.

Італія присутня в Міжурядовму комітеті МАБ (МКС) через свій Національний Технічний комітет у складі представників Міністерства охорони навколишнього середовища, Міністерства закордонних справ, Міністерства освіти і МІРАФ та координації з боку Управління з охорони природи Міністерства навколишнього середовища [9].

Висновки. Дослідивши вищевикладений матеріал можна дійти висновків, що Італія як середня країна намагається використовувати весь свій потенціал для формування не лише позитивного іміджу країни в міжнародних відноси-

нах, але й користується нагодою для активної участі в процесі управління у сфері культури, освіти та науки через активну співпрацю в рамках такої впливової міжнародної організації як ЮНЕСКО. З посиленням ролі культурного чинника на міжнародній арені захист та просування власних культурних цінностей відкриває нові перспективи для впливу на світові події. Безумовно активне співробітництво Італії в рамках ЮНЕСКО збагачує її позиціонуванню як впливової європейської країни.

Список використаної літератури

1. Декларація принципів міжнародної культурної співпраці ЮНЕСКО (1966 р.). - Режим доступу: <http://culture.uzsci.net/laws/cooperation/deklar2.html>
2. Кучмій О.П. Використання технологій публічної дипломатії для просування інтересів держави на міжнародній арені (на прикладі Німеччини та Великої Британії) / О. П. Кучмій, А. Носенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 78. Ч. 2. - 2008. - С. 147-151
3. Ожеван М.А., Кучмій О.П. Культурна дипломатія // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. - К.: Знання України, 2004.- Т.1. - 760 с. - С. 380-381.
4. Доклад Генерального Директора «Про вклад ЮНЕСКО в исполненіе Глобальной повестки дня для диалога между цивилизациями» (164 EX Decision 7.1.3) // Решения, приняты Исполнительным советом на 164-й сессии (Париж, 21-30 мая 2002 г.) – Париж: ЮНЕСКО. – 2002. – 71 с.
5. Зонова Т. Модернизация дипломатической службы Италии. - Режим доступу: <http://www.mgimo.ru/news/experts/document168586.phtml>
6. Commissione Nazionale Italiana per l'UNESCO. Cos'è l'UNESCO. Режим доступу: <http://www.unesco.it/cni/index.php/uno>
7. International centre for Theoretical Physics. Режим доступу: <http://www.ictp.it/>
8. L'Italia garantisce altri 1.2 milioni di dollari per la conservazione del patrimonio afgano. Режим доступу: http://www.unesco.org/new/en/kabul/about-this-office/singleview/news/italy_grants_us_12_million_for_heritage_preservation_and_development_in_afghanistan
9. Rappresentanza Italiana presso l'UNESCO. Режим доступу: <http://www.rappunesco.esteri.it>

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОНЯТИЙНО - КАТЕГОРИАЛЬНОГО АППАРАТА В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

А.С. Зозуля

аспирант кафедры глобалистики, евроинтеграции и управления национальной безопасностью Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ISSUES OF IMPROVEMENT OF CONCEPTUAL APPARATUS IN SYSTEM ENSURING THE INFORMATION SECURITY OF UKRAINE

A. Zozulya, Postgraduate student of division of European integration, globalization and management of national security National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

АННОТАЦИЯ

В статье уточнен статус и содержание понятий “информационная безопасность”, “система информационной безопасности”, “система обеспечения информационной безопасности” и “механизмы обеспечения информационной безопасности” в категориальной сетке теории государственного управления.

Установлена взаимосвязь и иерархия понятий “информационная безопасность – система информационной безопасности – система обеспечения информационной безопасности – механизмы обеспечения информационной безопасности”, которые должны стать главными структурно-функциональными факторами формирования иерархии: “Доктрина информационной безопасности – Стратегия информационной безопасности – концепция и государственная целевая программа” и, соответственно, определять содержание, назначение и направленность указанных документов.

ABSTRACT

In the article precised the status and content of the concepts of “information security”, “information security system”, “system ensuring the information security” and “mechanisms ensuring of information security” in relation to the theory of public administration.

The author defined the correlation and hierarchy of the concepts of “information security - information security system - system ensuring the information security - mechanism of information security”, which should be the primary functional and structural factors in the formation of the hierarchy: «The doctrine of information security - Information Security Strategy - targeted state programs» and, accordingly, to determine the content, purpose and an orientation of the specified documents.

Ключевые слова: государственное управление, национальная безопасность, информационная безопасность, система информационной безопасности, система обеспечения информационной безопасности.

Key words: public administration, national security, information security, information security system, the system ensuring of information security.

Постановка проблемы в общем виде. Исследование явлений, процессов, основ информационной безопасности становится все сложнее ввиду отсутствия единого мнения среди практиков государственного управления и учёных в методологическом осмыслении терминов, которые позволяют сформулировать проблемы обеспечения информационной безопасности.

Некоторые из понятий, несмотря на их достаточно широкое применение, вследствие имеющихся глубинных трансформаций пространства безопасности, а также в связи с необходимостью учёта последствий глобализации, требуют более критического анализа и уточнения с целью дальнейшего развития теории и практики государственного управления в сфере информационной безопасности.

Это обстоятельство и определяет связь общей проблемы с наиболее важными научными и практическими задачами исследования вопроса дальнейшего уточнения базисных понятий государственного управления в сфере информационной безопасности.

Анализ последних исследований и публикаций. На основании анализа актуальных исследований и научных публикаций, энциклопедической и справочной литературы [1-8; 19-24; 26; 29-31] можно сделать вывод, что проблемы совершенствования понятийно-категориального аппарата государственного управления в сфере информационной безопасности стали объектом исследований философов, политологов, специалистов государственного управления.

Среди учёных продолжают дискуссии относительно методологического обоснования понятийно-категориального аппарата государственного управления в сфере информационной безопасности, определения его сущности, содержания, структуры. Характер указанных дискуссий свидетельствует о необходимости объективного обоснования процессов операционализации понятий и категорий государственного управления. Недостаточная научная обоснованность, достаточно широкая интерпретация понятий и категорий определяют необходимость синтеза теоретических положений относительно формирования понятийно-категориального аппарата государственного управления в сфере информационной безопасности Украины, что отражает специфику явлений и процессов в этой сфере.

К проблемам, которые касаются непосредственно разработки понятийно-категориального аппарата государственного управления в сфере информационной безопасности, принадлежат: использование официально неопределённых терминов, понятий, дефиниций; отставание разработки и внедрения понятийно-категориального аппарата от потребностей системы обеспечения информационной безопасности; нечёткость и неоднозначность отдельных определений; отсутствие системности и скоординированности действий по формулированию и применению понятийно-категориального аппарата в официальных документах. Примером указанного может служить

понятие “информационная безопасность”, которое законодательно определено в Законе Украины “Об Основных принципах развития информационного общества в Украине на 2007-2015 годы” [9], а также употребляется в ч. 1. ст. 17 Конституции Украины [10], Стратегии национальной безопасности Украины [11], Законах Украины “Об основах национальной безопасности” [12], “О Концепции Национальной программы информатизации” [13], “О Национальной программе информатизации” [14], в проекте Закона Украины “Об основах информационной безопасности Украины” [15], а также в проектах “Доктрины информационной безопасности” [16] и “Концепции информационной безопасности Украины” [17].

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. Анализ действующего законодательства Украины по вопросам обеспечения национальной безопасности [1] позволяет констатировать отсутствие официального определения понятий “система информационной безопасности” и “система обеспечения информационной безопасности”. Указанная проблема сдерживает разработку и внедрение современных технологий государственного управления в системе обеспечения информационной безопасности, препятствует повышению его эффективности.

Целью статьи является уточнение статуса и содержания понятий “информационная безопасность”, “система информационной безопасности”, “система обеспечения информационной безопасности” и “механизмы обеспечения информационной безопасности” в категориальной сетке теории государственного управления.

Изложение основного материала. Рассматривая терминологическое поле любой науки, возникает необходимость в группировке по определённым критериям всей совокупности терминов. В понятийно-категориальной системе основ национальной безопасности считается целесообразным выделить три уровня:

к первому уровню относятся понятия и категории, касающиеся концептуального ядра дисциплины;

ко второму уровню – понятия и категории, которые отражают процесс становления и функционирования системы национальной безопасности;

к третьему уровню относятся понятия и категории, передающие состояние субъекта, который решает задачи по определению уровня обеспечения национальной безопасности. Понятия позволяют в идеализированном, абстрактном виде представить себе те или иные стороны обеспечения национальной безопасности как достаточно самостоятельные явления объективной реальности, выделить существенные элементы и их взаимосвязь [4].

Попробуем представить себе так называемую “пирамиду концептов” системы обеспечения информационной безопасности. На вершине пирамиды находится понятие “информационная безопасность”, несколько ниже – “система информационной безопасности”, а внизу, на воображаемой плоскости основания пирамиды, имеют место базисные понятия и термины, которые относятся к системе обеспечения информационной безопасности. Информационная безопасность является важной составляющей национальной безопасности Украины. Определение научного понятия информационной безопасности в теоретическом

плане принципиально, поскольку оно должно очертить сущность этого явления, а также выделить его важнейшие элементы.

Законом Украины “Об Основных принципах развития информационного общества в Украине на 2007-2015 годы” понятие “информационная безопасность” определяется как состояние защищённости жизненно важных интересов человека, общества и государства, при котором предотвращается нанесение вреда через: неполноту, несвоевременность и недостоверность информации, что используется; негативное информационное влияние; негативные последствия применения информационных технологий; несанкционированное распространение, использование и нарушение целостности, конфиденциальности и доступности информации [9].

Стоит отметить, что официальное определение понятия “информационная безопасность” впервые представлено в “Решении о Концепции информационной безопасности государств-участников Содружества Независимых Государств в военной сфере” [18]. Сейчас в проекте Закона Украины “Об основах информационной безопасности Украины” [15] информационная безопасность определяется как состояние защищённости жизненно важных интересов человека и гражданина, общества и государства, при котором предотвращается нанесение вреда через неполноту, несвоевременность и недостоверность распространяемой информации, нарушение целостности и доступности информации, несанкционированный оборот информации с ограниченным доступом, а также из-за негативного информационно-психологического воздействия и умышленного причинения негативных последствий применения информационных технологий. То есть в проекте Закона Украины “Об основах информационной безопасности Украины” основное внимание уделяется не только защите информации, но и информационно-психологической безопасности, что предполагает, прежде всего, защиту национального информационного пространства учитывая морально-психологическое состояние общества.

Стоит отметить, что в украинском научном дискурсе массовое сознание, как объект национальной безопасности, рассматривалось в рамках системного и аксиологического подходов.

Сторонники системного подхода в определении информационной безопасности акцентируют внимание на сохранении стабильности и нормального функционирования системы (страны, государства, общества как социальной системы) в условиях деструктивного воздействия на информационную сферу. Так А. Додонов определяет информационную безопасность как состояние защищённости информационного пространства, которое обеспечивает формирование и развитие интересов личности, общества и государства [19].

Украинский исследователь Р. Калюжный считает, что информационная безопасность – это вид общественных информационных правоотношений по созданию, поддержке, охране и защите желаемых для человека, общества и государства безопасных условий жизнедеятельности; общественных правоотношений связанных с созданием, распространением, хранением и использованием инфор-

мации [20, с. 18].

Кормич Б. под информационной безопасностью понимает состояние защищённости установленных законодательством норм и параметров информационных процессов и отношений, что обеспечивает необходимые условия существования государства, человека и общества как субъектов этих процессов и отношений [21, с. 109].

В рамках теории государственного управления Н. Нижник, В. Билоус, В. Олуйко информационную безопасность трактуют как состояние правовых норм и соответствующих им институтов безопасности, гарантирующих постоянное наличие данных для принятия стратегических решений и защиту информационных ресурсов страны [22; 23].

В определении информационной безопасности с позиции аксиологического подхода смысловой акцент делается на самоценности информационных процессов, существовании автономных, экзистенциальных информационных целей. Информационная безопасность трактуется как защищённость процесса духовной и материальной жизни и непрерывного информационного развития. Так, например, украинский исследователь Петрик В. определяет информационную безопасность как состояние защищённости личности, общества и государства, при котором достигается информационное развитие (техническое, интеллектуальное, социально-политическое, морально-этическое), при котором посторонние информационные воздействия не наносят им существенный вред [24].

Варивода Я. предлагает выделять консервативную и динамическую составляющие массового сознания, что позволяет более чётко определить угрозы информационно-психологической безопасности [25].

Предварительно подытожим: украинские исследователи рассматривают информационную безопасность в контексте традиционного для второй половины XX ст. общего понимания безопасности как такого состояния, в котором жизненно важные интересы человека, общества, государства и международной системы защищены от любой внутренней или внешней угрозы. В основном информационная безопасность рассматривалась как состояние социума, при котором обеспечена надёжная и всесторонняя защита личности, общества и государства в информационном пространстве от воздействия на них особого вида угроз, которые выступают в форме организованных или спонтанных информационных и коммуникационных потоков. [26, с. 20]

Однако, на наш взгляд, в условиях развития информационного общества [27] и ведение современных информационных войн [28] информационную безопасность следует рассматривать в широком смысле как способность государства, общества, личности:

во-первых, обеспечить защиту социального интеллекта и информационного ресурса, оптимальную социальную энтропию и информационную среду для поддержания жизнедеятельности и жизнеспособности, устойчивого функционирования и прогрессивного социального развития;

во-вторых, противостоять опасностям и угрозам информационного характера, деструктивным информационным воздействиям на индивидуальное и общественное созна-

ние, психику людей, а также на компьютерные сети и другие технические источники информации;

в-третьих, формировать личностные и групповые навыки и умения безопасного поведения в условиях информационного противостояния;

в-четвертых, поддерживать постоянную готовность системы обеспечения информационной безопасности к адекватным мерам реагирования на угрозы информационного характера;

в-пятых, осуществлять интеллектуализацию и информатизацию общества.

Уточним статус и содержание понятия “система информационной безопасности” в категориальной сетке теории государственного управления. Поскольку в официальном дискурсе определение понятий “система национальной безопасности” и “система информационной безопасности” отсутствуют, рассмотрим трактовку указанных понятий в украинском научном дискурсе государственного управления.

Отечественный исследователь Г. Сытник под системой национальной безопасности предлагает понимать открытую, динамичную, социальную систему, целью которой является создание условий для реализации национальных интересов, обеспечение целостности общественного организма и способности государства отстаивать указанные интересы.

Система национальной безопасности формируется после провозглашения государственного суверенитета и включает в себя несколько подсистем. Эта система одновременно является элементом систем безопасности более высокого порядка – субрегионального, регионального, глобального, с которыми взаимосвязана рядом факторов правового, политического, экономического и иного характера [3, с. 349–352].

Анализ научно-теоретических работ [4-7], руководящих документов, которые связаны с проблемами национальной безопасности, и в частности информационной [1], рассмотрение их как определённой целостной системы позволило выявить те основные элементы, которые образуют систему информационной безопасности, и сформулировать авторское определение понятия “система информационной безопасности”.

Под системой информационной безопасности предлагаем понимать функциональную систему, отражающую процессы взаимодействия объектов, субъектов, идейно-теоретической и законодательной баз, целей, задач, государственных органов, общественных организаций, должностных лиц и отдельных граждан, которые несут в пределах своей компетенции всю полноту ответственности за формирование заданного уровня информационной безопасности Украины, а также совокупность сил и средств, функционирующих в интересах обеспечения информационной безопасности.

Уточним статус и содержание понятия “система обеспечения информационной безопасности” в категориальной сетке теории государственного управления.

По мнению авторского коллектива разработавшего словарь-справочник “Государственное управление в сфере национальной безопасности” [3], система обеспечения

национальной безопасности – это составляющая системы национальной безопасности, а именно совокупность взаимосвязанных и взаимообусловленных механизмов (институциональных, организационных, правовых и других) и субъектов обеспечения национальной безопасности (должностные лица государства, органы государственной власти и местного самоуправления, государственные организации и учреждения, силы и средства сектора безопасности, институты гражданского общества, отдельные граждане), которые на основе действующего законодательства трансформируют политику национальной безопасности в целенаправленную скоординированную деятельность (меры политического, правового, организационного, военного и иного характера) по реализации национальных интересов (прежде всего по выявлению, прогнозированию, предотвращению и нейтрализации угроз безопасности личности (гражданина), общества и государства).

Стоит добавить, что система обеспечения национальной безопасности является не просто совокупностью взаимодействующих структур, а представляет собой определенный процесс формирования правового поля и принятия политических решений в сфере обеспечения национальной безопасности. Учитывая это, крайне важно, кто участвует в оценках и прогнозах, и какая информация была принята во внимание, а какая нет. Это означает, что в структуре системы обеспечения национальной безопасности должна быть подсистема, главной функцией которой является не только разработка и принятие государственно-управленческих решений по реализации политики национальной безопасности, но и формирование правового поля указанной политики. Эту функцию выполняет система государственного управления обеспечением национальной безопасности, которая является подсистемой системы обеспечения национальной безопасности [3, с. 355–357].

Специалисты “Украинского центра экономических и политических исследований имени Александра Разумкова” под системой обеспечения информационной безопасности понимают организованную государством совокупность субъектов (государственных органов, должностных лиц, общественных организаций, отдельных граждан), объединенных целями и задачами защиты национальных интересов Украины в информационной сфере, которые осуществляют согласованную деятельность в рамках законодательства Украины [29, с. 50]. Такой же позиции относительно определения понятия “система обеспечения информационной безопасности” придерживаются В. Цыганов и А. Логинов [30; 31].

Липкан В. предлагает понимать под системой обеспечения информационной безопасности систему информационно-аналитических, теоретико-методологических, административно-правовых, организационно-управленческих, специальных и других мероприятий, направленных на обеспечение устойчивого развития объектов информационной безопасности, а также инфраструктуры ее обеспечения. Украинский исследователь Гуцалюк М. под системой обеспечения информационной безопасности предлагает понимать организационное объединение государственных

органов, а также сил и средств информационной безопасности, выполняющих свои функции на основе закона под контролем и защитой судебной власти [8, с. 2].

Учитывая отсутствие определения понятий в официальном дискурсе государственного управления “система обеспечения информационной безопасности”, “механизмами обеспечения информационной безопасности”, предлагаем авторские определения этих понятий. Система обеспечения информационной безопасности – это организованная государством система государственных и негосударственных институтов, с применением теоретико-методологических, нормативно-правовых, информационно-аналитических, организационно-управленческих, кадровых, научно-технических и других мероприятий, обеспечивающих способность государства защищать свои интересы и реализовывать свои цели в области информационной безопасности как внутри государства, так и за ее пределами.

Под механизмами обеспечения информационной безопасности предлагаем понимать совокупность государственных институтов и структур гражданского общества, а также практических мероприятий, рычагов, стимулов, способов действий по определению и организации (привлечению) необходимых и достаточных материальных, духовных, человеческих ресурсов, интеграции различных сфер общества с целью достижения задач по обеспечению информационной безопасности Украины.

Выводы. Проведенный анализ современного состояния понятийно-категориального аппарата в системе обеспечения информационной безопасности Украины позволяет сделать следующие выводы.

1. Установлено, что по причине глубинных трансформаций системы обеспечения информационной безопасности Украины, отсутствия четких и официально определенных понятий, их противоречивое применение в различных документах сдерживает формализацию государственной политики национальной безопасности и государственного управления обеспечением информационной безопасности, а также препятствует повышению его эффективности. При сложившихся условиях, целесообразно дать законодательное определение понятий “система информационной безопасности”, “система обеспечения информационной безопасности”, “механизмы обеспечения информационной безопасности”.

2. Взаимосвязь и иерархия понятий: “информационная безопасность – система информационной безопасности – система обеспечения информационной безопасности – механизмы обеспечения информационной безопасности” и их сущность позволяет утверждать, что именно они должны быть главными структурно-функциональными факторами формирования иерархии: “Доктрина информационной безопасности – стратегия информационной безопасности – концепция и государственная целевая программа” и, соответственно, определять содержание, назначение и направленность указанных документов. При соблюдении предложенного принципа, разработка государственной политики информационной безопасности, формирование и функционирование системы обеспечения информационной безопасности, организация государственного управления обеспечением информаци-

онной безопасности приобретут более четкий, логически обоснованный процесс.

Перспективы дальнейших исследований видим в исследовании эволюции структуры и функций системы обеспечения информационной безопасности Украины.

Список литературы:

1. Нормативно-правова база в галузі безпеки і оборони України: видання друге, доповнене / А. Гриценко, М. Кожієл, А. Єрмолаєв, Ф. Флурі. – К.: Центр дослідження армії, конверсії та роззброєння, 2012. – 820 с.
2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.
3. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / состав.: Г.П. Сытник, В.И. Абрамов, В.Ф. Смолянюк и др.; под общ. редакцией Г.П. Сытника. – К.: НАДУ, 2012. – 496 с.
4. Шипілова Л.М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: дис. канд. політ. наук: 21.01.01 / Л.М. Шипілова. Інститут проблем національної безпеки, РНБО України. – К., 2007. – 178 с.
5. Семенченко А.І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України [текст]: монографія / А.І. Семенченко. – К.: Вид-во НАДУ, 2008. – 428 с.
6. Безпека сталого розвитку України: побудова в умовах глобальних викликів [текст]: монографія / [В.О. Ананьїн, В.В. Горлинський, О.О. Пучков та ін.] за заг. ред. В.О. Ананьїна. – К.: ІСЗЗІ НТУУ «КПІ», 2009. – 271 с.
7. Шевченко М.М. Проблеми та основні напрями розвитку механізмів національної безпеки України в умовах геополітичного інформаційного протиборства / М.М. Шевченко // Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – № 3 (11). – С. 217 – 222.
8. Гуцалюк М. Інформаційна безпека України: нові загрози / М. Гуцалюк // Бизнес и безопасность. – 2003. – № 5. – С. 2–3.
9. Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” від 9 січня 2007 року № 537-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16> (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
10. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
11. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України” від 26 травня 2015 року № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
12. Закон України “Про основи національної безпеки” від 19 червня 2003 року № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
13. Закон України “Про Концепцію Національної програми інформатизації” від 4 лютого 1998 року № 75/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
14. Закон України “Про Національну програму інформатизації” від 04 лютого 1998 року № 74/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
15. Проект Закону України “Про засади інформаційної безпеки України” від 28 травня 2014 року № 4949 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51123 (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
16. Проект “Доктрини інформаційної безпеки” [Електронний ресурс] // Державний комітет телебачення і радіомовлення України : [сайт]. – Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=114348&cat_id=32820 (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
17. Проект “Концепції інформаційної безпеки України” [Електронний ресурс] // Міністерство інформаційної політики України : [сайт]. – Режим доступу : http://mip.gov.ua/done_img/d/30-project_08_06_15.pdf (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
18. Рішення “Про Концепцію інформаційної безпеки держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у військовій сфері” від 4 червня 1999 року № 997_531 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_531 (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
19. Додонов О.Г. Державна інформаційна політика і становлення інформаційного суспільства в Україні / О.Г. Додонов, О.С. Горбачик, М.Г. Кузнецова // Стратегічна панорама [Текст]. — 2002. — № 1. — С. 166—170.
20. Питання концепції реформування інформаційного законодавства України / Р.Калюжний, В. Гавловський, В. Цимбалюк, М. Гуцалюк // Збірник „Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні”. К.: НТУУ „КПІ”, Міносвіти і науки України, СБУ. – К. – 2000. – С. 17-21.
21. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: дис. ... доктора юр. наук: 12.00.07. / Кормич Борис Анатолійович. – Одеса., 2004. – 427 с.
22. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник / За заг. ред. П.В.Мельника, Н.Р. Нижник. — Ірпінь, 2000. — 304 с.
23. Ситник Г. П. Організаційно-правові засади забезпечення національної безпеки України [Текст]: навч. посіб. / Г.П. Ситник, В.М. Олуйко. . — Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2005. . — 236 с.
24. Петрик В.М. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи / В.М. Петрик // Юридичний журнал [Електронний ресурс]. – 2009. – № 5. – Режим доступу до журн.: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3222> (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.
25. Варивода Я. Масова свідомість як об’єкт національної

безпеки / Я. Варивода // Людина і політика. – 2001. – №2. – С. 88-96

26. Євдоченко Л.О. Удосконалення системи державного забезпечення інформаційної безпеки України в умовах глобалізації : дис. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Євдоченко Леонід Олександрович. – Львів, 2011. – 225 с.

27. Каныгин Ю.М. Основы когнитивного обществознания (Информационная теория социальных систем) / Ю.М. Каныгин : монография. – К.: Украинская академия информатики, 1993. – 236 с.

28. Зозуля О. С. Інформаційна зброя як геополітичний чинник та інструмент силової політики [Електронний ресурс] / О. С. Зозуля // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – №2. – Режим доступу до журн. : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej18/zmist.html> (дата звернення 18.08.2015 р.). – Назва з екрана.

29. Проект “Концепція (основи державної політики) ін-

формаційної безпеки України [Електронний ресурс] // Національна безпека і оборона : УЦЕПД. – 2001. – № 1(13). – С. 50-59. – Режим доступу до журн.: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD13_ukr.pdf. (дата звернення 16.08.2015 р.). – Назва з екрану.

30. Циганов В. “Проект “Концепції національної інформаційної політики в особливих умовах” [Електронний ресурс] / В. Циганов // ГО “Центр глобалістики “Стратегія XXI” : [сайт]. – Режим доступу : <http://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/714-informatsiyna-bezpeka-kontseptsiya-zmist-narovnennya> (дата звернення 18.08.2015 р.). — Назва з екрану.

31. Логінов О.В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади : дис. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07. / Логінов Олександр Володимирович. – К., 2005. – 236 с.

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА КАНАДИ : ФОКУС НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОСВІДУ

Оргієць О. М.

кандидат наук з державного управління,

докторант кафедри права та європейської інтеграції

Дніпропетровського регіонального інституту державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України

PUBLIC SERVICE OF CANADA: GETTING FOCUSED ON PRESERVATION OF EXPERIENCE

Orgiets Oxana, PhD in Public Administration, Department of Law and European Integration, Dnipropetrovs'k Regional Institute of State Management affiliated to the National Academy of State Management, City of Dnipropetrovs'k

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується практика передачі досвіду в органах державної влади Канади, акцентується увага на актуальності цієї проблеми у зв'язку зі значним оновленням кадрового складу державної служби цієї країни протягом останнього десятиріччя. Проаналізовано стратегію розвитку державної служби до 2017 року «Канада-150», наголошено на заходах щодо перетворення органів державної влади на організації, в яких створено придатні умови для ефективної роботи службовців та їх розвитку, запобігання витоку кадрів, запроваджено культуру співробітництва.

ABSTRACT

The article is presenting a research in transmitting the experience in the governmental bodies of Canada with the emphasis on the importance of the problem of updating the staff within the last decade. The research of the scientists of the National School of the government of Quebec resulted in identifying the barriers that prevent from transmitting professional experience to the next generations of the public officers. The article analyses the strategy of the governmental service development till 2017 – Canada-150; emphasizes the events that transform governmental bodies into the organizations which possess favorable conditions for effective work of the public officers and their progress, eliminate staff turnover and implement the culture of cooperation.

Ключові слова: інституційна пам'ять, культура співробітництва, модернізація держслужби, органи державної влади Канади, передача досвіду, принцип заслуг.

Key words: institutional memory, culture of cooperation, modernization of public service, governmental bodies of Canada, transmitting the experience, principle of merits.

Постановка проблеми. Довгостроковий успіх приватних компаній залежить від здатності створювати і використовувати знання швидше, ніж у конкурентів. Аналогічно, щоб залишатися актуальним та стабільним, уряд будь-якої країни повинен бути в змозі створювати, використовувати і передавати знання в соціальних областях, таких як охорона здоров'я, освіта, національна безпека тощо [5]. У зв'язку зі значним скороченням службовців через зменшення бюджетних витрат, переходом на посади в інші структури, виходом на пенсію передача досвіду з покоління в покоління стало стратегічним питанням багатьох інституцій, у тому числі й органів державної влади. Аналіз світового досвіду передових країн показує, що питанню передачі організаційних знань наступним поколінням

держслужбовців приділена значна увага. Відтак поглиблене вивчення кращих зарубіжних практик та знаходження цінних елементів (включаючи не лише теоретичні підходи, а й процедурно-методичні рішення), які можуть бути адаптовані до українських умов, набуває особливої актуальності для системи державної служби України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що тема вивчення досвіду організації різних аспектів роботи службовців в органах державної влади Канади стала об'єктом досліджень вітчизняних фахівців, зокрема С. Держановської [4], О. Максимової [3], О.Рудіка, І. Сурай [4]. Проте, безпосередньо досвід передачі організаційних знань в державному управлінні Канади українським науковцями малодосліджений, впротиривагу зарубіжним. Ро-

зробленню теоретичних інструментаріїв щодо вивчення проблем у цій сфері та наданню практичних рекомендацій присвячено ґрунтовне дослідження науковців Національної школи державного апарату Квебеку – Н. Рінфрет, Л. Бернье, Н. Хоулфорт, Л. Лемей, Д. Мерсьє [11]. Розроблені в Канаді практичні посібники щодо організації передачі досвіду публічним службовцям використовуються і в інших країнах, зокрема Грузії, Казахстані [9, 10].

В рамках підготовки Канади до свого 150-річчя (у 2017 році) було реалізовано широкомасштабний інноваційний пілотний проект щодо вивчення проблем Федеральної державної служби, визначенні ключових стратегічних питань в наступному десятиріччі та надання пропозицій щодо її модернізації. Результати роботи, які викладені у документі Проект «Канада – 150», містять ряд позицій щодо напрямків збереження досвіду в органах державної служби [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення практики збереження досвіду в органах державної влади Канади не було предметом окремого вивчення вітчизняними дослідниками.

Метою статті є дослідження передової практики Канади у сфері збереження досвіду на державній службі, визначення практичних інструментів його передачі наступним поколінням та можливості їх адаптації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Передача досвіду в органах державної влади – актуальне питання для Канади передусім через те, що за десятирічний період (2004 – 2014 рр.) майже 40% робочої сили держслужби було оновлено у зв'язку з виходом на пенсію працівників, серед яких доля керівників – до 50%. Таким чином, біля 16 000 осіб було найнято в якості штатних працівників протягом цього часу, не враховуючи великої кількості внутрішніх переміщень, заміни керівництва відділів, робочих груп або експертів на усіх рівнях державної влади [11, с.2].

Для ефективного функціонування організації необхідна естафета її пам'яті, передача знань, більшість з яких залишаються не виказаними, неписаними, які пов'язані з практикою, досвідом і навиками. Лише 30% знань співробітників задокументовані, інші – є особистим надбанням кадрів [11, с.10]. На думку федеральних та провінційних службовців Канади втрата досвіду та інституційної пам'яті – величезний виклик для організацій, які через це схильні до ризику втрати знань, особливо неявних, якими володіють досвідчені працівники [11, с.1].

У сучасному світі держава зобов'язана вчасно та влучно реагувати на кризові явища, швидкі зміни політичних та економічних реалій, бути гнучкою і реактивною [3, с.8]. Постійне зменшення бюджетів канадської держслужби, налаштування на концепцію «малого уряду», змусило державну службу Канади в 2000-х рр. компенсувати ці скорочення пошуком талановитих лідерів та виконавців, надання їм інструментів, які необхідні для розвитку навиків, ставлячи професійне навчання та передачу досвіду пріоритетним на перших етапах їх кар'єри [2].

Як зазначається у стратегії розвитку державної служби до 2017 року «Канада-150» (далі – «Канада-150»), найбільший її актив – це чверть мільйона осіб, більшість з яких є глибоко зацікавленими своєю роботою і присвятили себе

служінню своїй країні та суспільству. Проте підтримка цього зобов'язання буде залежати від можливості модернізувати роботу органів державної влади у відповідності до умов сьогодення. У своїй доповіді у 2009 р. Прем'єр-міністр Клерк Тайної Ради відмітив, що «так як державна служба продовжує грати свою надзвичайно важливу роль у житті країни, то ми повинні навести довгостроковий фокус на оновлення робочої сили – не лише на мобілізацію нових співробітників, щоб змінити тих, хто виходить на пенсію, але і на розвиток обдарованих людей, які переслідують цілі щодо власного кар'єрного зростання та пошуку нових навичок і нових способів праці для задоволення майбутніх потреб» [7].

Починаючи з 2000-років у реформуванні державної служби уряд Канади став використовувати унікальну перевагу країни в глобалізованому світі, яка як магнітом притягувала емігрантів з усіх куточків земного шару. Саме ця ситуація стала розцінюватися як один з величезних активів канадського державного управління. Як зазначив Б. Клінтон, виступаючи перед депутатами парламенту Канади 23 лютого 1995 р., «у світі, затьмареному етнічними конфліктами, котрі розривають народи, Канада вибудувала інтеграційну модель з різних культур народів, які живуть і працюють у злагоді, процвітанні і взаємній повазі» [цит. за 7]. Для ефективного використання емігрантів урядом було розроблено декілька програм для залучення кваліфікованих працівників та талановитих іноземних студентів. Комісією державної служби Канади (PSC) в 2005-2006 рр. у рамках пілотного проекту було впроваджено національну ініціативу наставництва для меншинств та корінних народів. Важливість рівноправного набору та просування нацменшин на державній службі була признана на урядовому рівні. Протягом десятиріччя Комісія державної служби підхід «капіталізації трудової зайнятості» перетворила з реалізації тимчасових спеціальних програм і позитивних дій в інтеграцію цілей і стратегій равенства у сфері зайнятості шляхом регулярного залучення талановитих кадрів для державного управління. Хоча протягом останнього часу розвивається концепція рівності, залишається незмінним принцип заслуг, згідно якого особа повинна бути призначена на певну посаду лише кваліфікована, незалежно від того належить вона до тієї чи іншої пільгової групи [8].

Цей підхід продовжується і сьогодні. У відповідності до Закону про державну службу зайнятості та Положення про працю суспільного обслуговування для зайняття вакантних посад на державній службі Канади пріоритет мають особи, які згідно категорії заслуг, займають вищі кваліфікаційні позиції у рейтингу кандидатів. Виконання даної програми та дотримання нормативних вимог у сфері кадрової політики контролює Комісія державної служби Канади, яка є незалежним агентством, проте грає ведучу роль у всіх федеральних організаціях країни. Вона проводить моніторинг кадрових практик в органах державної влади та їх відповідність цінностям призначення, а також підтримку адміністративної інфраструктури з метою поєднання пріоритетних кандидатів з робочими місцями [6].

В 2010-2011 рр. Комісія державної служби провела оцінку

виконання Програми адміністративного пріоритету, проаналізувавши дані 833 призначення (з 984), які підлягають реєстрації у інформаційній системі пріоритетів управління (PIMS), протягом останніх двох звітних періодів аудиту (2009-2010 та 2010-2011 рр.). Аналіз результатів перевірки засвідчив високий рівень (89%) дотримання встановлених норм. У ході перевірки було також проведено інтерв'ю з керівниками даних інституцій та виявлено, що органи державної влади намагаються влаштувати в межах своїх організацій співробітників, які, підпадають під скорочення або з інших причин мають залишити певну службу посаду, до часу їх реєстрації в інформаційній системі PIMS. Це дозволяє утримувати талановитих службовців та зменшити фінансові й кадрові втрати, що певним чином впливають на ефективність діяльності даних інституцій.

Результати інтерв'ю дали змогу встановити три ключові умови, які підтримують успішне розміщення постраждалих співробітників:

Сильне керівництво. Успішне розміщення будь-яких постраждалих співробітників та / або справедливе встановлення службових пріоритетів в організації є результатом сильного лідерства та участі старшого менеджера. Робота спеціальних комітетів з управління гарантує, що співробітники, які постраждали від змін в структурі органу державної влади, розглядаються у першу чергу для влаштування в організації, ці працівники добре проінформовані про свої права та забезпечені необхідними інструментами для подолання кадрових перетрубацій.

Налагоджена система пріоритетів адміністрації. За допомогою адміністрування системи пріоритетів в організації проводиться моніторинг співробітників, які потребують влаштування в рамках органу державної влади до їх реєстрації в системі PIMS. Консультанти та менеджери з найму повинні шукати їх через організаційні системи пріоритетів перед тим, як оголошувати про вакантну посаду [6].

Звернення до професійних мереж і функціональних спільнот. Інтерв'ю засвідчило, що органи державної влади використовують професійні міжвідомчі мережі та функціональні спільноти держслужбовців для того, щоб знайти можливості влаштування постраждалих службовців за межами організації та сприяти досягненню мети справедливої зайнятості [6].

Як зазначають І. Сурай та С. Держановська, на сьогодні Канада досягла стабільності та мобілізує всі зусилля на досягнення досконалості в державному управлінні головним чином завдяки потужній системі політичної, державно-управлінської освіти та системі науково-практичних заходів, які створені задля зближення науки, ініціативи, новаторства, з одного боку, і практичного досвіду – з іншого. Таким чином, спостерігається подолання прогалів між інтелектуалами та практиками, спроможними об'єднувати зусилля у співпраці з метою досягнення найкращих показників у процесі реалізації національної політики [4].

Як зауважує О. Максимова, оскільки Канада має дві державні мови – англійську і французьку, – то одним із пріоритетів держави є спрямування зусиль на те, щоб усі державні службовці вільно володіли обома мовами. Держслужбовцям пропонуються широкі можливості щодо мов-

ної підготовки, а саме: самостійне вивчення мови он-лайн; вивчення мови під керівництвом викладача он-лайн; аудиторний мовний курс [3, с.40].

Групою науковців Національної школи державного апарату Квебеку у 2010 р. було проведено дослідження серед 50 менеджерів (працюючих та тих, що вже перебували у відставці) різних ієрархічних рівнів державної служби з метою визначення бар'єрів, які заважають передачі досвіду наступним поколінням держслужбовців. Опитуваних розподілили на шість категорій, серед яких були пенсіонери; службовці, які у найближчий час виходять на пенсію; службовці вищої ланки уряду Квебеку, які прийняли участь у тренінгу по лідерській програмі «Дії для менеджерів», запропонованої спеціально для кадрів цієї категорії з 2006 р. (ENAP); менеджери, що є учасниками обов'язкової програми навчання у сфері державного управління (DSDP) та ті, що пройшли таке навчання декілька років назад; державні службовці, що є новачками. Учасникам кожної фокус-групи було роздано анкети з шістьма відкритими питаннями, що стосуються реалій управління та передачі знань від колег, які можливо залишать свої робочі місця, проблем, що виникають під час збереження організаційних знань тощо. Опитування дало змогу встановити різноманітні бар'єри, які створюються у процесі передачі знань в органах державної влади, а саме - управлінські, фінансові, психологічні. Зокрема, організація передачі досвіду вимагає додаткових зусиль від менеджерів, які через свою зайнятість, не приділяють увагу цьому напрямку. У свою чергу, держслужбовці нижчої ланки переконані, що процес передачі досвіду є досить вагомим чинником для молодих спеціалістів на початку професійної діяльності, та має виступати не як поодинокі ініціативи співробітників, а саме менеджери повинні нести відповідальність за визначення вразливих робочих місць та їх підтримки людськими ресурсами.

По-різному сприймається передача досвіду різними опитуваними групами. Більшість держслужбовців у відставці зазначили, що через можливі скорочення були досить обережними, щоб документувати та передавати важливі знання іншим. Однак, особи, котрі виходили на пенсію за віком, сприймали передачу особистого досвіду, як спадок для ретроспективи свого професійного життя, можливість підвести підсумки, які дозволили визначити, що вони змогли залишити після себе, як і кому. В органах державної влади, де було прийнято рішення призначити відповідального за передачу досвіду, відмічається покращення усвідомлення важливості наступності знань, розуміння їх як цінний актив організації. При розгляді фактору успіху цієї справи, керівники старшого та середнього рівня відзначали важливість визнання роботи тих, хто передає свій досвід, тому необхідна відомча політика урахування практики передачі знань під час оцінювання роботи держслужбовців.

Не дивлячись на позитивні приклади ефективного планування наставництва у деяких органах влади, все ж таки ця ініціатива, на переконання дослідників, повинна бути підтримана на державному рівні та зафіксована у відповідних законодавчих актах [11, с.11].

Аналізуючи результати анкетування, науковці відміча-

ють наступні рекомендації щодо організації передачі досвіду між поколіннями державних службовців. По-перше, розвиток організаційної культури в органах державної влади сприяє передачі знань, тому мусить стати важливим імпульсом для їх керівництва. Адміністрації повинні розвиватися як організації, що навчаються, проте уникати при цьому потенційного ризику «інформаційного перевантаження». По-друге, капіталізація досвіду може нарощуватися шляхом виявлення, збору, узагальнення, систематизації та класифікації неявних знань, які приймають форму доступних баз. По-третє, використання кращих практик, таких як наставництво, аналіз зворотного зв'язку, спільноти фахівців державного управління, відгуки про ефективність роботи в групах полегшує передачу знань [11].

І хоча більша частина заходів з реструктуризації системи державного управління, яка пов'язана з людськими ресурсами, уже зроблена, залишається чимало завдань з пошуку та впровадження активних й ефективних інструментів для змін всередині органів державної влади Канади. Сутність таких змін, як зазначається у документі «Канада-150», не повинна фокусуватися на процесах, бюрократії або процедурах, а зосереджуватися на зміні світогляду державних службовців. Заходи з модернізації державної служби націлені на розширення можливостей службовців для того, щоб вони могли запроваджувати інновації, співпрацювати та добиватися успіху, як-то в рамках своєї організації, на урядовому чи міжнародному рівні [7, п.4.1.].

Для того, щоб стати роботодавцем, який зберігає кваліфікованих працівників, модернізована державна служба Канади до 2017 р. повинна запропонувати гнучкі умови праці, інноваційні й мотивуючі. Багато державних службовців вважають, що вони дійсно вносять суттєвий вклад у досягнення цілей своєї організації, інші думають, що є лише гвинтиками у механізмі державного управління. Проте кожний співробітник має талант і визначений набір навиків, які іноді роботодавець використовує не в повній мірі. Це призводить до втрати можливостей як для працівника так і для органу державної влади [7, п.4.2.3].

Завданням управління персоналом на державній службі Канади є забезпечення як сьогодні, так і в майбутньому, задоволення унікальних потреб кожного співробітника. Переважна більшість службовців хочуть, щоб їх робота внесла значний вклад у розвиток країни. В 2017 р. вони бажають бачити гідну оцінку своїм досягненням, не дивлячись на те, п'ять років вони пропрацювали в організації чи тридцять п'ять. Працівники мріють про таку організаційну культуру в органах державної влади, яка винагороджує тих, хто забезпечує хороші результати та накладає корелюючі заходи на неефективних співробітників, дає можливість керівникам інструменти та підтримку, які необхідні для досягнення цих цілей [7, п.4.2.].

Для ефективного виконання ролі, яку будуть очікувати від державних службовців, необхідно постійно оновлювати їх навички і адаптуватися до нових умов. Щоб домогтися цього, навчання повинно бути невід'ємною частиною професійного життя. До 2017 р. уряд вважає, що навчання стане:

- елементом культури державного службовця, а не питан-

ням необхідності для письмового звіту;

- мотивацією для працівників і стратегічним ресурсом для працедавця;

- засобом для виявлення та розвитку талантів у всіх співробітників, а не лише тих якостей, які вказані в описі вакансії.

Організація навчання для спеціалістів нижчої та середньої ланки мусить бути невід'ємною частиною органу державної влади, яка діє всередині неї та легко вписується у робочий час держслужбовців. Для цього передбачається:

- розробка щорічних планів підготовки кадрів або професійної спеціалізованої підготовки у відповідності до потреб кожної посади у рамках організації;

- розширення прав та можливостей керівників і співробітників на проведення навчання для інших держслужбовців;

- встановлення щорічної серії днів для самостійного навчання, протягом яких співробітники можуть відвідувати семінари, проходити курси з перепідготовки, навчатися дистанційно, вивчати іноземну мову;

- надання держслужбовцям можливості суміщати тимчасові посади у приватному секторі як засіб запозичення нових ідей в державне управління;

- дозволити персоналу паралельно навчатися за іншими спеціальностями, ніж того потребує їх посада.

Для навчання керівників або менеджерів необхідно передбачити найм штатних тренерів на робочі місця (не добровільних радників), які будуть працювати з групою від 50 до 100 нових службовців вищої ланки на термін від одного року для того, щоб розвивати навички, необхідні для успішного керівництва, кадрового забезпечення, розробки та впровадження проектів [7, п.4.2.2.].

Для збереження досвіду в органах державної влади особлива увага канадським урядом приділяється перетворенню органів державної влади на організації, в яких керівники створюють придатні умови своїм підлеглим для ефективної роботи та запобігання витоку кадрів. Багато учасників підготовки документу «Канада-150» відмічали, що керівники створюють широкий спектр робочих умов, починаючи з оточуючого середовища, в якому службовець має бажання працювати притик до своєї відставки, проте якщо умови не сприятливі, то службовці починають підшукувати нову роботу вже з перших тижнів працевлаштування. Тому для утримання підлеглих перед керівниками стоїть завдання:

- інвестувати час і ресурси, необхідні для адекватного інформування кожного нового співробітника про організацію та його роль у ній;

- довіряти підлеглим виконувати свою роботу і проявляти творчий підхід в пошуку рішень;

- надавати співробітникам свободу мислити нестандартно. Їх питання та проблеми, смілі рішення не сприймати як наївні або занадто активні, а як інноваційні або цікаві;

- дозволити підлеглим в розумних межах управляти людьми на більш високих рівнях в проектних командах;

- ставити цілі для заохочення альтернативних режимів роботи (зжати робочий тиждень, гнучкий графік роботи, інтернет-робота і т.д.);

- проводити співбесіди з кожним працівником, який ви-

ходить на пенсію або з інших причин залишає державну службу, з метою виявлення причин або відповідних рекомендацій щодо змін у роботі організації [7, п.4.2.3.].

Для передачі неформальних знань, державна служба Канади націлена на запровадження в органах влади культури співробітництва. Однак для цього держслужбовці мають бути готові до того рівня ризику, компромісу та невизначеності, який він за собою тягне. Початковий етап впровадження надасть можливість одержати досвід у спільних процесах, визначити різні методи роботи та критерії, які мають бути прийняті до уваги при плануванні співробітництва; скористатися існуючими резервами у різних секторах шляхом створення партнерства; дослідити бар'єри на шляху взаємодії, як всередині, так і за межами державної служби, які перешкоджають або стримують можливості службовців співпрацювати зі своїми партнерами; сприяти створенню «нейтральних ігрових просторів» для обговорення з метою стимулювання співпраці, інновацій і творчості. Для успішного впровадження культури співробітництва керівникам органів державної влади рекомендовано запрошувати молодих співробітників на їх засідання. Це допоможе молодшому персоналу розробляти більш ефективні інформаційні документи, розуміючи динаміку роботи організації та послідуєчі потенціальні кроки керівника. З метою передачі знань запропоновано створити центральну бібліотеку уряду Канади (реальну та віртуальну), в якій будуть зібрані книги, довідникові матеріали, періодична література і до якої усі держслужбовці можуть одержати доступ для використання інформації у своїй повсякденній роботі [7, п.4.3.1.].

В умовах інформатизації ефективність діяльності органів державної влади в стратегічному плані все більше визначається станом інформаційного забезпечення процесу управління й тим, наскільки воно інтегроване в управлінську діяльність [1]. І хоча ІТ-технології не є ні панацеєю для ефективного управління, ні заміною відносин і важливих особистих контактів, дослідження дозволяють вважати, що використання прогресивних технологій є не лише корисним, але й стало необхідним компонентом у системі державної служби [7, п.4.3.3.]. З утворенням і використанням е-технологій в останні роки відбулося багато змін, що дало великий простір для отримання нових знань, обміну досвідом. Одним з нових ефективних методів для забезпечення навчання та виховання своїх працівників для організацій стає електронне наставництво, перевагами якого є взаємодія більш досвідчених осіб з менш кваліфікованими особами незалежно від місця їх перебування, його низька вартість, економія робочого часу, доступність, гнучкість тощо [1]. Саме цей метод став дедалі ширше використовуватися в процесі передачі досвіду між канадськими держслужбовцями. Як зазначається у документі «Канада-150», у своїй роботі державна служба повинна навчитися завдяки е-технологіям використовувати колективні знання регіональних колег, налагоджувати особисті контакти між регіональними співробітниками та працівниками центральних органів влади [7, п.4.3.1.].

Висновки і пропозиції. Досвід реформування державного управління Канади демонструє, що під час розробки

стратегії розвитку державної служби проводяться глибокі наукові дослідження, виходячи не тільки з поточних, а й з майбутніх кваліфікаційних вимог до держслужбовців. Підхід, який застосовується до організації передачі досвіду між поколіннями державних службовців Канади, володіє важливими рисами, які роблять його вивчення та застосування цінним для України. Насамперед, це застосування принципу заслуг, розробка та впровадження інструментів для запобігання витоку кадрів, створення придатних умов для ефективної роботи, формування електронних баз знань, використання професійних міжвідомчих мереж та функціональних спільнот держслужбовців, розвиток культури співробітництва. Опрацювання зазначеної практики в органах державної влади надасть можливість для нашої країни розробляти і здійснювати успішні стратегії управління персоналом на державній службі.

Література

1. Алюшина Н. О. Електронне наставництво – інноваційний елемент електронного урядування / Н. О. Алюшина // Вісник НАДУ. – 2015. – № 2. – С. 112 – 119.
2. Государственная служба Канады [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gmu-countries.ru/america/canada/gos_sluzhba.html
3. Система державного управління Канади: досвід для України / уклад. О. І. Максимова; за заг. ред. Ю. В. Кобасюка. – К.: НАДУ, 2010. – 60 с. – (Серія видань з міжнародного досвіду державного управління)
4. Сурай І. Особливості формування лідерства в системі державного управління в Канаді / І. Сурай, С. Держановська // Державне управління та місцеве самоврядування: ДРІДУ НАДУ, 2015. – № 1. – С. 24 – 35.
5. Albert Simard. Knowledge Transfer Services. – Access mode: <http://rga.revues.org/464#abstract-464-en>
6. Analysis of 2009-2010 and 2010-2011 Audit Results – Consideration of priority persons in the public service – Access mode : <http://www.psc-cfp.gc.ca/abt-aps/rprt/2011/analysis-analyse/index-eng.htm>
7. Canada @ 150. Partie – III La fonction publique du Canada en 2017 [E-ressources]. – Mode d'accès: <http://www.horizons.gc.ca/fra/contenu/partie-%E2%80%93iii-la-fonction-publique-du-canada-en-2017>
8. History of Employment Equity in the Public Service and the Public Service Commission of Canada. – Access mode: <http://www.psc-cfp.gc.ca/plcy-pltq/eead-eeed/rprt/ee-psc-cfp/index-eng.htm>
9. Knowledge Transfer Campaign: a concept note. – Access mode: <http://www.csb.gov.ge/uploads/KTC.pdf>
10. Muratov, S., Hailey, D., Foerster, V., Brady, B., Juzwishin, D., La Fleur, P. and McGowan, J. (2014). Mentoring a health technology assessment initiative in Kazakhstan. International Journal of Technology Assessment in Health Care, 30 (2), 147-152.
11. Rinfret N. Défis et enjeux des connaissances : la réalité des cadres de la fonction publique québécoise / Natalie Rinfret, Luc Bernier, Nathalie Houlfort, Lilly Lemay, Diane Mercier [E-ressources]. – Mode d'accès: <http://archives.enap.ca/bibliotheques/telescope/TelV16n1p208.pdf>

ПИТАЛЬНИК «СУБ'ЄКТИВНЕ СОЦІАЛЬНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ»: МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ І ПРОЦЕДУРА РОЗРОБКИ

Данильченко Т.В.,

канд. псих. н., доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології,
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка

QUESTIONNAIRE «SUBJECTIVE SOCIAL WELL-BEING»: A METHODOLOGICAL SUBSTANTIATION AND WORKING OUT PROCEDURE

Danilchenko T.V., Candidate of Psychological Science, Assistant Professor of the department of General, Age and Social Psychology, Chernigiv national pedagogical university by T.G.Shevchenka

АНОТАЦІЯ

В статті розглядаються різні підходи до визначення складових суб'єктивного соціального благополуччя. Виділені такі його структурні компоненти як рівень задоволення соціальних потреб (соціальна зв'язність, соціальне схвалення й соціальна підтримка), конативний та афективний компоненти соціальної залученості, задоволеність стосунками, уявлення про сенс і майбутнє стосунків. Описується процес розробки методики на основі авторської моделі суб'єктивного соціального благополуччя на вибірці 686 осіб. Наведені результати стандартизації, перевірки ретестової надійності, внутрішньої узгодженості пунктів, змістовної валідності. Головними шкалами опитувальника є Соціальна помітність, Соціальна дистантність, Гарні стосунки з близькими, Соціальне схвалення, Позитивні соціальні судження.

ABSTRACT

In article various approaches to definition of components of subjective social well-being are considered. Such structural components as level of satisfaction of social needs (social connections, social approval and social support), conative and affective components of a social belongingness, satisfaction by relations, representations about sense and the future of relations are allocated. Process of working out of a technique on the basis of author's model of subjective social well-being on sample of 686 persons is described. Results of standardization, checking of retest reliability, an internal consistency of items, a substantial validity are presented. The basic scales of a questionnaire are the Social visibility, Social distance, Good relations with close people, Social approval, Positive social judgments.

Ключові слова: суб'єктивне соціальне благополуччя, соціальне схвалення, позитивні стосунки, соціальна помітність, позитивні соціальні судження

Key words: subjective social well-being, social approval, positive relations, a social visibility, positive social judgments

Постановка проблеми. Останнім часом благополуччя населення оголошено метою розвитку більшості провідних держав світу. Однак постає питання, що саме потрібно зробити, щоб забезпечити процвітання як окремо взятого індивіда, так і спільноти в цілому. Конструкти «благополуччя», «щастя», «процвітання» набули науковий статус та стали предметом емпіричного вивчення. Досить швидко унітарне благополуччя виявилось «тісною» категорією, оскільки люди можуть оцінювати та сприймати різноманітні аспекти свого життя. Почали «відгалужуватися» різні види суб'єктивного благополуччя, спочатку психологічне, фізичне та економічне, пізніше евдемонічне та соціальне. Феномен соціального благополуччя виявився досить складним для вивчення. З одного боку, важливим є ракурс сприймання; постає питання – хто саме виносить судження про благополуччя: науковець, політик чи член соціальної системи. З іншого, оцінюватися можуть надзвичайно різноманітні соціальні об'єкти: окремі особистості, значущі в житті конкретного суб'єкта, стосунки всередині групи (сімейної, дружньої, робочої, групи дозвілля тощо), власне групи в цілому, спільноти (сусідські, «громадська думка»), великі соціальні групи (етнічні, релігійні, професійні), держава та суспільство в цілому. Складність полягає в тому, що описуючи суб'єктивне соціальне благополуччя, дослідники роблять акцент на певний його конструкт (складову), відповідно пропонуючи методи виміру. Так, М.Л. Мюллер (2012) акцентує увагу на сімейних відносинах [14], ізраїльські дослідники зводять соціальне благополуччя до благополуччя в спільноті (стосунки з сусідами та жителями місця проживання) (Itzhaky,

Zanbar, Levy, Schwartz, 2013), К.Л.М. Кейес (1998) акцентує соціетальний (загально-суспільний) рівень [12], І. Макдауел, К. Ньюел [13], Л. Калаган [7] підкреслюють міжособистісний рівень – стосунки з іншими людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень останніх років свідчить, що в опитувальниках суб'єктивне соціальне благополуччя не знайшло свого відображення у системному вигляді (єдиному комплексі переживань) [2]. Єдину цілісну методика (яку нам вдалося знайти), що присвячена вивченню соціального благополуччя з точки зору особи, запропонував К.Л.М. Кейес (1998). Модель соціального благополуччя К.Л.М. Кейес базується на евдемонічному підході та звертається до соціальних аспектів людського функціонування. На думку автора, доцільно виділити п'ять вимірів, які є критерієм оптимального функціонування в соціальному середовищі: Соціальне прийняття (Social acceptance) – позитивне уявлення про людську природу та відчуття комфорту поряд з іншими людьми; Соціальна актуалізація (Social actualisation) – віра в розвиток суспільства; Соціальний внесок (Social contribution) – оцінка власної цінності для суспільства; Соціальна залученість (Social coherence) – сприймання якості, організації та діяльності соціального середовища; Соціальна інтеграція (Social integration) – міра, з якою люди відчувають певну єдність з оточуючими [12]. Дана методика виявилась невалідною в умовах українського суспільства, оскільки соціальна інтеграція й соціальний внесок злилися в один чинник ССБ [2]. (На думку українців, соціально адаптована особа обов'язково здійснює певні дії на користь групи і суспільства, що є оз-

накою інтегрованості в соціальні процеси).

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, для системного дослідження суб'єктивного соціального благополуччя потрібно, по-перше, визначити рамки даного феномену та його складові, по-друге, вирішити проблему співвідношення об'єктивних (наявність сім'ї, структура соціальних мереж та наявність соціальної підтримки) і суб'єктивних (оцінка соціальних структур як достатніх та сприятливих) вимірів суб'єктивного соціального благополуччя. Об'єктивні параметри з'ясує соціологія в дослідженнях, присвячених вивченню якості життя. Однак очевидним є факт, що тільки наявність соціальних мереж чи членство в групі самі по собі не впливають (в більшості випадків) на психологічний стан людини. Важливим є їх якість та особливості соціальних інтеракцій конкретної особи, що відображені в суб'єктивних оцінках і які неможна з'ясувати «об'єктивним» чином.

Використовуючи системний підхід, ми пропонуємо таке визначення: суб'єктивне соціальне благополуччя (ССБ) – індивідуальне переживання (сприймання та оцінка) позитивного соціального функціонування, що відображає ступінь задоволення соціальних потреб та реалізації очікувань. Спираючись на ідею рівності соціального середовища (особистісний, міжособистісний, внутрішньогруповий, публічний, масовий), можемо виділити такі індикатори суб'єктивного соціального благополуччя як рівень задоволення соціальних потреб (соціальна зв'язність, соціальне схвалення й соціальна підтримка), конативний та афективний компоненти соціальної залученості, задоволеність стосунками, уявлення про сенс і майбутнє стосунків.

На тлі великої кількості питальників, спрямованих на оцінювання респондентами окремих видів соціальних стосунків, гостро відчувається брак конкретних засобів вимірювання узагальненої оцінки людиною свого існування в соціальному просторі. Метою нашої статті є обґрунтування відповідної методології, опис процедури та результатів побудови методики, спрямованої на вивчення рівня суб'єктивного соціального благополуччя.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до виявлених у результаті теоретичного аналізу індикаторів ССБ (Keyes, 1998; Evans, Valleley, 2007; Callaghan, 2008; Muller, 2012; Симонович, 2003; Зараковський, 2004; Кулайкін, 2006) була створена анкета, що містила 120 тверджень. Питальник доповнено запитаннями про суб'єктивну оцінку різних типів стосунків, а також про вік, стать, освіту респондентів. Опитувальник проводився в індивідуальній формі. Кожний його пункт оцінювався за допомогою 7-бальної шкали. Дослідження проводилося в м. Чернігові та Чернігівській області в 2014 р. Опитувальник був запропонований 686 респондентам: 238 чоловікам – середній вік 25,7 (SD=9,22), та 448 жінкам – середній вік 23,21 (SD=7,79). Вибірка складалася з респондентів різного освітнього рівня, що мали (39,7%) та не мали (60,3%) шлюбні стосунки, представників різних професій та соціальних груп (студенти, пенсіонери, працівники театру, освітніх та медичних закладів). Математико-статистична обробка результатів здійснювалась за допомогою пакету комп'ютерних програм SPSS 17 та AMOS 18.

Було проведено факторний аналіз даних з varimax-обертанням. Виділилося п'ять факторів із сукупною дисперсією 50% (результати представлені у табл. 1).

Таблиця 1

Факторна структура моделі ССБ (після обертання) (N=686)

Пункти і шкали	Фактори					
	1	2	3	4	5	Індекси**
Соціальна помітність						
1. Люди вважають мене впливовою особистістю	0,674*					0,473
2. Я часто приймаю участь в громадській діяльності	0,642					0,429
3. Я активно залучений в життя людей	0,621					0,452
4. Я відомий успіхами, яких я досяг	0,602					0,369
5. Люди вважають, що я досяг більшого успіху, ніж інші	0,593					0,357
6. Я відчуваю себе зв'язаним з більшістю людей	0,547					0,396
7. Моя діяльність важлива для суспільства	0,540					0,414
8. Якщо необхідно, я можу взяти на себе лідерство в групі	0,528					0,416
9. Мої головні потреби задовольняються, оскільки я – важлива частина суспільства	0,515			0,393		0,526
10. Можу сказати, що я – важлива частина тих груп, членом яких я є	0,506			0,410		0,590

Соціальна дистантність						
11. Я відчуваю себе дистанційованим від людей		0,724				-0,419
12. Я відчуваю себе відмежованим від світу, що мене оточує		0,716				-0,465
13. Я відчуваю, що втрачаю сенс зв'язності з суспільством		0,702				-0,380
14. Я переживаю відчуття безнадійності через неможливість змінити своє становище в суспільстві		0,670				-0,316
15. Я часто відчуваю себе самотнім		0,644				-0,403
16. Люди байдужі до моєї думки		0,623		-0,327		-0,391
17. Немає сенсу турбуватися про майбутнє, оскільки я все рівно нічого не можу зробити		0,586				-0,243
Гарні стосунки з близькими						
18. Я отримую підтримку від близьких, коли їй потрібую			0,743			0,480
19. Я можу повністю довіритися сім'ї та друзям			0,720			0,417
20. Я завжди можу розраховувати на допомогу близьких			0,650			0,560
21. Стосунки з друзями та сім'єю приносять мені задоволення			0,644			0,457
22. Я задоволений тим положенням, яке я займаю в сім'ї та дружній групі			0,625			0,432
23. Я відчуваю себе визнаним близькими людьми			0,527			0,385
24. У мене гарні стосунки з тими людьми, з якими я мешкаю разом			0,501			0,351
Соціальне схвалення						
25. Я відчуваю, що оточуючі ставляться до мене з повагою				0,716		0,676
26. Інші люди цінять мене як особистість				0,707		0,591
27. Я вважаю, що подобаюсь людям	0,351			0,558		0,656
28. Люди вважають мене надійним				0,491		0,514
29. Більшість людей схвалює мої дії				0,489		0,518
30. Я вважаю, що люди дійсно мене люблять			0,376	0,478		0,650
31. Інші цінять мою роль в групі (вдома, на роботі, під час дозвілля)	0,322			0,468		0,629
Позитивні соціальні судження						
32. Більшість людей завжди поводить себе чесно					0,789	0,341
33. Більшості людей можна довіряти					0,775	0,338
34. Я вважаю, що люди добрі					0,678	0,303
35. Здебільшого можна бути впевненим, що інші бажають тобі добра					0,666	0,304
36. Я вважаю, що більшість людей захищає виключно свої інтереси					0,603	0,209

* вказані факторні навантаження вищі 0,32

** індекс – фактор другого порядку

Всі фактори корелюють між собою (таблиця 2), однак кореляція в жодному випадку не досягає 0,8, тобто шкали не повторюють одна одну. Особливо значущі кореляції між соціальним схваленням, з одного боку, та соціальною помітністю та позитивними стосунками з близькими, з іншого. На нашу думку, можна пояснити дану закономірність тим, що потреба у соціальному схваленні задовольняється у сім'ї (фактор три), також важливими виступають

позитивні оцінки (повага і схвалення) відносно незнайомих людей (фактор 1). Ймовірно, що в окремих випадках можуть прослідковуватися причинні зв'язки: схвалення дій та особистості в сім'ї є чинником визначення суб'єктом сімейних стосунків як позитивних. Крім того, помірна кореляція свідчить, що дані фактори є функцією більш узагальненої конструкції, в якій кожний фактор відображає єдиний концептуальний конструкт ССБ.

Таблиця 2

Кореляційна матриця латентних факторів ССБ*

№	Шкали	1	2	3	4
1	Соціальна помітність	1,0			
2	Соціальна дистантність	-0,325	1,0		
3	Гарні стосунки з близькими	0,377	-0,449	1,0	
4	Соціальне схвалення	0,624	-0,457	0,573	1,0
5	Позитивні соціальні судження	0,307	-0,189	0,285	0,354

* Всі на рівні значущості 0,01

Наступним кроком стало порівняння українського і російськомовного варіантів питальника. Із цією метою кожний мовний варіант було доповнено 9 різними висловами з інших методик та наведено у випадковій послідовності. Ці варіанти оцінювалися 53 студентами психолого-педагогічного факультету Чернігівського педагогічного національного університету імені Т.Г. Шевченка як два різні питальники, окремі пункти яких є схожими. Порівняння висловів питальника виявило високий рівень узгодженості між їхніми українським і російськомовними варіантами: коефіцієнт Пірсона становив 0,932 ($p \leq 0,001$), а рівень відмінностей за кожним окремим пунктом не був нижчим за $p \leq 0,05$.

Для перевірки надійності питальника через три тижні його українськомовний варіант було повторно запропоновано 50 опитаним. Коефіцієнт Пірсона становив 0,634, що свідчить про високий рівень відповідності між початковими і повторними оцінками висловів ($p \leq 0,01$).

Подальшу роботу над питальником було спрямовано на його валідизацію на основі кореляції з показниками інших методик. Із цією метою було опитано 173 особи (54,3% чоловіків та 45,7% жінок, середній вік – 32 роки). За методики, кореляція з якими могла стати підтвердженням валідності питальника, було взято: Шкала задоволеності життям (Хашченко, Баранова, 2004), «Шкала базових переконань» (Janoff-Bulman, 1989), Методика дослідження психологічного благополуччя К. Ріфф (в модифікації Н. Лепешінського), Опитувальник афіліації А. Мехрабіана.

Найвищі показники кореляцій загальної шкали ССБ були з: рівнем афіліації – 0,574, шкалою «Позитивні стосунки з іншими» (К.Ріфф) – 0,550, загальною задоволеністю життям (В.А. Хашченко) – 0,523, задоволеністю стосунками з друзями (В.А. Хашченко) – 0,485, шкалою «Доброта людей» (Janoff-Bulman, 1989) – 0,462 (всі на рівні $p \leq 0,01$). Таким чином, основними критеріями суб'єктивного со-

ціального благополуччя є позитивні стосунки з різними акторами соціальних відносин. Очікувано, що ознакою неблагополуччя стала соціальна дистантність, вона корелює з рівнем афіліації ($-0,584$, $p \leq 0,01$), позитивністю стосунків (К.Ріфф) ($-0,563$, $p \leq 0,01$) та задоволеністю життям в цілому ($-0,465$, $p \leq 0,01$). Соціальне схвалення пов'язане з повагою оточуючих ($0,418$, $p \leq 0,01$) та задоволеністю стосунками з друзями ($0,394$, $p \leq 0,01$). Цікаво, що соціальна помітність пов'язана із задоволеністю своїм становищем у суспільстві ($0,434$, $p \leq 0,01$) та з оцінкою стосунків як позитивних (К.Ріфф) ($0,445$, $p \leq 0,01$). Позитивні соціальні судження очікувано корелювали із шкалою «Доброта людей» із Шкали базових переконань ($0,584$, $p \leq 0,01$), також був виявлений їх зв'язок із рівнем афіліації ($0,483$, $p \leq 0,01$). Гарні стосунки з близькими оцінюються в українській аудиторії за задоволеністю потреби в друзях ($0,453$, $p \leq 0,01$) та характером взаємин з ними ($0,475$, $p \leq 0,01$), стосунками з батьками ($0,450$, $p \leq 0,01$). Стосунки з інтимним партнером ($0,367$, $p \leq 0,01$) і дітьми ($0,356$, $p \leq 0,01$) дещо менш значущі. Відзначимо, що в Україні, Росії та Білорусі батьківська сім'я традиційно відіграє важливу роль протягом всього життя людини.

Була проведена нелінійна нормалізація з метою переведення «сирих» результатів в стени (дод.). Використовувалася саме нелінійна нормалізація, оскільки більшість шкал не мали нормального розподілу. Даний факт відображає закономірність, яку виявив Р.А. Каммінс (1995, 1998), вивчаючи задоволеність життям в 44 країнах: середній показник коливається в проміжку 60...80%. За його даними, тільки приблизно 10% вказують на рівень нижче 50% за інтегральними показниками вдоволеності життям, і 30% – нижче 70% [8; 9].

На наступному етапі психометричної перевірки досліджувалась надійність шкал опитувальника. Коефіцієнти надійності були розраховані окремо по первинних (п'яти)

шкалах, а також для опитувальника в цілому. Всі отримані коефіцієнти виявились достатньо високі, що свідчить про внутрішню узгодженість шкал (див. табл. 3).

Таблиця 3

Показники надійності шкал опитувальника ССБ

Шкала	Кількість пунктів	А Кронбаха	Коефіцієнт розщеплення	Середній коефіцієнт кореляції між пунктами
Соціальна помітність	10	0,825	0,800	0,298
Соціальна дистантність	7	0,830	0,803	0,370
Гарні стосунки з близькими	7	0,810	0,808	0,322
Соціальне схвалення	7	0,802	0,776	0,307
Позитивні соціальні судження	5	0,785	0,726	0,341
Всього	36	0,794	0,798	0,326

Висновки і пропозиції. Опитувальник «Суб'єктивне соціальне благополуччя» містить такі шкали.

Перша шкала «Соціальна помітність» характеризує роль людини як агента соціальних відносин різного рівня. Вона відображає оцінку соціальної значущості особистості (соціальний статус). Ця шкала містить чотири висхідних параметри: соціальний вплив, соціальний внесок, успішність, соціальна зв'язність. Максимальне навантаження має показник «впливовості особистості». Власне всі подальші пункти розшифровують прояви цієї впливовості або на соціальному, або на міжгруповому, або на внутрішньогруповому рівнях. Відзначимо, що на початковому етапі дослідження очікувалося, що провідне місце в ССБ займає соціальна зв'язність, відповідно був запропонований ряд пунктів, що її вимірював. Однак ці характеристики виявились розпорозені по іншим факторам, тільки одна з них – «Я відчуваю себе зв'язаним з більшістю людей» – увійшла до першого фактору. Зважаючи на те, що другий фактор утворений параметрами соціальної дистанційованості, можемо припустити, що соціальна зв'язність сприймається як артефакт людського існування («річ, що існує як об'єктивна реальність»), який не потребує рефлексії. Тобто люди не обдумують факт існування соціальних зв'язків з іншими, а реагують на їх зменшення, порушення, тоді як факт соціальної залученості не рефлексується як позитивне явище.

Позитивний полюс («Соціальна помітність»): людина як об'єкт сприймання соціуму активно приймає участь в життєдіяльності групи, спільноти та суспільства в цілому, має можливості впливу на групи різного рівня та визнається як така, що відповідає соціальними параметрам успішності в різних сферах. Відповідно негативний полюс (ми визначили його як «Соціальну мімікрію») можна описати прислів'ям «Моя хата з краю»: людина вважає, що в неї відсутній ресурс впливу на групи різного рівня, вона не проявляє соціальної активності, як міжособистісної, так і громадської, не сприймається групою як відповідна еталону успішності (даний еталон задається культурою та ідео-

логічними умовами в країні, де людина проживає).

Зауважимо, що надзвичайно високі показники за цією шкалою (9-10 стевів) можуть свідчити про демонстративність особи, надзвичайну важливість для неї соціальної оцінки та залежність від соціального оточення.

Друга шкала «Соціальна дистантність» описує переживання особистістю відчуженості від соціальних відносин різного рівня. «Соціальна дистантність» відображає наявність в свідомості людини негативних емоційних станів, пов'язаних з незадовільними соціальними стосунками. В якості головного джерела стресу розглядається неможливість змінити свої соціальне становище через відсутність ресурсів впливу. Шкала містить два параметри оцінки: соціальна відмежованість та соціальний фаталізм.

Потреба в соціальній зв'язності є важливим виміром ССБ, що фіксує параметри та межі соціально-психологічного простору особистості. Треба відзначити, що в психологічній літературі розрізняють поняття автономії та соціальної дистантності. Автономія в основному апелює до можливості суб'єкта брати на себе відповідальність за рішення та орієнтуватися на власний закон. Акцент робиться на збереження меж власної особистості (психологічну суверенність у С.К. Нартової-Бочавер, прайвасі у А.В. Бурмистрової-Савенкової). Тоді як в нашому дослідженні фокус зміщується з індивідуальної регуляції на соціальну: зона дискомфорту пов'язана з соціальними обмеженнями, запропонованими соціальною системою, яке суб'єкт переживає як відчуження.

Зв'язність передбачена самою соціальною системою, тому її факт (за оптимальних умов) не піддається емоційній оцінці, тоді як її порушення болісно переживається як порушення соціально-психологічного простору, та викликає негативні переживання, а відповідно наміри змінити таку ситуацію. Важливим чинником соціального благополуччя є віра людини в можливість змінити соціальну ситуацію, як на міжособистісному, так і на загально-суспільному рівнях.

Негативний полюс «Висока соціальна дистантність» ві-

дображає відчуття самотності, відчуженості та зневіру у власні сили щодо контролю наявної соціальної ситуації (безпомічність). Позитивний полюс «Низька соціальна дистантність», з одного боку, описує зв'язність з соціальними об'єктами, з іншого, надзвичайно малі показники за цією шкалою можуть свідчити про соціальну залежність та низький рівень особистісної автономії.

Третя шкала «Гарні стосунки з близькими» відображає один з ключових параметрів ССБ. Відомо, що сім'я та друзі – найбільш значущі поліфункціональні соціальні групи в житті кожної людини, де задовольняється більшість соціальних потреб. Так, М.Л. Мюллер (2012) взагалі зводить соціальне благополуччя до комфорту в сімейних стосунках [14]. Дана шкала описує два параметри: задоволення стосунками і наявність підтримки та визнання близькими людьми. Надзвичайно високі показники можуть свідчити про нераціонально завищені переживання, пов'язані з ситуативними чинниками сімейного життя.

Четверта шкала «Соціальне схвалення» спирається на такий механізм соціалізації як соціальне порівняння, коли успіхи інших та реакція на власні досягнення виступає своєрідним еталоном, по якому звіряється ефективність соціального функціонування. Дана шкала містить такі параметри як інструментальне й афективне схвалення. Ключовим параметром є повага як зовнішнє визнання статусу. На думку окремих дослідників (Хьюперт Ф.А., Л. Молікс, Б.А. Беттенкурт, Л. Тай, Д. Чен, Е. Дінер), прагнення до поваги є центральним елементом соціального функціонування особистості.

Надзвичайно високі показники за цією шкалою можуть свідчити про невротичну або фрустровану потребу у схваленні, високу залежність від референтних груп, надзвичайно низькі – про соціальну аномію.

П'ята шкала «Позитивні соціальні переконання» відображає віру в людей (їхню довіру, доброту, чесність). Зауважимо, що включені в попередній варіант методики судження про позитивне майбутнє великих соціальних систем в даний фактор не увійшли, що свідчить про вироблення системи позитивних упереджень щодо людей, але не соціальних систем (принаймні в Україні). Позитивні соціальні уявлення є наслідком життєвого досвіду особистості, тому мають полімодальну функцію: вони є умовою, чинником і критерієм соціального благополуччя водночас.

З одного боку, негативні соціальні переконання провокують захисні реакції, що самі стають на заваді досягненню ССБ. З іншого, надзвичайна довіра до людей може бути ознакою інфантилізму та некритичного сприймання оточуючих.

В подальшому перспективу досліджень вбачаємо в з'ясуванні гендерної та національної специфіки переживання суб'єктивного соціального благополуччя, вивченні його соціальних й індивідуальних факторів.

Список літератури:

1. Бурмистрова-Савенкова А.В. Личность и среда: регуляция границ бытийного пространства: Монография/ А.В. Бурмистрова-Савенкова. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2006. – 232 с.
2. Данильченко Т.В. Методичні проблеми вивчення суб'єктивного соціального благополуччя/ Т.В. Данильченко// Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. – Чернігів: ЧНПУ, 2015. – Вип. 126 (Серія «Психологічні науки»). – С.57-62.
3. Зараковский Г.М. Качество жизни населения России: Психологические составляющие / Г.М. Зараковский. – М.: Смысл, 2009. – 319 с.
4. Кулайкин В.И. Социально-психологические параметры качества жизни в различных социальных группах: Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / В.И. Кулайкин. – Кострома, 2006. – 26 с.
5. Нартова-Бочавер С.К. Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии/ С.К. Нартова-Бочавер. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
6. Симонович Н.Г. Социальное самочувствие людей и технологии его исследования в современной России. Автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Н.Г. Симонович. – М., 2003. – 37 с.
7. Callaghan, L. (2008). Social Well-Being in Extra Care Housing: An Overview of the Literature // PSSRU Discussion Paper 2528. Accessed on 24.04.2014 www.ukc.ac.uk/PSSRU/dp2528.pdf
8. Cummins, R. (1995). On the trail of the gold standard for life satisfaction. *Social Indicators Research*, 35, 179–200.
9. Cummins, R. (1998). The second approximation to an international standard of life satisfaction. *Social Indicators Research*, 43, 307–334.
10. Evans, S., Valleley, S. (2007). Best Practice in Promoting Social Well-Being in Extra Care Housing: A Literature Review. Joseph Rowntree Foundation, York.
11. Itzhaky, H., Zanbar, L., Levy, D., Schwartz, C. (2013). The Contribution of Personal and Community Resources to Well-Being and Sense of Belonging to the Community among Community Activists. *British Journal of Social Work*, 1-21. Accessed on 24.02.2015 <http://bjsw.oxfordjournals.org/content/early/2013/11/18/bjsw.bct176>
12. Keyes, C. L. M. (1998). Social well-being. *Social Psychology Quarterly*, 61, 121-140.
13. McDowell, I., Newell, C. (1987). *Measuring health*. Oxford UP, New York.
14. Muller, M. L. (2012). Social well-being: Investigating the relation of social aspects to optimal functioning in society/ Bachelor thesis. – Universiteit Twente, Enschede. – 39 p. Accessed on 12.03.2014. [http://essay.utwente.nl/61867/1/M%C3%BCller,_M._-_s0163465_\(verslag\).pdf](http://essay.utwente.nl/61867/1/M%C3%BCller,_M._-_s0163465_(verslag).pdf)

Додаток

Опитувальник для виміру суб'єктивного соціального благополуччя

(Данильченко Т.В., 2015)

Оцініть своє соціальне життя за останні три місяці. Для відображення Вашої відповіді, оберіть один з семи варіантів оцінок, що Вам підходить: 1 – абсолютно не зго-

ден; 2 – не згоден; 3 – швидше не згоден; 4 – щось посередині; 5 – швидше згоден; 6 – згоден, 7 – абсолютно згоден. Обраний Вами варіант відповіді позначте в бланку у відповідній клітинці. Будь ласка, не залишайте жодну позицію непозначеною.

	Прояви	1	2	3	4	5	6	7
1	Я відчуваю себе визнаним близькими людьми							
2	У мене гарні стосунки з тими людьми, з якими я мешкаю разом							
3	Я відчуваю себе відмежованим від світу, що мене оточує							
4	Я відчуваю, що оточуючі ставляться до мене з повагою							
5	Я задоволений тим положенням, яке я займаю в сім'ї та дружній групі							
6	Більшості людей можна довіряти							
7	Я часто відчуваю себе самотнім							
8	Я вважаю, що люди дійсно мене люблять							
9	Я вважаю, що більшість людей захищає виключно свої інтереси							
10	Я отримую підтримку від близьких і друзів, коли її потребую							
11	Можу сказати, що я – важлива частина тих груп, членом яких я є							
12	Люди байдужі до моєї думки							
13	Здебільшого можна бути впевненим, що інші бажають тобі добра							
14	Люди вважають мене впливовою особистістю							
15	Більшість людей завжди поводить себе чесно							
16	Стосунки з друзями та сім'єю приносять мені задоволення							
17	Якщо необхідно, я можу взяти на себе лідерство в групі							
18	Інші цінують мою роль в групі (вдома, на роботі, під час дозвілля)							
19	Я вважаю, що люди добрі							
20	Я можу повністю довіритися сім'ї та друзям							
21	Люди вважають мене надійним							
22	Мої головні потреби задовольняються, оскільки я – важлива частина суспільства							
23	Я вважаю, що подобаюсь людям							
24	Немає сенсу турбуватися про майбутнє, оскільки я все рівно нічого не можу зробити							
25	Я відомий успіхами, яких я досяг							
26	Я відчуваю себе дистанційованим від людей							
27	Я часто приймаю участь в громадській діяльності							
28	Люди вважають, що я досяг більшого успіху, ніж інші							

29	Я відчуваю себе зв'язаним з більшістю людей							
30	Я переживаю відчуття безнадійності через неможливість змінити своє становище в суспільстві (статус)							
31	Я активно залучений в життя людей							
32	Моя діяльність важлива для суспільства							
33	Більшість людей схвалює мої дії							
34	Я відчуваю, що втрачаю сенс зв'язності з суспільством							
35	Я завжди можу розраховувати на допомогу близьких							
36	Інші люди цінять мене як особистість							

Російськомовний варіант методики

Оцените свою социальную жизнь за последние три месяца. Для отражения Вашего ответа, выберите один из семи вариантов оценок, подходящий, по вашему мнению: 1 – абсолютно не согласен; 2 – не согласен; 3 – скорее не со-

гласен; 4 – нечто среднее; 5 – скорее согласен; 6 – согласен, 7 – абсолютно согласен. Выбранный вами вариант ответа отметьте в бланке в соответствующей ячейке. Пожалуйста, не оставляйте ни одну позицию неотмеченной.

Проявления		1	2	3	4	5	6	7
1	Я чувствую себя признанным близкими людьми							
2	У меня хорошие отношения с теми людьми, с которыми я проживаю вместе							
3	Я чувствую себя отгороженным от мира, который окружает меня							
4	Я чувствую, что окружающие относятся ко мне с уважением							
5	Я доволен тем положением, которое занимаю в семье и дружеской группе							
6	Большинству людей можно доверять							
7	Я часто чувствую себя одиноким							
8	Я чувствую, что люди действительно меня любят							
9	Я думаю, что большинство людей защищает только свои интересы							
10	Мои друзья и близкие оказывают поддержку, если это необходимо							
11	Могу сказать, что я – важная часть тех групп, членом которых я являюсь							
12	Люди безразличны к моему мнению							
13	По большей части можно быть уверенным, что другие хотят тебе хорошего							
14	Люди находят меня влиятельным человеком							
15	Большинство людей всегда поступает честно							
16	Отношения с друзьями и семьей доставляют мне удовольствие							
17	Если необходимо, я могу взять на себя лидерство в группе							
18	Другие ценят мою роль в группе (дома, на работе, во время проведения досуга)							
19	Я думаю, что люди добры							
20	Я могу полностью довериться семье и друзьям							

21	Люди считают меня надежным								
22	Мои главные потребности удовлетворяются, поскольку я – важная часть общества								
23	Я думаю, что я нравлюсь людям								
24	Нет смысла беспокоиться о будущем, поскольку я все равно ничего не могу изменить								
25	Я известен успехами, которых я достиг								
26	Я чувствую себя дистанцированным от людей								
27	Я часто принимаю участие в общественной деятельности								
28	Люди думают, что я достигаю большего успеха, чем другие								
29	Я чувствую себя связанным с большинством людей								
30	Я испытываю чувство безнадежности из-за невозможности изменить свое положение в обществе (статус)								
31	Я активно вовлечен в жизнь людей								
32	Моя деятельность важна для общества								
33	Большинство людей одобряют мои действия								
34	Я ощущаю, что теряю смысл связности с обществом								
35	Я всегда могу рассчитывать на помощь близких людей								
36	Другие люди ценят меня как личность								

Ключ:

1. Соціальна помітність	11, 14, 17, 22, 25, 27, 28, 29, 31, 32
2. Соціальна дистантність	3, 7, 12, 24, 26, 30, 34
3. Гарні стосунки з близькими	1, 2, 5, 10, 16, 20, 35
4. Соціальне схвалення	4, 8, 18, 21, 23, 33, 36
5. Позитивні соц. судження	6, 13, 15, 19 9 – зворотне питання (1 – 7 балів, 2 – 6, 3 – 5, 4 – 4, 5 – 3, 6 – 2, 7 – 1)

Загальний показник розраховується за формулою:

ССБ = Шкала 1 + Шкала 3 + Шкала 4 + Шкала 5 – Шкала 2

Стени

Жінки

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Соціальна помітність	До 25	26-29	30-33	34-37	38-41	42-46	47-49	50-54	55-58	59 і вище
Соціальна дистантність	До 7	8-10	11-12	13-15	16-19	20-22	23-27	28-32	33-35	36 і вище
Гарні стосунки з близькими	До 25	26-29	30-33	34-36	37-39	40-42	43-44	45-46	47	48 і вище
Соціальне схвалення	До 22	23-26	27-29	30-32	33-34	35-37	38-39	40-41	42-43	44 і вище
Позитивні соц. судження	До 7	8-9	10-11	12-14	15-17	18-19	20-22	23-24	25-27	28 і вище
Загальний показник	До 68	69-76	77-90	91-103	104-115	116-125	126-135	136-145	146-157	158 і вище

Чоловіки

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Соціальна помітність	До 19	20-27	28-32	33-37	38-40	41-44	45-50	51-54	55-58	59 і вище
Соціальна дистантність	До 9	10	11-13	14-17	18-21	22-26	27-29	30-35	36-39	40 і вище
Гарні стосунки з близькими	До 20	21-24	25-30	31-34	35-38	39-40	41-43	44-45	46-47	48 і вище
Соціальне схвалення	До 17	18-22	23-26	27-29	30-32	33-35	36-38	39-41	42-43	44 і вище
Позитивні соц. судження	До 5	6-8	9-10	11-13	14-16	17-18	19-21	22-24	25-26	27 і вище
Загальний показник	До 46	47-59	60-80	81-97	98-107	108-117	118-126	127-140	141-150	151 і вище

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Burmistrova-Savenkova A.B. (2006). Lichnost' i sreda: reguljacija granic bytijnogo prostranstva. [The person and environment: regulation of being borders space] Krasnodar: Kubanskij gos. un-t (rus).

2. Danylchenko T.V. (2015). Metodychni problemy vyvchennya sub'yektivnoho sotsial'nogo blahopoluchchya [Methodical problems of studying of subjective social well-being] Visnyk Chernihiv's'koho natsional'nogo pedahohichnoho universytetu imeni T.H.Shevchenka. Chernihiv: ChNPU. Vyp. 126 (ukr).

3. Zarakovskij G.M. (2009). Kachestvo zhizni naselenija Rossii: Psihologicheskie sostavljajushhie. [Quality of life of the population of Russia: Psychological components] M.: Smysl (rus).

4. Kulajkin V.I. (2006). Social'no-psihologicheskie parametry kachestva zhizni v razlichnyh social'nyh gruppah: Avtoref. diss. na soiskanie nauch. stepeni kand. psihol. nauk: spec. 19.00.05 «Social'naja psihologija». [Social-psychological parametres of quality of life in various social groups] Kostroma (rus).

5. Nartova-Bochaver S.K. (2008). Chelovek suverennyj: psihologicheskoe issledovanie subyektu v ego bytii [The person sovereign: psychological research of the subject in its being] SPb.: Piter (rus).

6. Simonovich N.G. (2003). Social'noe samochuvstvie ljudej i tehnologii ego issledovanija v sovremennoj Rossii. Avtoref. diss. na soiskanie nauch. stepeni dokt. psihol. nauk: spec. 19.00.05 «Social'naja psihologija». [Social well-being of people

and technology of its research in modern Russia] M. (rus).

7. Callaghan, L. (2008). Social Well-Being in Extra Care Housing: An Overview of the Literature // PSSRU Discussion Paper 2528. Accessed on 24.04.2014 www.ukc.ac.uk/PSSRU/dp2528.pdf

8. Cummins, R. (1995). On the trail of the gold standard for life satisfaction. *Social Indicators Research*, 35, 179–200.

9. Cummins, R. (1998). The second approximation to an international standard of life satisfaction. *Social Indicators Research*, 43, 307–334.

10. Evans, S., Valleley, S. (2007). Best Practice in Promoting Social Well-Being in Extra Care Housing: A Literature Review. Joseph Rowntree Foundation, York.

11. Itzhaky, H., Zanbar, L., Levy, D., Schwartz, C. (2013). The Contribution of Personal and Community Resources to Well-Being and Sense of Belonging to the Community among Community Activists. *British Journal of Social Work*, 1-21. Accessed on 24.02.2015 <http://bjsw.oxfordjournals.org/content/early/2013/11/18/bjsw.bct176>

12. Keyes, C. L. M. (1998). Social well-being. *Social Psychology Quarterly*, 61, 121-140.

13. McDowell, I., Newell, C. (1987). *Measuring health*. Oxford UP, New York.

14. Muller, M. L. (2012). Social well-being: Investigating the relation of social aspects to optimal functioning in society/ Bachelor thesis. – Universiteit Twente, Enschede. – 39 p. Accessed on 12.03.2014. [http://essay.utwente.nl/61867/1/M%C3%BCller,_M._-_s0163465_\(verslag\).pdf](http://essay.utwente.nl/61867/1/M%C3%BCller,_M._-_s0163465_(verslag).pdf)

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ЗРІЛОМУ ВІЦІ

Стаценко Т. М.

аспірантка кафедри вікової та педагогічної психології
Луганського національного університету імені Т. Шевченка

RESEARCH CONTENTS OF DECISION IN ADULTHOOD

Statsenko T.M., graduate department of developmental and educational psychology
Lugansk National University named in the T. Shevchenko

АНОТАЦІЯ

Дослідження змісту процесу прийняття рішень на основі розробленої анкети. Три серії питань дають послідовність сприйняття сенсу проблемної ситуації: перша серія - на рівні постановки завдань вирішення складної ситуації, друга серія - на рівні прийняття шляху вирішення, третя серія - на рівні аргументації рішення складної ситуації. Аналізуються особливості і типи сенсів сприйняття складних ситуацій на кожному етапі. Аналізується зв'язок типів сенсу складної ситуації з ціннісними орієнтаціями, життєвими цінностями, значимими сферами життя людини.

ABSTRACT

Investigation of the content of the decision-making on the basis of the questionnaire. Three series of questions give a sense of continuity perception problem situation first series - tasking at solving difficult situation, the second series - on the level of solutions, third series - the argument at decision difficult situation. The features and types of senses of perception difficult situations at every stage. We analyze the connection type sense the difficult situation of values, life values, significant areas of life.

Ключові слова: типи сенсів сприйняття ситуації, життєві цінності, ціннісні сфери життя, осмисленість життя.

Key words: types senses perception of the situation, life values, value spheres of life, meaningful life.

Постановка проблеми. Прийняття рішень в психології розглядається як центральний етап процесу переробки інформації на всіх рівнях психічної регуляції в системі цілеспрямованої діяльності людини. Основні етапи процесу прийняття рішення включають інформаційну підготовку рішення і власне процедуру прийняття рішення - формування і зіставлення альтернатив, вибір, побудову і корекцію еталонної гіпотези або програми дій. Процес прийняття рішень пов'язаний з усвідомленими, цілеспрямованими діями людини, її смисловим вибором. Вибір - це творіння людиною нових обставин життя. Віком активної практики виборів є віковий період 18-20 до 40-45 років. Людина претендує на реалізацію права вибору у всіх сферах своєї життєдіяльності. Вибір стає способом життя, який характеризує рівень її осмисленості, усвідомленості, а людину характеризує як креативну і інтернальну особистість. Зміст кризи «середини життя» - яскравий приклад проходження вибору у сфері смислів.

В даній роботі зроблена спроба визначити типи сенсів сприйняття складних життєвих ситуацій та проаналізувати їх зв'язок з ціннісними сферами життя, життєвими смислами в зрілому віці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прийняття рішень в психології у широкому сенсі розуміється як формування дій та операцій, які знижують початкову невизначеність проблемної ситуації. Цей процес вивчається в контексті різних видів діяльності людини, тому виділяють управлінські, творчі, пізнавальні рішення. Залежно від психологічних процесів і механізмів виділяють вольові, інтелектуальні та емоційні рішення [2; 5].

Підхід, який розглядає прийняття рішення як процес, пов'язаний з активністю особистості. Кожен раз, коли людина стоїть перед проблемою морального, ціннісного, смисложиттєвого самовизначення, вибирає вчинок, вона знаходиться в ситуації прийняття рішення. У цьому контексті прийняття рішення часто пов'язують з вольовими процесами [4, с. 35].

У вітчизняній психології виділяють різні підходи до вив-

чення прийняття рішень. Діяльнісний підхід (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн) базується істотним зв'язком категорій суб'єкта, мети, потреб, мотиву, який розкриває процесуальну та структурну будову цілеспрямованої активності людини. Тобто процес прийняття рішень розглядається як процес самоорганізації та саморегуляції діяльності суб'єкта у проблемних ситуаціях. Прийняття рішення як діяльнісний процес має структуру, в якій виділяють мету, результат, способи досягнення результату, критерії оцінки та правила вибору. Психологічне розуміння прийняття рішення буде недостатнім без мотивації, яка повинна бути задоволена. Мотивація є обов'язковим фактором, яка позначає і вибирає тип рішення [1, с.9].

Процес прийняття рішення може розглядатися в контексті поступального підходу, який містить окремі положення теорії вчинку М. Бахтіної. Прийняття рішення визначається як важливий момент вчинку людини. Ситуація, в якій приймається рішення, характеризується як своєрідний комплекс зовнішніх і внутрішніх умов розгортання активності індивіда, який складається під впливом як зовнішніх факторів, так і внутрішнього світу людини, і в певний момент визначає характер його дій [3, с. 494].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

В даній час в психології та акмеології іде інтенсивний пошук конструктів, що характеризують здатність особистості бути стійкою до численних життєвих проблем і труднощів. Наше життя сповнене важких, невизначених, непередбачуваних ситуацій, в яких людині необхідно зробити вибір, прийняти рішення. Вибір дозволяє знизити рівень невизначеності ситуації, оскільки сприяє перетворенню ситуації невизначеності і зробить ситуацію більш передбачуваною. Здійснюючи вибір в переломні періоди життя, людина тим самим визначає напрям і характер свого подальшого розвитку. На першому етапі процесу прийняття рішення здійснюється початкове схоплювання змісту ситуації і надання їй певного смислового наповнення, відбувається смислова репрезентація умов ситуації у сві-

домості респондента. Тобто, нас цікавить той спектр проблематики, який розгортається у свідомості респондентів, коли вони потрапляють у проблемні, складні ситуації.

Мета статті. На основі отриманих даних визначити типи сенсів сприймання респондентами складної ситуації та виявити їх зв'язок з ціннісними орієнтаціями, значущими сферами життя людини.

Виклад основного матеріалу.

Для дослідження змісту процесу прийняття рішень у важких життєвих ситуаціях в зрілому віці, нами була розроблена методика на основі методики дослідження прийняття рішення як діяльнісного процесу «Проблемні ситуації педагогічної діяльності» (ПСПД) В.Н. Чернобровкіна [6]. Стимульним матеріалом були обрані саме проблемні ситуації, в яких вимоги по перетворенню вихідних умов (тобто мета, на досягнення якої має бути спрямоване рішення) не задані. Цей процес в загальному вигляді складається з наступних етапів: розуміння умов ситуації, постановка проблеми та визначення вимог до бажаного стану ситуації (постановка мети); висунення гіпотез про можливі варіанти вирішення (способів дій у напрямку до обраної мети); вибір однієї з сформульованих альтернативних гіпотез; реалізація рішення і перевірка його в дії.

Розроблена нами методика складається з трьох серій. Перша серія досліджує сенс наповнення респондентами кожної стимульної ситуації при первісному сприйнятті - егоцентричний, діловий, особистісний, ціннісний або сімейний. У другій серії ми використовували критерій для аналізу отриманих даних, це позицію, яку відображає ступінь «привласнення» ситуації: ідентифікація, дійова, оціночна і відсторонена позиції. І в третій серії ми виділили рівень постановки проблеми щодо важкої ситуації: виділення «загальних місць» або їх перелік; опис (виклад) подій, які становлять умови ситуації; узагальнення, тобто виділення головних, домінуючих аспектів в умовах ситуації і власне проблематизацію.

Для виявлення зв'язків та значущої кореляції анкети з

ціннісними орієнтаціями, життєвими цінностями, значимими сферами життя нами були використані наступні методики: «Важкі життєві події» І.П. Шкуратової; копінг-тест Лазаруса; тест «Сенс життєвих орієнтацій» Д.А. Леонтьєва; «Копінг-поведінки в стресових ситуаціях» С.Нормана, Д.Ф.Ендлера, Д.А.Джеймса, М.І.Паркера; адаптований варіант Т.А.Крюкової; «Морфологічний тест життєвих цінностей» В.Ф. Сопова, Л.В. Карпушиної.

Вибірка апробації склала 167 респондентів, з них 63,7% - жінки і 36,3% - чоловіки, віком від 25 до 65 років, які мають різний сімейний, соціальний статус, з них вищу освіту мають - 70,1%, а середньо спеціальну - 29,9 %.

Для обробки результатів відповідей респондентів використовувався коефіцієнт кореляції Кендалла і U-критерій Мана-Уїтні.

Три серії питань дають нам послідовність сприйняття сенсу проблемної ситуації: на рівні постановки завдань вирішення (перша серія), на рівні прийняття шляху вирішення проблеми (друга серія), на рівні аргументації рішення (третья серія). Тип сенсу, який домінує на кожному етапі, може поєднуватися з типами на інших етапах та утворювати сталі комбінації. Далі ми розглянемо їх.

Кодування типів сенсів відповідає першим літерам кожного типу сенсу: Д - діловий, Е - егоцентричний, М - міжособистісний, Ж - життєстійкий, Н - нема рішення, О - особистісний, С - сімейний, Ц - ціннісний. Для кожної людини ми можемо записати послідовність з трьох кодів у послідовності, що відповідають серіям. Наприклад, ЦДЦ позначає ціннісний сенс при постановці завдань вирішення, діловий сенс при прийнятті рішення та ціннісний сенс при аргументації свого рішення.

Більша частка поєднань типів сенсів виявилася дуже рідкісною. Частота поєднань типів сенсів відображені в наступній таблиці.

Типові поєднання різновидів сенсу на трьох етапах сприйняття проблеми та їх частка в групі

Таблиця 1

Типи	Частка в групі
ДДЕ, ДЕД, ДНЕ, ДСМ, ЕНМ, ЕЦД, ОДЦ, ОНД, ОЦД, СНД, ССД, ЦДО, ЦЖО, ЦЖЦ, ЦНД, ЦНМ, ЦСД, ЦЦМ	0,64%
ДДЦ, ДЖД, ДЦЦ, ЕСД, ЕСЦ, ОДД, ЦДМ, ЦНЦ, ЦЦД, ЦЦЦ, ДЦД, ДЦМ, ДДО, ДНМ	1,27-3,18%
СДД, ЦДЦ, ДНД, ЕДД, ДСД	3,82-5,08%
ЦДД	8,92%
ДДМ	11,46%
ДДД	24,2%

Але існують три типи сприйняття сенсу, які є найбільш розповсюдженими: ЦДД, ДДМ та ДДД. Разом їх частка в групі дослідження складає 44,58%. Тобто майже половина особливостей сприйняття змісту проблемних ситуацій може бути пояснено трьома типовими поєднаннями різновидів змістів. Далі ми розглянемо відмінності кожного з цих типів від решти інших досліджуваних.

Тип ЦДД має частку 8,92%, характеризується тим, що при постановці завдань вирішення проблемної ситуації розгля-

дає її з ціннісним сенсом, але надалі повністю переходить на діловий сенс. Ціннісний сенс є своєрідним індикатором ієрархій переваг, які людина надає матеріальним чи духовної цінностям в процесі своєї життєдіяльності, визначає ставлення людини до світу, сприймає його з погляду соціально-культурного значення. Забезпечує стійкість особистості, визначеність і стійкість поведінки, сталість взаємовідносин людини з соціальним світом. Усвідомлюючи власні ціннісні орієнтації, людина шукає своє місце у світі,

розмірковуючи над сенсом і метою життєдіяльності. Далі переходячи на діловий сенс прийняття шляху вирішення складної ситуації та вибору аргументації, процес прийняття рішення стає результатом аналізу, прогнозування, оптимізації, обґрунтування і вибору альтернативи з багатьох варіантів досягнення конкретної мети.

Проаналізуємо значущі кореляції цього типу сприйняття сенсу складної ситуації з тестом «Сенсу життєвих орієнтацій» Д.А. Леонтьєва, який включає: цілі в житті; процес життя, або інтерес та емоційна насиченість життя; результативність життя або задовільному самореалізацію; локус контролю - Я і локус контролю - життя.

Цей тип характеризується меншою за інших осмисленістю життя ($U=1412,5$; $p=0,011$), зокрема менше впевнений у власних можливостях керувати життям ($U=1342,5$; $p=0,034$) та в потенційній керованості життя взагалі ($U=1366,5$; $p=0,024$). Тобто люди більш націлені на мету в житті, процес життя або емоційну насиченість життям. Це свідчить про цілеспрямованість, наявність в житті випробуваних цілей у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і тимчасову перспективу. Вони сприймають процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом, відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита її частина.

За іншими показниками дослідження розбіжностей між типом ЦДД та іншими досліджуваними нема.

Тип ДДМ розповсюджено на 11,46%. Це люди, які при постановці завдань та формуванні рішення бачать в проблемній ситуації ділові сенси, але обґрунтовують своє рішення міжособистісними сенсами. Тобто, система настановлень, орієнтацій, очікувань, стереотипів і інших диспозицій, через які люди сприймають і оцінюють один одного, впливають на вибір альтернатив при вирішенні складної ситуації. Ці диспозиції опосередковуються змістом, цілями, цінностями і організаціями сумісної діяльності людей.

Проаналізуємо значущі кореляції типу ДДМ з «Морфологічним тестом життєвих цінностей» В.Ф. Сопова і Л.В. Карпушиної, який містить в собі такі життєві цінності: (розвиток себе, духовне задоволення, креативність, соціальні контакти, власний престиж, досягнення, матеріальне становище) і життєві сфери (професія, освіта, сім'я, суспільне життя, захоплення, фізична активність).

Для цього типу характерними є менша важливість власного престижу ($U=868,5$; $p=0,035$), тобто людина не бачить різниці в схваленні його вчинків людьми з різними соціальними статусами, поступлива, уникає невдач, конфліктів, позбавлена домагань на статус лідера. Спрямована на розвиток себе, духовне задоволення, креативність, досягнення, є впевненість у своїх можливостях, контролює, бере активну участь, регулюють все, що відбувається з нею в житті. Готова зустрічатися з труднощами, розвиватися, не зупинятися на досягнутому, і що зміни в житті - це лише поштовх до саморозвитку.

Менша важливість таких сфер життя, як сімейне життя ($U=866$; $p=0,034$) та фізична активність ($U=828$; $p=0,02$), це свідчить проте, що більш значущими сферами життя для респондентів є професійне життя, навчання, громад-

ська діяльність та захоплення. Вони віддають багато часу своїй роботі, включаються до вирішення всіх виробничих проблем, прагнуть до підвищення рівня своєї освіченості, розширенню кругозору. Вони вважають, що головне в житті - це вчитися і отримувати нові знання. Високої значимості для людини становлять ще захоплення, хобі і проблеми життя суспільства.

Тип ДДД - це найбільш розповсюджений тип (24,2%), який бачить в проблемній ситуації лише ділові сенси. Розуміння умов ситуації і сприйняття її як ділової говорить про те, що у людей переважають не власні інтереси, а інтереси справи, взаємодії, активізується пошук подальших дій. Високий вибір респондентами ділового сенсу у складних ситуаціях, на наш погляд, говорить про те, що у суб'єкта зберігається здатність діяти цілеспрямовано, розрахунково й усвідомлено. Представники цього типу менше за інших вважають життя керованим (хоча й не нижче за норму) ($U=1778,5$; $p=0,048$), тобто треба діяти за обставинами. А за потреби у вирішенні проблем схильні їх уникати ($U=2874,5$; $p=0,011$) більше, ніж інші досліджувані, хоча й не виходять за межі норми за цим показником. Це може свідчити про уявне прагнення і поведінкові зусилля, спрямовані до уникання проблеми. Уникання респонденти використовують коли складна ситуація не дуже важлива, коли не хочуть витратити сили на її рішення, коли перебувають у безнадійному становищі або в прийнятті рішення миттєво немає потреби. Ухилення або відстрочка можуть бути цілком придатною та конструктивною реакцією на конфліктну ситуацію.

Також слід розглянути розбіжності між трьома зазначеними типами. Типи ДДД та ЦДД не розрізняються. За результатами порівнянь, тип ДДМ має більшу осмисленість життя, ніж ЦДД ($U=179,5$; $p=0,044$) та меншу важливість сфери фізичної активності ($U=59,5$; $p=0,012$). Тобто, на більшу осмисленість життя впливає ціннісний сенс при постановці завдань вирішення проблемної ситуації і міжособистісний сенс вибору альтернатив та рішення ситуації. На наш погляд, осмисленість життя проявляється у активності життєвої позиції по відношенню до життєвих цілей, ідеального уявлення значущого, бажаного майбутнього, прагнення до смислів ідеального буття. Це переконання в тому, що дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя.

Тип ДДМ значно більше схильний до планування рішення, ніж тип ДДД ($U=225,5$; $p=0,04$), має меншу важливість сфери фізичної активності ($U=467,5$; $p=0,028$). Це свідчить про більш оптимальний розподіл ресурсів для досягнення поставленої мети, намічений порядок дій та прикладання довірливих проблемно-фокусованих зусиль щодо зміни ситуації, які включають аналітичний підхід до проблеми.

Тип ДДМ більше за тип ДДД цінує власний престиж ($U=464,5$; $p=0,032$), тобто більш цінує і прагне до визнання, повазі, схваленню з боку значимих осіб, до чієї думки прислухається, орієнтується у своїх судженнях, вчинках і поглядах. Натомість ДДД більше цінує соціальні контакти ($U=481$; $p=0,015$) та матеріальне становище ($U=458$; $p=0,042$). Значимість всіх аспектів людських взаємин та прагнення до можливо більш високому рівню матеріального добробуту, що виявляється підставою для розвитку

почуття власної значущості і підвищеної самооцінки.

Висновки та рекомендації. Пошук свого шляху, свідомого і відповідального самовизначення, усвідомлення своїх можливостей і знаходження ресурсів, здійснення усвідомленого вибору і прийняття рішень, прийняття відповідальності, здатності впливати на хід подій у власному житті, контролювати наслідки власних дій - все це питання вибору і волі самої людини як суб'єкта своєї діяльності і свого життя.

Вибір стратегії поведінки, засобу розв'язання життєвих ситуацій, означає здатність людини до самостійної побудови свого життя, до принципового, осмисленого його регулювання, активності особистості, здатності до організації свого часу життя. Життя пропонує людині безліч можливостей. І саме від людини, її зрілості, самостійності, відповідальності залежать своєрідність траєкторії життєвого шляху, терміни переходу від віку до віку, глибина кризових переживань.

Література

1. Анохин П.К. Проблема принятия решения в психологии и физиологии // Проблемы принятия решения. – М.: Наука, 1976. – с. 7-16
2. Леонтьев Д.А., Пилипко Н.В. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования // Вопр. психол. – 1995. -№1. – с. 97-110
3. Манюха І.П. Подолання конфліктної ситуації в процесі прийняття рішення. Вибір у критичній ситуації. Розв'язання ситуації у колі вчинкових моральних дій // Основи психології/ За ред.. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – К: Либідь, 1995. – с 494-495
4. Москаленко А.Т., Сержантов В.Ф. Смысл жизни и личность. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1989. – 205с
5. Тихомиров О.К. Принятие решения как психологическая проблема //Проблемы принятия решения. – М.: Наука, 1976. - с. 77-82
6. Психологія прийняття педагогічних рішень / В.М. Чернобровкін: - Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 448 с.

ЭКО-СБЕРЕГАЮЩИЕ ОРИЕНТАЦИИ СУБЪЕКТА ЭКОНОМИЧЕСКОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ КАК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ

Хащенко Татьяна Геннадьевна

кандидат психологических наук,
заведующая кафедрой права, психологии и педагогики
Ульяновской государственной сельскохозяйственной академии
им. П.А. Столыпина

Болтунова Светлана Владимировна

старший преподаватель кафедры права, психологии и педагогики
Ульяновской государственной сельскохозяйственной академии
им. П.А. Столыпина

Шпак Марина Михайловна

старший преподаватель кафедры права, психологии и педагогики
Ульяновской государственной сельскохозяйственной академии
им. П.А. Столыпина

ECO-PROTECTING ORIENTATION OF THE SUBJECT OF ECONOMIC SELF-DETERMINATION AS A OBJECT PSYCHOLOGICAL DIAGNOSIS

Khashenko T. G., Candidate of psychological Sciences, professor Head of the Department of law, psychology and pedagogic, Ulyanovsk state agricultural Academy named after P.A. Stolypin

Boltunova S. V., senior lecturer of the Department of law, psychology and pedagogic, Ulyanovsk state agricultural Academy named after P.A. Stolypin

Shpak M.M., senior lecturer of the Department of law, psychology and pedagogic, Ulyanovsk state agricultural Academy named after P.A. Stolypin

АННОТАЦИЯ

В статье раскрываются теоретико-методологические основания и психометрические характеристики разработанного и валидизированного опросника Э-СО (эко-сберегающие ориентации субъекта экономического самоопределения). Необходимость исследования эко-сберегающей детерминации экономического самоопределения личности обусловлена, с одной стороны, турбулентностью мировой экономики и нестабильностью экономической среды жизнедеятельности современного человека, актуализирующими проблему личностных детерминант его экономического самоопределения, а с другой – возможными последствиями принятых самоопределяющимся субъектом решений не только для него самого, но и в глобальном масштабе (природно-климатическом, социальном, цивилизационном). Опросник Э-СО предназначен для использования в научно-исследовательских целях и в прикладных – в психологической практике. Приведенные данные о соответствии опросника психометрическим требованиям (надежности, конструктивной, конвергентной и эмпирической валидности) получены на выборке 300 человек. Дальнейшая работа по стандартизации опросника планируется на более широкой выборке.

ABSTRACT

The article reveals the theoretical-methodological foundations and psychometric characteristics of the developed and validated questionnaire E-CO (eco-protecting orientation of the subject of economic self-determination). The need to study eco-saving determinants of economic self-determination of personality is due, on the one hand, the turbulence in the global economy and instability in the economic environment of contemporary life, actualizing the problem of personal determinants of economic self-determination, and on the other side, possible consequences of self-defining subject decisions not only for himself, but also on the global dimension (climatic, social, civilizational). Questionnaire E-CO is designed for use in scientific research purposes, as well as in the field of psychological practice. The data on the compliance questionnaire psychometric requirements (reliability, construct, convergent and empirical validity) was obtained on a sample of 300 people. Further work on the standardization of the questionnaire is planned for the broader sample.

Ключевые слова: экономическое самоопределение личности, эко-сберегающая детерминация, психологическая диагностика, валидизация.

Key words: economic self-determination of personality, eco-protecting determination, psychological diagnostics, validation

Необходимость исследования эко-сберегающей детерминации экономического самоопределения личности обусловлена, с одной стороны, турбулентностью мировой экономики и нестабильностью экономической среды жизнедеятельности современного человека, актуализирующими проблему личностной детерминации экономического самоопределения, а с другой – возможными последствиями принятых самоопределяющимся субъектом решений не только для него самого, но и в глобальном измерении

(природно-климатическом, социальном, цивилизационном).

Поиск оптимальной позиции в системе экономических отношений и выбор способа функционирования в экономическом пространстве жизнедеятельности, составляющие основное содержание экономического самоопределения личности, принятие решений о доступности и приемлемости тех или иных источников материальных благ и материальных средств удовлетворения актуальных

потребностей, способов и путей их присвоения, приемлемости тех или иных форм проявления экономической активности, базируется не только на представлениях самоопределяющегося субъекта о социально-экономических условиях и их динамике, на его собственных притязаниях, ожиданиях, возможностях, но и на его жизненных ценностях и принципах.

Проводившиеся в последние годы исследования ценностно-смысловой регуляции поведения человека в экономическом пространстве бытия [10, 17 и др.] подготовили почву для изучения того аспекта экономического самоопределения личности и группы, который связан с эко-сбережением в семантически расширенном толковании этого понятия, включающем не только пространственно-предметную (природную и антропогенную), но также социальную и «внутреннюю» среду функционирования личности. Однако, несмотря на высокую социальную актуальность проблемы, закономерности формирования и проявления эко-сберегающей детерминации экономического самоопределения личности остаются недостаточно изученными, в том числе и по причине недостаточности адекватного психо-диагностического инструментария. Противоречие между потребностью психологической науки и практики в таком психодиагностическом инструментарии и его недостаточной разработанностью определило цель публикуемого исследования – создание и валидизацию опросника «Эко-сберегающие ориентации субъекта экономического самоопределения» (Э-СО).

Опросник разработан в рамках экпсихологического подхода, с парадигмальных позиций которого экономическое самоопределение человека выступает составляющей и, вместе с тем, результатом функционирования системы «субъект психической активности – окружающая среда» (как онтологического субъекта формопорождения психической реальности [22, с. 15]).

Конструирование опросника базировалось на фундаментальных разработках проблемы нравственной регуляции экономического самоопределения личности [10, 16] и результатах исследований феномена социальной ответственности субъектов экономической деятельности, на современных психоэкологических и антропоэкологических исследованиях, фундаментальных и прикладных исследованиях экологического сознания, эколого-ориентированного мировоззрения и эколого-ориентированной личности, условий и механизмов формирования экологической культуры личности, ценностного отношения к природе, экологических ориентаций [1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 12, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 30, 32, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 47, 48 и др.].

Поскольку современная, семантически расширенная, трактовка «эко» охватывает не только объекты природы, но и социальные отношения, «те-лесную» среду функционирования Я и внутренний мир личности, при формулировании пунктов опросника, подборе стимульного материала принимались во внимание результаты научной разработки проблемы психологического здоровья личности, её профессионального здоровья, исследований внутренней картины здоровья [14, 19, 26, 28, 31, 51] и «психического выгорания» [20, 27], работ, осуществленных в

рамках саноген-трического подхода, посвященных «саногенному мышлению», здоровьесберегающему и само-сохранительному поведению [8, 13, 15, 28, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 50]. Учитывалось принципиальное различие между психическим и психологическим здоровьем, заключающееся в том, что психо-логическое здоровье (как относящееся к личности в целом), тесно связано с проявлениями человеческого духа, высшими ценностями, смысло-жизненным поиском, с личностной самореализацией и субъектностью [28, 20, 36, 37, 50].

Опросник Э-СО базируется на теоретической модели эко-сберегающих ориентаций субъекта экономического самоопределения как системы когнитивных, аффективных и конативных элементов в структуре его личности, синергетически проявляющихся в эко-сообразном поведении человека в мире природы (природо-сберегающей ориентации), мире социальных отношений (социо-сберегающей ориентации), и по отношению к себе самому (само-сберегающей ориентации). Каждая из эко-сберегающих ориентаций характеризуется направленностью, включает когнитивный, аффективный и конативный компоненты и может проявляться на трех уровнях: микро-, мезо- и макро-уровне, отличающихся не интенсивностью проявления или степенью сформированности изучаемых ориентаций, а шириной «охвата»: от индивидуального быта и непосредственных контактов личности до уровня человечества в целом, универсума. Поэтому пункты опросника структурируются по трем основным и шести дополнительным шкалам. Основные шкалы отражают «направленность» ориентаций: «само-сбережение – (СС)», «социо-сбережение – (СоС)» и «природо-сбережение – (ПС)». К дополнительным шкалам отнесены «компонентные» (когнитивная, аффективная и конативная) и «уровневые» шкалы (МиУ – микроуровень, МеУ-мезоуровень и МаУ-макроуровень). Результатом обработки полученных с помощью опросника данных выступает индивидуальный профиль Э-СО, в котором отражаются индивидуальные показатели по основным и вспомогательным шкалам.

Соответствие опросника психометрическим требованиям проверялось на выборке объемом 300 человек, представленной студенческим контингентом двух вузов разных профессиональных направлений подготовки.

Надежность (внутренняя согласованность) опросника подтверждена α -коэффициентами Кронбаха для всего опросника в целом и трех его основных шкал, которые равны соответственно: 0,958; 0,797; 0,818, 0,818. Высокий показатель α -Кронбаха для уровневой шкалы МаУ (0,883) был теоретически ожидаем в связи с отмечаемой многими авторами взаимосвязи уровня духовности человека, осмысленности его бытия и личностной зрелости с ценностным отношением к природному и социальному миру в целом (а не только на уровне непосредственных контактов и непосредственно окружающей природной среды), что позволяет рассматривать шкалу МаУ как отдельное важное измерение в рамках диагностики эко-сберегающих ориентаций.

Конструктивная валидность опросника обеспечивается логикой его построения на основе теоретической модели

эко-сберегающих ориентаций субъекта экономического самоопределения как системы представлений, ценностно-аффективных отношений и конативных элементов в личностной структуре самоопределяющегося субъекта, побуждающих его к эко-сообразному выбору, учитывающему потенциальное влияние собственной экономической активности на внешний и внутренний мир.

Конвергентная валидность подтверждается корреляциями показателей, полученных при помощи опросника, с личностными характеристиками, теоретически связанными с исследуемым конструктом: ценностными ориентациями (тест М. Рокича и опросник МТЖЦ В.Ф. Сопова и Л.В. Карпушиной), с самоотношением (опросник В.В. Столина и С.Р. Пантелева), с выраженностью установки на альтруизм (одноименная шкала опросника О.Ф. Потёмкиной), с социальной отзывчивостью (опросник ВЕЕС

А. Мехрабиана), с отношением к собственному здоровью (опросник С. Дерябо и В. Ясвина «Индекс отношения к здоровью») и отношением к природе: с «интенсивностью субъективного отношения к природе» (опросник «Натурофил» С. Дерябо и В. Ясвина), с показателем по шкале «экологическая ответственность» [39] (таблица 1). Установлены корреляции показателей «уровневых» шкал с теоретически взаимосвязанными с ними личностными характеристиками (таблица 2).

Об эмпирической валидности опросника Э-СО свидетельствуют статистически значимые различия между студенческими группами, представляющими тип профессий «Человек-Природа» (биологические, биотехнологические, ветеринарно-медицинские, географический профили подготовки), и другие профессиональные типы в совокупности (таблица 3).

Таблица 1

Корреляции показателей шкал направленности с теоретически связанными с ними характеристиками личности (шрифтом выделены корреляции при $p < 0,05$)

шкалы	Переменные							Рейтинг ценностных ориентаций (по М. Рокичу)			
	Альтруизм-эгоизм	Социальная отзывчивость	Духовное удовлетворение	Самоинтерес	Экологическая ответственность	Интенсивность субъективного отношения к природе	Индекс здоровья	Здоровье как ценность	материальная обеспеченность	счастье других	широта взглядов
ПС	0,141	0,303	0,180	-0,024	0,264	0,488	0,160	-0,047	0,255	-0,092	-0,163
СоС	0,195	0,303	0,214	-0,044	0,128	0,279	0,075	-0,061	0,241	-0,184	-0,160
СС	0,062	0,300	0,220	0,139	0,189	0,143	0,182	-0,139	0,212	-0,006	-0,143
Э-СО	0,165	0,395	0,251	0,021	0,210	0,361	0,180	-0,039	0,300	-0,106	-0,174

Таблица 2

Корреляции показателей уровневых шкал опросника с теоретически связанными с ними характеристиками личности (выделены корреляции, значимые при $p < 0,05$)

уровневые шкалы	альтруизм-эгоизм	социальная отзывчивость	МТЖЦ «духовное удовлетворение»	рейтинг ценности материальная обеспеченность	индекс здоровья	рейтинг ценности здоровье	рейтинг ценности широта взглядов	экологическая
МиУ	ответственность	0,351	0,190	-0,215	0,170	0,169	-0,135	0,186
МеУ	0,232	0,336	0,213	-0,210	0,164	-0,014	0,213	0,192
МаУ	0,147	0,336	0,237	-0,310	0,129	-0,018	0,141	0,209

Сравнительный анализ показателей шкал направленности Э-СО в группах, представляющих разные типы профессий

шкалы направленности и общий показатель	Rank Sum тип Человек - Природа	Rank Sum Другие профессиональные типы	U	Z - adjusted	p-level	N Человек - Природа	N Другие профессион. типы
ПС	24235	10481	5431	4,555	0,000	163	100
СоС	24688	10028	4978	5,310	0,000	163	100
СС	23670,5	11045,5	5995	3,608	0,000	163	100
Э-СО	17392	4344	2748	3,919	0,000	163	100

Повторный анализ результатов выполнения опросника (с двухмесячным промежутком) позволил получить данные, свидетельствующие о его тест-ретестовой надежности при $p < 0,000$.

В целом полученные результаты свидетельствуют о соответствии разработанного опросника основным психометрическим критериям: надежности (одномоментной и ре-тестовой) и валидности (конструктивной, конвергентной, эмпирической). Вместе с тем, поскольку описанные выше данные получены только на студенческом контингенте двух вузов (аграрного и педагогического) и на текущий момент могут быть применимы только к подобному контингенту, для стандартизации опросника и нормирования требуются дополнительные исследования на других выборках.

Список литературы:

1. Абульханова К.А. К проблеме экологичной личности // 2-я Рос-сийская конференция по экологической психологии (12-14 апреля 2000 г.): Тезисы. – М.: Эксплицентр РОСС, 2000. – С.13.
2. Авдонин А. Н. Экологическое сознание: состояние и причины пассивности / А. Н. Авдонин, Р. Б. Камаев, Д. С. Рыжовская // Социологические исследования, 1997. – № 8. – С. 88-92.
3. Гагарин А.В. Профессионально-экологическая культура будущего специалиста: особенности ее проявления и развития в условиях эколого-ориентированной деятельности // Акмеология, 2008. – №4 (36). – С 28-33.
4. Глазачев С. Н. Экологическая культура и образование: ответ на вызов глобальных проблем // Истоки единства: проблемы воссоздания социально- экологического пространства России и Беларуси. – М., 2002. – С.11-30.
5. Глебов В.В. Экологическая психология. – М.: РУДН, 2008. – 243 с.
6. Горбачева Е.И., Купрейченко А.Б. Отношение личности к деньгам: нравственные противоречия в оценках и ассоциациях. // Психологический журнал, 2006. – № 4 (27). – С. 26-37.
7. Дерябо С.Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания. – М., 1999. – 310 с.
8. Данина М.М. Психологическая технология обучения анализу ки-нофильмов как средство развития саногенного мышления: Диссертация ...кандидата психол. наук. – М., 2011. – 161с.

9. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Методологические проблемы становления и развития экологической психологии // Психологический журнал, 1996. – №6 (17). – С.5-18.

10. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Экономическое самоопределение: теория и эмпирические исследования. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 480с.

11. Иващенко А.В., Панов В.И., Гагарин А.В. Экологоориентированное мировоззрение личности: Монография. – М.: Изд-во РУДН, 2008. – 225 с.

12. Игнатова В.А. Экологическая культура. – Тобольск: Изд-во ТГПИ им. Д.И. Менделеева, 2002. – 212 с.

13. Кабаева В.М. Формирование осознанного отношения к собственному здоровью у подростков: Автореф. диссертации канд. психол. наук. – М., 2002. – 280 с.

14. Каган В.Е. Внутренняя картина здоровья – термин или концепция? // Вопросы психологии, 1993. – N 1. – С. 86–88.

15. Казаков Ю. Н. Психология безопасности. Концептуальные основы понятийного аппарата развития аутопсихологического потенциала са-национального мышления в превентивной безопасности субъекта государственной службы. – М.: МПГУ, 2013. – 67 с.

16. Купрейченко А. Б. Нравственно-психологическая детерминация экономического самоопределения личности и группы: Автореферат диссертации ...доктора психол. наук. – М., 2010. – 47 с.

17. Медведева В.И., Алдашева А.А. «Экологическое сознание» Изд. второе, доп. – М.: Логос, 2001. – 384с.

18. Моисеев Н.Н. Универсум. Информация. Общество. М., 2001. 200 с.

19. Никифоров Г.С., Шингаев С. М. Психология профессионального здоровья как актуальное научное направление // Психологический журнал, 2015. – N 2 (36). – С. 44-55

20. Орел В.Е. Исследование феномена психического выгорания в отечественной и зарубежной психологии. Сб. научн. Трудов. Ярославль, 1999. – С. 76-97.

21. Основы антропоэкологии / под ред. В.Л.Обухова, В.Б. Сапунова. СПб.: Химиздат, 2000. 287 с.

22. Панов В.И. Экопсихология: парадигмальный поиск. – М.; СПб: Психологический институт РАО; НЕСТОР-история, 2014. – 304 с.

23. Панов В. И. Ноосфера — психическая реальность или метафора? (Экопсихологическая гипотеза) // Вестник Ярославского государственного университета имени П. Г. Демидова. Серия «Психология». – Яро-славль, 2006. – С.

21-28.

24. Панов В.И. Экологическая психология: Опыт построения мето-дологии. – М.: Наука, 2004. – 196 с.

25. Панов В.И., Егорова Т.Е., Лапчинская Н.В. Психическое состоя-ние в структуре экологического сознания // Психология психических со-стояний: Сб-к статей. Вып. 4. Казань: Изд-во «Центр инновационных тех-нологий», 2002. С. 100-118.

26. Пахальян В.Э. Развитие и психическое здоровье. – СПб.: Питер, 2006. – 240 с.

27. Психологические средства преодоления трудностей лично-стно-профессионального развития и сохранения здоровья субъектов образова-ния /под ред. Л.М. Митиной. – Москва; СПб: Нестор, 2015. – 416 с.

28. Психологическое здоровье человека: жизненный ре-сурс и жизнен-ный потенциал // Материалы Всерос. науч .практ.конф. с междунар. уч. / гл. ред. И.О. Логинова. – Красноярск: Версо, 2013. – 420 с.

29. Роджерс К.Р. Становление человека. – М.: Прогресс, 1994. – 478 с.

30. Сосунова И.А. Экологическая культура как основа образования для устойчивого развития // Вестник между-народной академии наук (рус-ская секция), 2008. – № 2. – С. 33 – 40

31. Сурнов К.Г., Цветкова И.В. Психологический монито-ринг инте-грации современных технологий в жизнь соци-ума как метод формирова-ния оптимальной внутренней картины здоровья // Прикладная психология как ресурс социально-экономического развития России в условиях пре-одоления глобального кризиса. Материалы II межре-гион. науч.-практ. конф. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2010. Кн. 1. – С. 62–64.

32. Тренина Л. А.Экологическая ориентация как фактор современ-ного мировоззрения: Автореф. диссертации... доктора философ. наук. – М., 2009. – 38 с.

33. Тренина Л.А.Экологическое сознание как условие со-хранения жизни // Известия РГСУ им.А.И.Герцена, 2009. – №2 (106). – С.76-83.

34. Турчаева Р. А. Развитие экологического сознания бу-дущих спе-циалистов: Автореф. диссертации....кандидата психол. наук. – М., 2008. – 30 с.

35. Чердымова Е.И., Сорокина Г.М. Организационно-пси-хологическое сопровождение формирования экопрофес-сионального сознания студентов: монография. – Самара: Изд-во «Самарский универси-тет», 2013. – 348 с.

36. Чудновский В. Э. Смысл жизни: некоторые итоги пер-спективы исследования // Психологический журнал, 2015. – N 1(36). – С. 5-19

37. Шувалов А. Психологическое здоровье человека // Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология, 2009. Вып. 4 (15). – С. 87–101

38. Экопсихология, экопедагогика, экоакмеология: Учеб-но-методический комплекс: Часть 1: Программы специа-

лизации, курсов по-вышения квалификации и дополни-тельного образования / Под общ. ред. А.В. Гагарина, А.В. Иващенко, С.А. Степанова. – М.: Издательство РУДН, – 2010. 143 с.

39. Экологическое сознание: теория, методология, ди-агностика / В.И. Панов, М.О. Мдивани, П.Б. Кодекс, Э.В. Лидская, Ш.Р. Хисамбеев // Психологическая диагностика: Тематический выпуск, 2012. – №1. – 126 с.

40. Ясвин В.А. Психолого-педагогическая коррекция субъективного отношения к природе в процессе экологи-ческого образования // Вопросы психологии, 1998. – № 4. – С.3-14

41. Ясвин В.А. Психолого-педагогические основы форми-рования субъективного отношения к природе: Диссертациякандидата психол. наук М., 1998. – 276 с.

42. Diefenbach M.A., Leventhal H. Journal of Social Distress and the Homeless. Vol. 5. (1996): 11–38.

43. Hay J. L., Ford J. S., Klein D. Journal of Behavioral Medicine. Vol. 26. (2003): 553–576.

44. Moss-Morris R., Weinman J., Petrie K.J., Horne R., Cameron L.D., Buick D. Psychology and Health. Vol. 17. (2002): 1–16.

45. Norman P., Bennett P., Smith C., Murphy S. Personality and Indi-vidual Differences. no 5. Vol. 23(1997): 769–774.

46. Schwarzer R., Britta R. Health Psychology. no 5. Vol. 19 (2000): 487–495.

47. Анисимов О.С.Экологический тупик и фундамента-лизация обра-зования // Электронное периодическое на-учное издание «Вестник Между-народной академии наук. Русская секция», 2014. – №1. – URL: http://www.heraldrusias.ru/download/articles/01_Anisimov_1.pdf (дата обра-щения 07.07.2015).

48. Бортнюк О.А.Формирование экологического самосо-знания со-временной молодежи // Современные исследо-вания социальных проблем (электронный научный жур-нал). – Красноярск: НИЦ, 2015. № 5 (49). – С. 3-10. DOI: 10.12731/2218-7405-2015-5-1. URL: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/>

49. Варакина Ж.Л., Кибанова Т.В., Любова А.Н. Методо-логические основания к изучению самосохранительного поведения детского и взрос-лого населения // Современ-ные исследования социальных проблем (элек-тронный научный журнал). – Красноярск: «НИЦ», 2015. – № 5 (49). – С 49-61. DOI: 10.12731/2218-7405-2015-5-6. URL: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/>

50. Соловьева В.А. Роль субъектности в психологическом здоровье человека // Клиническая и медицинская психоло-гия: исследования, обуче-ние, практика: электрон. науч. журн., 2015. – N 1 (7) [Электронный ре-сурс]. – URL: <http://medpsy.ru/climp>. (Дата обращения 28.08.2015).

51. Цветкова И.В. Проблема психологического изучения внутрен-ней картины здоровья // Психологические исследо-вания, 2012. – № 1(21). – С. 11. URL: <http://psystudy.ru> (дата обращения: 20.07.2005). 0421200116/0011.

GEOGRAFIA - ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

АКАДЕМИК СТЕПАН РУДНИЦКИЙ – ОСНОВАТЕЛЬ И ЛИДЕР НАУЧНОЙ ШКОЛЫ УКРАИНСКОЙ ГЕОГРАФИИ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX СТОЛЕТИЯ

Шевчук Сергей Николаевич

Кандидат географических наук, доцент,
и.о. зав. кафедры географии и краеведения
Полтавский национальный педагогический
университет имени В.Г. Короленко
(г. Полтава, Украина)

ACADEMICIAN STEPAN RUDNICKI – FOUNDER AND LEADER SCIENTIFIC SCHOOL OF UKRAINIAN GEOGRAPHER
OF THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY

Shevchuk S. N., The candidate of geographical sciences, Department of geography and nandigram Poltava national pedagogical
University V.G. Korolenko (Poltava, Ukraine)

АННОТАЦИЯ

В статье раскрыто жизненный путь основателя и лидера украинской географической науки – академика Степана Рудницкого. Материал исследования основан на архивных источниках его личного и криминального дела. Эта публикация является составной частью работы автора над комплексной темой «Научные школы в украинской общественной географии XX столетия».

ABSTRACT

In the article the way of life of the founder and leader of the Ukrainian geography - academician Stepan Rudnicki. Material research is based on archival sources of his personal and criminal cases. Publication is part of the author's work on the complex topic of «Scientific schools in the Ukrainian human geography of the twentieth century».

Ключевые слова: история географической науки, академик С. Рудницкий, научная школа.

Key words: economic history of geographical science, academician S. Rudnicki, scientific school.

Рудницкий Степан Львович (1877 – 1937 гг.) – доктор географии, ака-демик Всеукраинской академии наук, профессор, директор Украинского научно-исследовательского института географии и картографии, действительный член Научного общества имени Т. Шевченко, действительный член Украинского комитета краеведения, академик-член географических обществ в Вене, Праге и Берлине.

Подробные биографические данные о С. Рудницком представлены в работах Н. Мушинки, О. Шабля, П. Штойка, И. Ровенчака, С. Шевчука, И. Дитчука, А. Россохи и ряда других исследователей его жизненного пути и научного наследия. Журнал «История украинской географии» (редактор О. Заставецкая) в 2007 г. посвятил отдельный выпуск (№ 16) фигуре С. Рудницкого, где среди других материалов напечатано библиографию его работ. Наше исследование основано, в первую очередь, на изучении его личного дела и материалов уголовного дела.

Родился С. Рудницкий 3 декабря 1877 в Перемышле в Галичине в семье гимназического учителя. В семье было четверо детей. В школу ходил в Тер-нополе и Львове, где его отец Лев, был гимназическим учителем (с титулом профессора). Среднее образование, с отличием, получил в Львовской гимназии, а затем в течение 1895 – 1899 гг. изучал как обычный слушатель в Львовском университете: классическую филологию (профессора Л. Цвиклинский, Б. Кручкевич), славянскую филологию (профессора Р. Пилят, О. Колесса), германистику (профессор Р. Вернер), историю (профессора И. Шара-невич, Т. Войцеховский, Л. Финкель, Б. Дембинский, М. Грушевский) и гео-графию (профессор А. Реман).

16 декабря 1899 С. Рудницкий сдал экзамены по истории и географии об окончании Львовского университета с правом преподавать в украинских, немецких и польских средних школах. С февраля 1899 г. он был заместителем учителя. Параллельно не прекращал продолжать собственное образование, в частности в 1902 С. Рудницкий был чрезвычайным слушателем Львовского университета, фундаментально изучая геологию, петрографию, минералогию, зоологию, ботанику, астрономию и т.д. (профессора Р. Зубер, Я. Семиродский, Е. Дуниковский и т.д.).

Сначала занимался изучением проблем украинской истории, в частности исследовал период национально-освободительной борьбы украинского народа XVII века. Еще в январе 1901 г. С. Рудницкий постиг степень доктора философии, защитив диссертацию на тему «О пятнах солнечных». В том же году был избран действительным членом Научного общества Т. Шевченко.

В течение 1903 – 1904 гг. имея отпуск, С. Рудницкий продолжил изучение географии и геологии в Венском университете (профессора Е. Зюсс, А. Пенк, В. Улиг и т.д.), имел научные стажировки в немецких университетах, в основном в Берлине В1904 г. получил звание профессора.

В 1905 г. вышла фундаментальная работа С. Рудницкого «Нынешняя география», которая впервые комплексно представила методологические основы украинской национальной географической науки.

В 1907 г. он был избран приват-доцент географии в Львовском университете, а в 1908 г. С. Рудницкий занял кафедру географии с украинским языком преподавания и полным числом обязательных часов. На кафедре в Льво-

ве С. Рудницкий официально работал до ноября 1918 г. В предвоенный период издаются его труды «Набросок географической терминологии», «Краткая география Украины. Физическая география», «Краткая география Украины. Антропогеография».

Во время войны С. Рудницкий был некоторое время (1914–1915) военным географом при австрийском штабе и жил до 1917 г. в Вене, где работал с профессорами Е. Брикнером (климатолог), Е. Обергуммером (картограф) и т. д. Написал и издал украиноведческие труды по политической географии и геополитике Украины, среди которых «Ukraina und die Ukrainer», «Почему мы хотим самостоятельной Украины?», «Ukraina. Land und Volk».

В ноябре 1918 г. был арестован польскими властями, а после интернирован и уволен из Львовского университета С. Рудницкий нелегально выехал через Карпаты и Чехословакию в Вену. В течение 1920–1921 гг. преподавал экономическую географию в Венской академии торговли.

С 1921 по 1926 гг. – профессор географии Украинского свободного университета в Праге, был первым деканом философского факультета, членом Географического института и Государственного геологического устава Чехословакии. В то же время в Карловом университете в Праге С. Рудницкий преподавал курс географии Восточной Европы. В 1924 г. выступил одним из организаторов проведения международного съезда славянских географов и этнографов в Праге. В это время были завершены и опубликованы такие работы как «Обзор национальной территории Украины», «К основам украинского национализма», «Украинское дело из положений политической географии», «Основы земледелия Украины. Физическая география», «Основы земледелия Украины. Антропогеография».

Еще во время университетского обучения и своей преподавательской работы С. Рудницкий имел научные путешествия и экскурсии в Карпатах, Прикарпатье и Закарпатье; на Расточье, Подолье и Волыни; в Словакии, Моравии, Чехии, Австрии; в Австрийских, Швейцарских, Итальянских и Французских Альпах, западной части Балканского полуострова, южной и северной Германии, северной Франции, южной Англии. Океанографические исследования проводил в Атлантическом океане, Северном, Балтийском и Адриатическом морях.

В октябре 1926 г. по приглашению советского правительства прибыл в Харьков, чтобы занять профессию в Геодезическом институте и начать научную работу при научно-исследовательской кафедре географии и антропологии Харьковского института народного образования.

С октября 1927 по март 1933 г. С. Рудницкий – основатель, директор и заведующий отделом математической географии и картографии Украинского научно-исследовательского института географии и картографии в Харькове. Работал также в Украинском комитете краеведения и Украинском комитете охраны природы. Украинский научно-исследовательский институт географии и картографии [7] по своей сути был научной школой классического типа – небольшой научный коллектив, объединенный вокруг известного ученого. Лидером школы был академик С. Рудницкий. Среди ведущих ученых Института, руководите-

лей его отделов следует назвать профессоров Г. Величка, К. Дубняка, В. Гериновича, Н. Дмитриева. Научными сотрудниками Института в разное время были В. Буцура, В. Бабяк, М. Иваничук, Р. Кривусева, И. Ландо, А. Левицкий, М. Процакевич, В. Ступницкий. Л. Цукерман и другие.

Одной из главных задач Института была подготовка научных кадров в области географической науки, развернув деятельность аспирантуры. По этому поводу С. Рудницкий писал, что «первым и главным заданием Украинского географического Института должно быть воспитание как можно большего количества своих аспирантов в виде академических географов-исследователей» [8]. Среди известных аспирантов, последователей научной школы Института были А. Диброва, А. Ващенко, М. Винницкая, Н. Гаврилова, Ф. Гаран, С. Кобзей-Сияк, С. Крушельницкий, А. Жавжаров, А. Кудин, В. Максакова, П. Москаленко, Ю. Платонов, М. Танашевич и многие другие.

Географический институт издавал журнал «Записки Украинского научно-исследовательского института географии и картографии» по образцу лучших европейских изданий, в частности «Geographical Journal» или «Geographische Zeitschrift», кроме оригинальных научных исследований содержал научную хронику, в частности о ходе научных исследований, рецензионный, библиографический и картографический отделы. Однако в силу субъективных причин мир увидел только два первых выпуска «Записок» в 1928 и 1930 гг. Работниками Института был издан ряд учебников и учебных пособий для высшей и средней школы, а также значительное количество научно-популярной преимущественно страноведческой и краеведческой литературы. Значительных результатов Институт, под руководством С. Рудницкого, достиг в области картографии – было подготовлено и издано ряд карт, а именно карты Большого атласа мира.

Еще одним направлением научных исследований Института стала разработка географической терминологии и географической номенклатуры, особенно это было актуально для работы картографического отдела.

Научными сотрудниками Института были организованы коллективные экспедиции по комплексному изучению территорий долины Днепра (1928 г.), Донбасса (1928 г.), Тянь-Шаня (1931 г.). Кроме того, был проведен ряд индивидуальных экспедиций, в частности С. Рудницким – в Приазовье, М. Иваничуком – на Землю Франца-Иосифа, К. Дубняком – в Лисичанской округе, Н. Дмитриевым – в район Днепровского оледенения, В. Буцурой – на Полтавщине и т. д. Одним из направлений работы Института в сфере популяризации его работы стала подготовка к организации первого в Украине географического музея. Сам проект создания Географического музея показывает идущие далеко вперед планы С. Рудницкого по развитию географической науки в Украине.

Институту за такой малый срок своего существования удалось наладить научное сотрудничество с зарубежными учреждениями, в частности Западной Украины, Закарпатье, Чехословакии, Австрии, Германии, Франции. Ассоциация французских географов обращалась в Институт с просьбой присылать отчеты о географической работе в УССР, а Немецкое географическое общество в Берлине

приглашало Институт принять участие в праздновании своего 100 летнего юбилея в 1928 г.

Анализ архивных материалов дает нам основания сделать вывод о том, что с самого начала работы Института вокруг него вообще и его главы – С. Рудницкого, советский тоталитарный режим организовал тотальный контроль, активно поддерживались конфликты против С. Рудницкого. По этому поводу он писал: «... с большим трудом, который может, оценят в будущем, удалось мне собрать группу людей, с которыми я начал творить новую гео-графическую школу в Украине. Следы моей работы могут быть видны через несколько лет, когда эта группа наберет достаточного знания, чтобы могла развить успешную работу и принести большую пользу... Я прибыл в Украину с целью сформировать здесь географическую школу, куда лучшую тех, которые я заложил сначала в Львове, а после в Праге. И там результаты моей работы показывались только через несколько лет, но не имел я там таких препятствий, как эти» [9].

Официально деятельность Украинского научно-исследовательского института географии и картографии была прекращена советским режимом в 1934 г. После того как его ведущие ученые были подвергнуты репрессиям.

В июне 1929 г. С. Рудницкий был избран академиком Всеукраинской академии наук, в структуре которой он руководил тремя академическими подразделениями – кафедрой географии, комиссией краеведения и музеем антропологии и этнографии имени Ф. Вовка. Был введен в редколлегию Украинской советской энциклопедии, возглавив отдел географии. По поручению ВУАН ученый работал над украинским географическим словарем.

В 1930 г. С. Рудницкий прекратил преподавательскую работу в Геодезическом институте и перевелся в Харьковский институт народного образования, где заведовал кафедрой географии. Однако уже в 1932 г. полностью прекратил педагогическую деятельность.

Работая в Харькове С. Рудницкий поддерживал научные и дружеские контакты с географами Львова, Праги, Вены, Берлина, ведь он оставался действительным членом математически-естественно-врачебной секции Научного общества Т. Шевченко в Львове, академиком-куратором Украинского национального музея, академиком-членом Географического общества в Вене и Праге, членом-корреспондентом Чешского государственного геологического устава в Праге, членом Немецкого географического общества в Берлине.

Арестованный С. Рудницкий был 21 марта 1933 г. по делу «Украинской военной организации». Основанием для ареста С. Рудницкого стали показания ряда подозреваемых по делу «Украинской военной организации». В одном из таких показаний, полученном под давлением силы, мы в который раз можем видеть величие фигуры академика С. Рудницкого, как основателя украинской географии, основателя национальной школы географической науки и ее безоговорочного лидера первой трети XX века: «Рудницкий был известным профессором университета и принадлежал. Во время империалистической войны С. Рудницкий занимал должность ответственного работника Военного географического института и в то же время

был консультантом австрийского генерального штаба. После распада Австро-Венгрии он преподавал географию в Пражском университете, где готовил специалистов географов из галицких эмигрантов. С. Рудницкий является действительным членом и членом-корреспондентом многих научных учреждений за рубежом, осуществляет масштабную переписку с зарубежными научными учреждениями и учениками. Его неоднократно приглашали за границу на съезды ученых, но советская власть не давала разрешения на выезд. ... В 1932 г. С. Рудницкий прекратил преподавание своего предмета (физической географии и картографии) в советских ВУЗах по причине нежелания готовить кадры географов и картографов для советского государства ...» [1].

Судебной тройкой при Коллегии ГПУ УССР 23 сентября 1933 г. С. Рудницкий, на основании выдуманного большевизмским режимом сфабрикованного дела, был осужден к 5 годам лишения свободы. Отбывал наказание в лагере «Свирь» и на Соловецких островах. Особой тройкой НКВД по Ленинградской области 9 октября 1937 г. был приговорён к высшей мере наказания. Академик С. Рудницкий был расстрелян 3 ноября 1937 в Карелии в урочище Сандармох.

Фигура академика С. Рудницкого была надолго вычеркнута из пантеона украинской географии, а его труды были запрещены к использованию вплоть до 1991 г.

Еще в 1947 г. на Западе вышла знаковая для отечественной науки книга С. Пидгайного «Украинская интеллигенция на Соловках», из которой мир узнал о последних днях жизни известного географа С. Рудницкого: «Когда я вспоминаю украинскую интеллигенцию на Соловках – в моем воображении встают: прежде всего писатели, поэты, историки, филологи, агрономы и только потом – геологи, географы, медики, выдающиеся инженеры [...]. Среди выдающихся украинских ученых-географов, которые попали на Соловки, могу назвать Степана Рудницкого, мирового масштаба украинской географа, что, как и другие, поверив обещаниям большевиков и желая создать в советской Украине большую школу географов, прибыл из Праги в Харьков и возглавил Научно-исследовательский институт географии. Прославленный ученый, поседевший и измученный в подвалах НКВД, где-то весной 1935 г. попал в Соловецкий Кремль [...] вот чем одарили большевики украинского мастера географических наук за его желание работать для 30 миллионов украинцев, которые оказались под советским оккупационным режимом [...]. Но, несмотря на все, старый ученый, окруженный украинской соловецкой молодежью, рассказывал им о проблемах антропологии и демографии украинских земель. Держал себя совершенно независимо и никогда не обращал ни с какими просьбами к любым учреждениям [...] немалую роль сыграл он в консолидации всех украинцев на островах. Был центром, вокруг которого надднепрянцы и галичане демонстрировали свою солидарность и единство [...] Он всегда напоминал соловецким украинцам, что они должны любить, понимать и знать свою родину, потому что, как он говорил «без этого – не будете дипломатами, министрами, и просто порядочными украинцами». Иногда старый ученый вспоминал свое прошлое, свои широкие знакомства в европей-

ских кругах ученых и прежде всего немецких, где имел не только коллег, но и друзей. Охотно рассказывал о своих книгах, вышедших в свет на разных языках, о встречах и юбилеях. Рассказывал и ... каялся, что пове-рил большевикам. В его глазах светилась большая любовь к родине [...]» [2; с. 70-72].

Свидетельство С. Пидгайного, что С. Рудницкий «не обращался ни с какими просьбами к любому учреждению» скорее говорят об игнорировании лагерного начальства. Как свидетельствуют архивные источники, С. Рудницкий в 1935 г. написал ходатайство в ЦИК СССР о досрочном освобождении. Но оно было отклонено, поскольку на запрос из Москвы НКВД УССР было отправлено ответ, где бывший академик С. Рудницкий характеризовался, как «член ликвидированной националистической, контрреволюционной, диверсионно-повстанческой и шпионской «Украинской военной организации» и «социально опасен» элемент [3].

Доказательством того, что ученый настойчиво продолжал научные исследования в условиях сталинского концлагеря, его порядочности, веры в людей и полного служения науке, есть письмо С. Рудницкого от 10 июля 1936 г. в Главное управление лагерей НКВД СССР следующего содержания: «Находясь еще в следственном изоляторе я, с разрешения ОГПУ, продолжал научную работу и написал 342 страницы книги «Геономия». Работая в Свирлаге, я написал в 1933 – 1935 гг. книгу «Эндогенная динамика земной коры» (1200 страниц рукописи, с рисунками, чертежами и т.д.). Эти мои рукописи постигла очень печальная судьба. Рукопись «Геономия» был при моей отправке в лагерь взят на просмотр ОГПУ УССР и, несмотря на все мои и моих детей усилия, не был возвращен. Рукопись «Эндогенная динамика» был 26.01.1936 г. взят на просмотр на «Морсплаве» ББК НКВД. Из него были мне возвращены страницы 1 – 404 и 803 – 1035. Я обращался во все-возможные инстанции, но ни рукописей, ни даже ответа не получил. Если бы я был моложе и здоровее – я никогда не беспокоил бы Вас печальной судьбой моих рукописей и взялся бы за их восстановление. Но я уже пожилой человек (1887 г.р.), инвалид, хронически тяжело болен. Мои дни сочтены и вполне с этим мирюсь. Но никак не могу смириться с перспективой, что мои произведения должны пропасть совершенно напрасно, без всякой пользы для науки» [4].

Как показывают материалы архивного уголовного дела С. Рудницкого, что после вмешательства в это дело московского начальства местные энкаведисты вернули С. Руд-

ницкому его рукопись «Геономия». Однако ни его судьба, ни судьба фундаментального труда «Эндогенная динамика земной коры» до сих пор так и неизвестна.

Реабилитирован С. Рудницкого был 11 мая 1965 г. как «незаконно ре-прессирован». Невольно возникает вопрос о том, бывают ли репрессии законными, да еще и в условиях тотального господства коммуно-большевистского режима. С. Рудницкого, как и миллионы других жертв режима, арестовывали без санкции прокурора, а следствие происходило без ознакомления подсудимого с материалами дела. 30 марта 1990 его было по-смертно восстановлено академика в составе Академии наук Украины.

Таким образом, академик С. Рудницкий является центральной фигурой в новейшей истории украинской географии, ее основателем, разработчиком методологических основ науки и практических направлений географии Украины. Он сформировал собственную научную школу географического украиноведения, лидером которой был в первых десятилетиях XX века.

Литература

1. Государственный архив Харьковской области. – Фонд 6452. – Описание 5. – Дело 931. – Лист 21.
2. Підгайний С. Українська інтелігенція на соловках. Недостріляні / С. Підгайний. – Тернопіль: Джурра, 2008. – 416 с.
3. Рубльов О.С. Фундатор української географічної науки: С.Л. Рудницький / О.С. Рубльов // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К., 1991.
4. Отраслевой государственный архив Службы безопасности Украины. – Фонд 6. – Описание 1. – Дело 57190-ФП, т. 1. – Лист 276–278.
5. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины (далее ЦГАВОВ). – Фонд 166. – Описание 12. – Дело 6676. – Лист 1.
6. ЦГАВОВ. – Фонд 166. – Описание 12. – Дело 6676. – Лист 7.
7. Шевчук С.М. Наукова школа Українського науково-дослідного інституту географії та картографії / С.М. Шевчук. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2013. – 270 с.
8. Рудницький С.Л. Перспективи Українського географічного інституту й його видавництва / С.Л. Рудницький // Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії. – 1928. – Вип. I. – С. 3 – 31.
9. ЦГАВОВ. – Фонд. 166. – Описание 8. – Дело 439. – Лист 5.

АНАЛІЗ ВПЛИВУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ НА ЛІСОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я

Яценко Анастасія Дмитрівна

аспірантка Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

ANALYSIS OF THE IMPACT OF RECREATION AND TOURISM IN SILVICULTURAL LANDSCAPES OF NORTH-WESTERN PRIAZOV

Yacenko A.D., postgraduate student of National University of Taras Shevchenko of Kyiv

АННОТАЦІЯ

Досліджено теоретичні та практичні аспекти оцінки впливу процесу рекреаційного лісокористування на лісокультурні ландшафти Північно-Західного Приазов'я. Дослідження рекреаційного впливу проводилося у відповідності до наступних категорій: вплив рекреації та туризму на ґрунт, на трав'яний покрив, на лісову підстилку, вплив на підлісок та деревостан. Результати показали, що найбільш небезпечним навантаженням на лісові ландшафти є витоптування. Будь-який рекреаційний вплив має негативні наслідки для лісових екосистем, внаслідок чого порушуються усі компоненти лісу та його природне відновлення уповільнюється. Ці дослідження мають велике значення для лісокультурних ландшафтів Північно-Західного Приазов'я, адже ліс зростає у жорстких степових умовах, а й його збереження та відновлення одне з стратегічних завдань регіону.

ABSTRACT

Studied theoretical and practical aspects of assessing the impact of recreational forest management in silvicultural landscapes of North-Western Priazov. The recreation impact study was conducted in accordance with the following categories: impact of recreation and tourism on soil, grass cover, litter, impact on the understory and the forest. The results showed that the most dangerous load on forest landscapes are trampling. Any recreational effect has a negative impact on forest ecosystems, resulting in disturbed all components of the forest and its natural regeneration is slowed down. These studies are of great importance for silvicultural landscapes of North-Western Priazov, because the forest grows in harsh steppe conditions, but also the preservation and restoration of one of the strategic objectives of the region.

Ключевые слова: рекреаційне лісокористування, рекреаційний вплив, рекреаційні навантаження, витоптування, механічні пошкодження.

Key words: recreational forest management, recreational impacts, recreational load, trampling, mechanical damage.

Постановка проблеми. У наш час спостерігається постійне збільшення рекреаційних потреб населення, що викликає необхідність вирішення багатьох питань, пов'язаних не тільки з визначенням екологічно збалансованого лісокористування й наслідків впливу антропогенних навантажень на лісові біогеоценози. Особливо це питання актуальне для степового регіону України, де відновлення лісу займає велику кількість часу та праці багатьох людей. Нераціональне використання лісокультурних ландшафтів степової зони може призвести до зсуву сукцесійних процесів у бік остепування. Ґрунтовних досліджень щодо процесу впливу рекреаційної діяльності населення на лісокультурні ландшафти степового регіону вченими майже не проводилося, але це одна з головних проблем вирощування та збереження лісу у посушливому степу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед українських вчених, які займалися дослідженням рекреаційного впливу на лісові біогеоценози, слід відмітити С.А. Генсирюка, В.І. Бондаря, М.Г. Баштового, О.В. Решетюка, Н.В. Фоменко. Серед зарубіжних вчених, які займалися наслідками вивчення процесу рекреаційного лісокористування проаналізовано роботи наступних науковців: Е. Репшаса, М.С. Нижника, Н.М. Большакова, В.В. Петрова, Н.М. Матвеева, Н.С. Казанскої. Дослідженням впливу рекреації на лісокультурні регіони степової зони України займалися такі вчені, як В.В. Тарасов, О.В. Кочіна та О.З. Глухов.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Рекреаційний вплив процесу лісокористування у лісокультурних ландшафтах Північно-Західного Приазов'я

має свої особливості, які повинні бути ретельніше досліджені та враховані при майбутньому плануванні проведення рекреації та туризму. Серед видів рекреаційного впливу найбільш пагубним є витоптування рекреантами лісової території. Запобігти витоптуванню адміністративними заходами практично неможливо. Натомість зменшити його негативний вплив на лісові насадження можна шляхом проведення комплексу лісівничих та організаційно-технічних заходів.

Метою статті є дослідити та проаналізувати процес та наслідки впливу процесу рекреаційного лісокористування у лісокультурних ландшафтах Північно-Західного Приазов'я.

Викладення основного матеріалу. Рекреаційна діяльність людини по-різному впливає на лісовий біогеоценоз. Присутність навіть однієї людини не проходить для лісу безслідно. Збирання грибів, квітів та ягід підриває самовідновлення низки видів рослин. Вогнище на 5-7 років повністю виводить з ладу ділянку землі, на якій воно було розведене [66].

Якщо рекреаційна діяльність відпочивальників виявляється надмірною, то в лісовому біоценозі порушуються процеси обміну речовин та енергії, взаємозв'язки між компонентами, відбувається так звана рекреаційна дигресія, яка зачіпає всі компоненти – від ґрунту до верхнього ярусу деревостанів. Порушення рівноваги у будь-якій одній складовій біогеоценозу призводить до порушення рівноваги всієї системи, до втрати нею стійкості та, як результат, до повної загибелі.

Вплив рекреації на лісові біогеоценози залежить від її форм, обсягів, кількості відпочивальників та характеру походження лісових систем. У регіональній територіальній рекреаційній лісокультурній системі Північно-Західного Приазов'я проявляються такі основні форми впливу рекреації, як витоптування території, випалювання території, забруднення водних об'єктів, механічні пошкодження, розполохування диких тварин та їх пряме винищення, неорганізоване збирання лікарських рослин і лісові пожежі [112].

У межах досліджуваних лісокультурних ландшафтах Північно-Західного Приазов'я витоптування території простежується у найближчих до в'їзду кварталів, у прилеглих до населених пунктів, розташованих по берегах водних об'єктів, на територіях дитячих оздоровчих таборів, у кварталів, де розташований оздоровчий центр, також по околицях кварталів та біля автобусних зупинок.

При витоптуванні території спостерігається ущільнення та порушення структури ґрунту, зниження вологості, розмив ґрунту та ерозія, вивітрювання на піщаних ґрунтах. Лісові види рослин повільно поступаються лісолучним, лучним, ксерофітним та рудеральним видам, та навіть бур'янам; оголюються коріння дерев, що призводить до їх загального послаблення, дерева хворіють, відбувається ураження дерев комахами-шкідниками. Значно пошкоджується при цьому підріст, зріджується та гине підлісок. В першу чергу від витоптування страждають хвойні породи – ялина та сосна. Однією з лісоутворювальних порід лісокультурних ландшафтів є сосна кримська, тому процес витоптування є досить небезпечним для цих лісових систем. На такій території зменшується біологічне різноманіття рослин та тварин.

У лісах Північно-Західного Приазов'я прослідковуємо дві форми витоптування – стежкове та площинне, які зустрічаються як самостійно, так і в різних поєднаннях. На початкових стадіях поступово формується велика кількість стежок, які можна поділити на такі категорії:

- стежки помітні: на них є зріджений трав'яний покрив із характерних для даного типу лісу видів, підстилка ущільнена, ділянки з оголеним мінеральним шаром ґрунту відсутні;
- стежки добре помітні: трав'яний покрив на них зустрічається невеликими плямами, підстилка механічно подрібнена, на окремих ділянках оголений мінеральний шар ґрунту;
- стежки чітко помітні: на них відсутні трав'яний покрив та підстилка, мінеральний шар ґрунту оголений.

Витоптування – процес динамічний, що супроводжується переходом стежок з нижчих категорій у вищі з поступовим збільшенням займаної ними площі.

При стежковому витоптуванні ґрунт ущільнюється переважно на стежках, а при площинній – на всій рекреаційній ділянці. У міжстежкових проміжках він практично не змінюється [114]. В ущільнений ґрунт погано проникають опади, збільшується глибина його промерзання, погіршується забезпечення кореневої системи киснем, а також інші необхідні для росту умови, у коренів зменшується кількість всмоктувальних закінчень, скорочується подача води в крони дерев, зростає поверхневий стік води, з'яв-

ляється ерозія ґрунту [25]. Ущільнений ґрунт спричиняє зменшений темп проникнення корневих волосків в дрібні пори [159]. В ущільненому ґрунті, особливо у верхніх горизонтах, спостерігається деяке зменшення кислотності, що зумовлене відсутністю лісової підстилки та продуктів її розпаду.

Площинне витоптування формується зі стежкового або самостійного під впливом максимальних навантажень за короткий проміжок часу на невеликі ділянки лісу. Це характерно для спортивних майданчиків та місць відпочинку, а також для інших ділянок з високою щільністю рекреантів [17].

В результаті проведених досліджень впливу витоптування на лісові території виявлено, що при збільшенні рекреаційного впливу зростає у трав'яному покриві частка лугових та степових видів. Відмічено, що лісові види зберігаються тільки у тих ділянках, що знаходяться на відстані від ділянок з рекреаційними навантаженнями, пояснюється це характером зволоження та зниженням освітлення під наметом лісу. Також простежується тенденція збільшення видового різноманіття трав'яного покриву у пробних площах з третьою стадією рекреаційної дигресії. У процесі рекреаційної діяльності змінюється чагарниковий підлісок та світлова структура насаджень. Збільшення освітлення, руйнування підстилки та ущільнення ґрунту – основні причини витіснення лісових видів рослин луговими та рудеральними видами. У конкуренції з лісовими травами перемагають, в першу чергу, ті з них, які мають низький біля поверхні землі вузол кущіння, який залишається живим навіть після зриву чи обламування стебел. Лугові види завдяки будові кореневої системи задерняють ґрунт, що призводить до подальшого відмирання життєздатного підросту, який не витримує конкуренції з луговими та рудеральними елементами трав'яного покриву.

При значних навантаженнях (четверта стадія рекреаційної дигресії) кількість видів рослин знижується за істотного збільшення питомої ваги рудерантів.

Також було відмічено, що частка ксерофітних та рудеральних видів рослин у трав'яному покриві лісового біогеоценозу збільшується по напрямку від глибини лісу до дороги.

Дані досліджень підтверджують, що високі рекреаційні навантаження на територіях ТРЛС Північно-Західного Приазов'я можуть призвести до змін видового складу трав'яних рослин у напрямку зростання частки рудеральних видів та сприяти ксерофітизації трав'яного покриву.

Проникнення у лісовий трав'яний покрив рудеральних та ксерофітних видів пояснюється не тільки рекреаційними навантаженнями, а й особливостями розвитку лісокультурних насаджень, що зростають у нехарактерних для них природно-кліматичних умовах.

При витоптуванні та ущільненні ґрунту значно погіршуються умови водного й мінерального живлення дерев, змінюється інтенсивність основних фізіологічних процесів. Ущільнений ґрунт негативно впливає на утворення і ріст активних всмоктувальних коренів дерев.

Під впливом витоптування зміни в деревостані відбуваються повільно упродовж тривалого часу. Це зумовлюється біологічними особливостями деревних порід, ін-

тенсивністю рекреаційного використання насаджень. На початкових стадіях видимі ознаки не проявляються, хоча вже в цей період відбувається послаблення дерев. Зі збільшенням навантаження притупляється ріст, листя та хвоя зріджуються [173]. Якщо рекреаційні навантаження продовжують зростати, то верхівки дерев починають всихати. Усохлі та всихаючі дерева випадають з деревостану або вирубаються при санітарних рубках, що зумовлює певні зміни у складі та структурі насаджень [153].

Під дією рекреаційних навантажень ослаблюються і знижують, в першу чергу, дерева з підпорядкованої частини деревостану, внаслідок чого спрощується склад і структура насаджень. Меншою стійкістю до ущільнення ґрунту відзначаються хвойні лісоутворювачі – сосна кримська та ялина звичайна, більшою – листяні породи.

При високих навантаженнях інтенсивність механічних пошкоджень досягає на окремих ділянках 30-35 %. У молодих насадженнях переважають обламування гілок та обдирання кори; в насадженнях старшого віку домінують написи і насічки на стовбурах дерев. Внаслідок механічних пошкоджень, особливо стовбурів, дерева уражуються грибними та вірусними хворобами, що призводить до їх ослаблення і передчасного вимирання.

Механічні пошкодження також є дуже поширеним видом рекреаційних навантажень. Перебуваючи у лісі, люди ламають гілки дерев, обдирають кору, общипують бруньки, квіти та плоди, виривають та викопують кореневища та цибулини багаторічних трав'яних рослин, роблять насічки й різноманітні написи на деревах. Найбільше пошкоджених у такий спосіб дерев спостерігається уздовж туристичних маршрутів, прогулянкових стежок та зон з інтенсивним проведенням активного відпочинку. Через завдані ушкодження проникає інфекція, що викликає виникнення серцевинної гнилі, інших захворювань, як наслідок – ослаблення і передчасне відмирання дерев.

Ступінь механічних ушкоджень залежить від рекреаційного навантаження. При навантаженнях понад 10 чоловік на гектар стовбури уражені майже в половині дерев, при навантаженнях 2-3 особи на гектар – уражених дерев у 2-3 рази менше. Особливо страждають хвойні насадження.

Негативні наслідки цього виду рекреаційних навантажень можна значно зменшити. Необхідно проводити виховну і роз'яснювальну роботу серед відпочивальників та туристів. Потрібно провести функціональне зонування лісових територій та приділяти більше уваги впорядкуванню зон відпочинку.

Засмічення супутне майже всім видам лісової рекреації. Найбільше воно проявляється в місцях масового відпочинку. Засмічуються лісові території переважно побутовими відходами: пляшками, пластиковим посудом, папером, залишками їжі. Засмічення лісів залежить від низки обставин. Важливе значення при цьому має свідомість і культура поведінки рекреантів. Засмічення значно зменшує естетичну цінність рекреаційних ландшафтів. Для зменшення обсягів засмічення можна вводити адміністративні покарання та штрафи, встановлення відповідних побутових об'єктів – сміттєвих урн. У лісокультурних ландшафтах Північно-Західного Приазов'я для боротьби із засміченням на в'їзді до лісу видають сміттєві пакети. Окрім того,

по території лісів розміщені спеціальні ями для сміття.

Випалювання території пов'язане з розкладанням вогнищ, необережним поводженням з вогнем. Це призводить до випалювання трав'яного покриву, лісової підстилки, гумусу, пошкодження кореневих систем дерев і кущів, негативного впливу на фізико-хімічні властивості верхніх шарів ґрунту. Найбільша частка випаленої території спостерігається у зонах активного відпочинку населення, також уздовж туристичних маршрутів. Залишені без нагляду вогнища, непогашені недопалки в багатьох випадках спричиняють пожежі. Цей вид навантаження можна частково або повністю усунути. У лісах Північно-Західного Приазов'я розведення вогнища без дозволу адміністрації лісництва суворо заборонене, за порушення такої вимоги накладають штрафи. У вихідні дні по території лісництва патрулюють чергові, які стежать за дотриманням правил поведінки у лісі.

Розполохування лісової фауни спостерігається в місцях масової концентрації відпочивальників та проявляється у так званому «факторі занепокоєння», коли навіть не переслідувані людиною тварини змушені мігрувати через шум й інші незручності, пов'язані з присутністю людей в місцях їх перебування [14]. Порушується природний процес розмноження птахів та тварин. В окремих випадках розполохування лісової фауни не менш шкідливе, ніж витоптування та механічні пошкодження. У лісах, інтенсивно використовуваних для відпочинку, зменшується кількість птахів, що гніздяться на землі та в нижньому ярусі лісу (співочий дрізд, соловей, малинвітка), погіршуються умови для існування інших представників тваринного світу, зростає кількість комах-шкідників.

Вилучення – це збирання і винесення з лісу дикорослих плодів, грибів, лікарської сировини (трав'яних рослин, бруньок, листя, хвої, кори, коренів, гілок та пагонів). Вилучення як вид впливу часто поєднується із механічним пошкодженням. Воно властиве утилітарній рекреації, але супроводжує майже всі види рекреаційного лісокористування [144].

Масове неорганізоване збирання лікарських рослин та квітів є головною причиною того, що деякі види знаходяться на межі зникнення. Багато з них внесені до Червоної та Зеленої книг України, до Європейського та Світового Червоного списків. Вони потребують охорони від неорганізованого збирання. Унікальні для степового регіону види рослин потрібно розглядати як об'єкти пізнавальної рекреації, а для їх збереження треба застосувати метод огорожування.

Рекреаційні навантаження впливають й на підлісок, який є компонентом лісової екосистеми, його утворюють чагарники та деревні породи. Підлісок відіграє важливу роль у лісових екосистемах: захищає ґрунт від ерозії та надмірного задерніння, створює сприятливі умови для розпаду лісової підстилки і збагачення ґрунту поживними речовинами.

При рекреаційному впливі підлісок ослаблюється та відпадає поступово. На першій стадії витоптування видовий склад, кількість та просторова структура підліску на рекреаційних ділянках майже незмінена. Зі збільшенням навантажень підлісок поступово зріджується, але при висо-

ких навантаження його кількість зменшується в 2-3 рази. Також порушується рівномірність розміщення підліска на площі. Він зберігається в основному біля стовбурів дерев та в густих куртинах. Змінюється також видовий склад підліска, в першу чергу зникають малостійкі види.

Інтенсивні рекреаційні навантаження спричиняють дигресивні зміни в підліску рекреаційних лісів. Внаслідок збільшення навантажень зменшується загальна густина підліскового ярусу, послаблюється його ґрунтозахисна та середовищеутворювальна функція, погіршуються умови для існування багатьох представників тваринного світу, зокрема, співочих птахів, які гніздяться в підлісковому ярусі [149]. Деградація підліску особливо небезпечна для штучних лісів степового регіону, оскільки сприяє збільшенню освітленості під пологом лісу, що посилює конкуренцію лісових видів рослин зі степовими.

Підріст також є компонентом лісової екосистеми, до нього належить молоде покоління дерев, здатне в майбутньому створити деревостан. При постійному впливі рекреаційних навантажень зменшується кількість підросту, погіршується його стан, змінюється характер розподілу по площі – рівномірне розміщення переходить у групове та куртинне [16]. Зі збільшенням рекреаційного впливу відбувається зміна складу підросту: кількість екземплярів головної породи зменшується, а тих порід, які володіють високою вегетативною здатністю та дають численну поросль, збільшується. Ці насадження є більш стійкими до антропогенних навантажень [75]. Високі рекреаційні навантаження призводять до травмування та витоптування порослі, поступово пригнічуючи здатність головних та похідних порід розмножуватися вегетативно. На ділянках з високими рекреаційними навантаженнями зберігається переважно підріст старшого віку, який утворює вищі висотні групи. Процент пошкоджених екземплярів в підрості збільшується майже пропорційно площі ущільненої поверхні ґрунту [159]. При витоптуванні та ущільненні ґрунту механічно обриваються дрібні всмоктувальні корінці, внаслідок чого порушується мінеральне і водне живлення рослин, також витоптування негативно впливає на основні фізіологічні процеси підросту, особливо на інтенсивність фотосинтезу, який при високих навантаженнях зменшується на 12-18 %.

Розглянуті види рекреаційних навантажень не вичерпують усього різноманіття антропогенного впливу на лісові екосистеми Північно-Західного Приазов'я. Кожному виду рекреації властиві свої навантаження, з яких один або два завжди домінують.

Рекреаційні навантаження впливають на лісову екосистему по-різному. При масовому напливі людей процеси відновлення лісу відстають від процесів руйнування, що призводить до послаблення стійкості лісових насаджень та знищення деяких видів рослинності.

Висновки та пропозиції. Використання лісокультурних ландшафтів Північно-Західного Приазов'я з метою відпочинку та туризму негативно позначається на лісонасадженнях. Інтенсивність негативного впливу рекреаційних насаджень залежить від таких чинників: стійкості лісових екосистем до механічних ушкоджень і витоптування ґрунтів, організації відпочинку і рекреаційного благоу-

строю лісової системи.

Найбільш небезпечним рекреаційним навантаженням є витоптування. Цей вид навантажень поширений у всіх районних територіальних рекреаційних лісокультурних системах Північно-Західного Приазов'я.

Під впливом витоптування ущільнюється ґрунт, внаслідок чого погіршуються його водно-фізичні та хімічні властивості, що призводить до зниження родючості, негативно впливає на стан і функціонування лісових екосистем.

Рекреаційні навантаження впливають на екологічно-лісову систему в цілому та на окремі її компоненти. Під впливом постійних рекреаційних навантажень на лісових ділянках поступово деградує живий надґрунтовий покрив. Зменшується кількість типових лісових видів і загальна кількість трав'яних рослин, порушується рівномірність розміщення їх на площі.

Рекреаційні навантаження негативно впливають на природне відновлення лісу – послаблюється ріст і розвиток підросту. Також рекреаційні навантаження, в яких переважає витоптування з механічними пошкодженнями, призводять до істотних змін у складі, кількості та просторовій структурі підліску.

Інтенсивні рекреаційні навантаження змінюють усі компоненти лісового біоценозу. На останніх стадіях рекреаційної дигресії у лісових екосистемах з'являються ділянки без підросту та підліску, повністю порушується природне лісовідновлення, що зазвичай призводить до зникнення корінного фітоценозу.

Регулювати рекреаційні навантаження у лісових екосистемах досить важко. Головними методами зниження та перерозподілу рекреаційних навантажень є лісовідновлювальні та лісогосподарські заходи, функціонування рекреаційне зонування лісництв та благоустрій лісових територій.

Список літератури:

1. Большаков Н.М. Рекреационное лесопользование / Н.М. Большаков. – Сыктывкар: Изд-во СЛИ, 2006. – 312 с.
2. Бондаренко В.Д. Ліс і рекреація в лісі: [підруч. для учнів лісов. лиців] / В.Д. Бондаренко, О.І. Фурдичко. – Львів: Світ, 1994. – 232 с.
3. Бондарь В.И. Влияние рекреации на широколиственные насаждения южной левобережной лесостепи УССР и пути повышения их устойчивости: автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. с.-х. наук: 06.03.03. – Харьков, 1982. – 16 с.
4. Васильева И.Н. Влияние вытаптывания на физические свойства почвы и корневые системы растений / И.Н. Васильева. – М.: Наука, 1973. – 145 с.
5. Казанская Н.С. Рекреационные леса: состояние, охрана, перспективы пользования / Н.С. Казанская. – М.: Лесн. пром-ть, 1977. – 96 с.
6. Кузьмина Е.В. Изменение корневой системы подрастающих под влиянием рекреационного уплотнения почвы / Е.В. Кузьмина // Влияние массового туризма на биоценозы леса. – М.: Наука. – 1978. – С. 44-48.
7. Петров В.В. Жизнь леса и человек / В.В. Петров. – М.: Наука, 1985. – 132 с.
8. Пешко В.Р. Влияние рекреационной нагрузки на неко-

- торые свойства лесных почв / В.Р. Пешко, Л.И. Половников, И.В. Делеган // Лесн. хоз-во. – 1979. – №10. – С. 18-21.
9. Решетюк О.В. Рекреційне лісівництво: [навч. посібн.] / О.В. Решетюк. – Чернівці: Рута, 2006. – 90 с.
10. Рысин Л.П. Влияние рекреационного лесопользования на растительность / Л.П. Рысин, Г.А. Полякова // Природные аспекты рекреационного лесопользования леса. – М.: Наука, 1987. – С. 4-25.
11. Середін В.І. Ліс – база відпочинку / В.І. Середін, В.І. Парпан. – Ужгород: Карпати, 1988. – 110 с.
12. Тарасов А.И. Рекреационное лесопользование / А.И. Тарасов. – М.: Агропромиздат, 1986. – 176 с.
13. Яковлева-Носарь С.О. Вплив рекреації на деякі показники продуктивності байрачно-лісових видів / С.О. Яковлева-Носарь // Рослини та урбанізація: міжнар. наук.-практ. конф., 21-23 листоп. 2007 р.: тези допов. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 166-168.

KULTUROZNAWSTWO - КУЛЬТУРОЛОГИЯ

МЕДИАКУЛЬТУРА И ОБЩЕСТВО: ОТ ДИАЛОГА К ПОЛИЛОГУ КУЛЬТУР

Кириллова Н.Б.,

доктор культурологии, профессор,
зав. кафедрой культурологии и социально-культурной деятельности
Уральский федеральный университет
им. первого Президента России Б.Н. Ельцина

MEDIA CULTURE AND SOCIETY: FROM DIALOGUE TO POLYLOGUE BETWEEN CULTURES

Kirillova N.B., doctor of cultural, professor, head of department cultural studies and socio-cultural activities Ural Federal University named after the first President of Russia B.N. Yeltsin

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются механизмы взаимодействия медиакультуры и общества. Отталкиваясь от теории «диалогизма» М. Бахтина, автор концентрирует внимание на эволюции этой теории, пережившей драму в катаклизмах XX века и ставшей реальностью на рубеже XX-XXI веков. Бахтинская теория «диалога культур» стала достоянием не только филологии и культурологии, она оказала влияние на развитие философии и семиотики, а также современной политологии. Автор доказывает, что диалог, основанный на плюрализме и партнерстве, является залогом взаимодействия разных национальных культур в глобальном медиапространстве. Более того, в условиях глобализации проблема взаимодействия медиакультуры и социума в огромном спектре межкультурных коммуникаций образует сложную модель полилога культур (и это еще одно подтверждение актуальности теории М. Бахтина).

ABSTRACT

The article describes the mechanisms of interaction between media culture and society. Starting from the "dialogism" theory by Mikhail Bakhtin, the author focuses on the evolution of this theory that survived its drama in the cataclysms of the XXth century and became a reality at the turn of the XXI century. Bakhtin's theory of a "dialogue between cultures" was appropriated not only by linguistic and cultural studies: it also influenced the developments in philosophy and semiotics, as well as in contemporary political science. The author argues that a dialogue based on pluralism and partnership is a cornerstone of relationships between diverse national cultures within the global media space. Moreover, in the situation of globalization, the problem of interaction between media culture and society within the wide spectrum of intercultural communication becomes a complex model of cultural polylogue (providing another confirmation of the relevance of Bakhtin's theory).

Ключевые слова: медиа, медиакультура, медиapolитика, диалог культур, полилог культур, общество, система массовых коммуникаций.

Key words: media, media culture, media policies, cultural dialogue, dialogue between cultures, cultural polylogue, society, the system of mass communication

Медиапрактика рубежа XX – начала XXI веков столетия до предела заострила вопросы взаимоотношений медиа (системы массовых коммуникаций) и общества, в частности, публики как «потребителя» (читателя, зрителя, слушателя) – что доказывает актуальность проблемы «медиа и общество» как в контексте науки культурологии, так и в социологическом и психологическом аспектах. И в этом контексте проблема «диалога культур», поднятая М. М. Бахтиным еще в начале XX века, обрастает дополнительными смыслами.

Тема субъектно-объектных отношений в медиакультуре XX – XXI веков. актуализировалась не случайно. Конечно, медиакультура – не единственная сфера преломления всех идеологий и мироощущений прошедшего века, включая и «волю к власти». Но медиакультура как объект и субъект ее реализации, как «набросок бытия» и как сублимация разных идей и вероисповеданий оказалась наиболее наглядным и отчетливым воплощением духа эпохи, зеркалом движения времени.

Массовая печать, кино, радио, телевидение, наконец, новые медиа – видео, компьютерные каналы, цифровое фото, сеть Интернет, – эти феномены информационной эпохи – наряду с трансформацией традиционных видов

искусств продемонстрировали появление нового типа культуры – медийной культуры как «совокупности информационно-коммуникационных средств, выработанных человечеством в процессе своего развития и активно влияющих на формирование общественного сознания» [7, с. 18].

В этой связи возникает целый блок вопросов. Такой ли уж бесконфликтной оказалась судьба теории диалога культур во всех ее проявлениях? Каковы вообще возможности диалога, его границы и перспективы? Как сосуществуют разные культуры в глобализующемся медиапространстве?

Попробуем рассмотреть их в соответствующей последовательности.

Как известно, многие проблемы философии, эстетики и культурологии в XXI веке пересеклись в учении М. М. Бахтина. Все размышления Бахтина о культуре объединяет единый смысл (идея). Этот смысл – диалог. Как отмечает последователь Бахтина В.С. Библер, это «диалог в контексте культуры, бытия культуры... встречи культур... взаимопонимания культур» [2, с. 189-291]. Однако «диалогизм» как направление в философии первой половины XX века, ставившего целью «создание нового типа рефлексии на основе диалога – в качестве отношения к Другому как к «Ты»

[11, с. 229], был связан не только с работами М. Бахтина, но и с трудами западно-европейских философов: М. Бубера, Ф. Розенцвейга, О. Розенштока-Хюсси, Ф. Эбнера и др. Их идеи о том, что новое мышление должно базироваться на «отношении», а не только на познании и ориентироваться на воплощение «в поступок», а не оставаться на уровне созерцания, – повлияли на философию экзистенциализма (Г. Марсель, Ж.П. Сартр, К. Ясперс), феноменологию (Э. Левинас), герменевтику (Г. Гадамер, П. Рикер), семиотику (Ю. Лотман, Ю. Кристева) и стали явлением новых наук информационной эпохи – медиологии и медиафилософии. Автор на протяжении последних лет активно исследует особенности медиаккультуры, ее эволюцию и способы воздействия на личность и общество [6,7,8].

И все же вопрос о взаимоотношениях медиаккультуры и общества через призму теории «диалогизма» остается по-прежнему сложным и актуальным.

Для начала обратим внимание на три основных параметра учения Бахтина, которые являются основополагающими в теории диалогизма.

1. О всеобщности диалога как основы человеческого сознания. «Диалогические отношения... – это почти универсальное явление, пронизывающее всю человеческую речь и все отношения и проявления человеческой жизни, вообще все, что имеет смысл и значение... Где начинается сознание, там... начинается и диалог» [1, с. 20-22].

2. О всеобщности диалога как основы всех речевых жанров.

М. Бахтин возражает против узкого, упрощенного понимания диалога как спора, полемики, пародии. Он утверждает: «Это внешне наиболее очевидные, но грубые формы диалогизма. Доверие к чужому слову, благоговейное приятие (авторитетное слово), ученичество, поиски... глубинного смысла, согласие, его бесконечные градации и оттенки (но не логические ограничения и не чисто предметные оговорки), наслаивания смысла на смысл, голоса на голос, усиление путем слияния (но не отождествления), сочетание многих голосов (коридор голосов), дополняющее понимание, выход за пределы понимаемого и т. п. Эти особые отношения нельзя свести ни к чисто логическим, ни к чисто предметным. Здесь встречаются целостные позиции, целостные личности...» [1, с. 75] Но понятие диалогизма здесь не случайно. В основе всех этих форм отношений находится именно «диалог» в самом остром и понятном смысле: наличие личностных позиций, отделение «высказываний», «диалогическое» ожидание ответа или вопроса и т. д.

3. О нетождественности понимания «всеобщности диалога» с прямым обобщением; об исторической и духовной особенности, уникальности диалогизма.

Теория диалогической всеобщности М. Бахтина свидетельствует о том, что диалогизм уникален. Тем заметнее и драматичнее выглядит социокультурная ситуация вокруг сферы «диалога культуры» на протяжении всего XX века.

Как отмечает Е. Богатырева [3, с. 40], «невозможно не обратить внимание на любопытный факт: при определенном сходстве некоторых философских установок и посылок бахтинского творчества, с одной стороны, и произведений Ортеги-и-Гассета – с другой, их эстетические пристрастия

и оценки прямо противоположны. Ортега, обращаясь в «Дегуманизации искусства» к проблеме взаимоотношения художника со своим произведением, констатирует освобождение нового искусства от «всего человеческого». Бахтин, рассматривая диалог автора-художника со своим героем, как бы совершенно отвлекается от опытов художественной практики и говорит о воплощении человека как вневременном назначении искусства. Была ли эта полемика осознанной? Очевидно, что нет: ведь основные эстетические работы Бахтина были написаны до 1925 г. – даты выхода в свет знаменитого произведения Ортеги [10]. Однако концентрация бахтинского внимания на проблеме субъект-субъектных отношений как основной теме искусства далеко не случайна и продиктована не только внутренней логикой развития его концепции.

Эстетическим оправданием у Бахтина оказывается, по существу, «нейтрализация» героя. А функция диалогической активности автора предполагает, в числе прочего, и подавление героя, превращение его в объект, что вызывает закономерный вопрос: а так ли уж далека дегуманизация Ортеги от бахтинской нейтрализации? Правда, у Бахтина эта нейтрализация имеет отношение только к герою. В художественном произведении кристаллизуется авторская ценностно-волевая активность, причем? в своей направленности к другому. Он стремится ограничить своего автора определенными правилами, ответственностью, наконец, долгом.

Бахтинская трактовка долга как сознательного волевого усилия в целом выдержана в духе просвещенческо-классических подходов. Хотя, как представитель философии XX века в ее экзистенциально-персоналистских ориентациях, Бахтин связывает нравственную необходимость с необходимостью индивидуальной самореализации. В терминологии Бахтина понятию «необходимо» соответствует термин «нудительно», значение которого близко к немецкому модальному глаголу «müssen», что значит «долженствование». С аналогичной концепцией долга можно встретиться и в ряде работ И. Канта.

Однако любимая идея Бахтина об «интеллектуальном уюте» обжитого тысячелетнюю мыслью мира находится в полном диссонансе с историей медиаккультуры XX века, усугубляя драму диалогизма как основы теории диалога культур.

Если интерпретация бахтинского автора может вызвать разночтения, то проблема героя в его эстетике представляется еще более неопределенной. Кого имеет в виду Бахтин под «героем»? Человек в его философии обладает минимумом чувственных характеристик. Можно отметить, что он практически лишен чувств, кроме сознательности и чувства долга. Долг подвигает человека (автора) к признанию и осуществлению ответственным поступком объективно существующего, онтологически укорененного отношения к другому. Поступок осуществляется при этом как бы автоматически (долг и состоит в осознании ответственности данного шага).

Можно предположить, что под «автором» и «героем» у Бахтина фигурируют разные образы человека: образы, рожденные в рамках определенных культурных парадигм. А диалог автора и героя олицетворяет собой диалог (или

борьбу?) разных культур. И еще. «Машинизированный» человек в контексте теории Бахтина – это мир человека, переживающего кризис. Бахтин предлагает проекты его преодоления. Реализация его теории состоит прежде всего в признании каждым человеком своей неповторимой индивидуальности. То есть предполагает осознание любого индивидуального действия как ответственного. Поэтому автор у Бахтина тотально сознателен. В этом и заключается бахтинское требование к человеку — стать автором. Автором своих поступков, своей жизни.

Ключевым в учении Бахтина стало понятие «полифонии», суть которого он дал в «Проблемах поэтики Достоевского» и которое сегодня, в условиях эпохи глобализма, является особенно актуальным.

«Полифония», означающая в музыке вид многоголосия, основанного на равноправии голосов, определена Бахтиным как «множественность самостоятельных и неслиянных голосов и сознаний» и как «сочетание нескольких индивидуальных волей», «принципиальный выход за пределы одной воли» [1, с. 58]. В понятии «полифонии» Бахтин закрепил основное онтологическое положение своей теории – архитектурную двуплановость мира, его расщепление на «я» и «другого», точнее, на «я» и всех «других». «Проблемы поэтики Достоевского» – это единственное произведение, в котором взаимоотношения автора и героев Бахтин рассматривает как равноправное сосуществование и взаимодействие различных голосов. Причем, если в ранних трудах Бахтина «я» и «другой» бытовали как архитектурные структуры сознания, то в работе «Поэтика Достоевского» акцент перенесен на внешний план – онтологическое многоголосие, выступающее как сосуществование различных сознаний и волей, как реально существующая полифония. Ю. Кристева, последователь Бахтина в области семиотики, отвергает гармонию полилога, доказывая, что «текст (полифонический) – это особое устройство – площадка, на которую выходят разные идеологии, чтобы обескровить друг друга в противоборстве» [9, с. 21].

Интересно в этой связи отношение бахтинской концепции к реализму. Бахтин не занимался специально анализом того или иного художественного движения или творческого метода – он обсуждал возможность конструирования автором мира. «Романная реальность» и реальная действительность в его концепции находятся в отношении подобия: не случайно бахтинское резюме об имманентной социологичности всякого произведения.

Можно согласиться с Е. Богатыревой, что процесс «идеологического становления» в терминологии Бахтина есть не что иное, как «процесс приобщения к культуре, освоения заданных культурных матриц, который одновременно должен означать и факт самореализации личности» [3, с. 92].

Но что означает – приобщаться к культуре? По Бахтину это значит вступление в диалог социальных языков. Тех самых, что концепировали предметный мир и предопределили внутреннюю жизнь сознания. При этом он проводит различие между словами, принадлежащими субъекту («чужими словами»), представляющими другие индивидуальные сознания, и словами, оседающими в предмете – теми точками зрения, мнениями, суждениями, которыми

предмет «опутан» как сетью. Вступить в диалог – значит, сказать слово и тем самым вступить в отношение ко всему, что уже было «сказано». То есть стать причастным к этому «оговоренному чужими словами» миру [3, с. 92].

Драматизм бахтинской философии языка, как и теория диалогизма, заключается в стремлении вписать индивидуальность в координаты современной культуры в той разноречивой ситуации, в которой она оказывалась на протяжении всего XX века.

Другими словами, Бахтин пытался спасти личность от деиндивидуализации, усреднения, от превращения ее в человека «толпы», человека «массы» (по определению Ортеги-и-Гассета). Или человека безмолвствующего, если иметь в виду общественную ситуацию, сложившуюся в СССР в 1930-е годы. Вот почему на первый план в его философии языка выходит слово, без которого нет диалога. Драматизм судьбы самого Бахтина, практически выключенного из научной жизни своего времени, — это одновременно и драма его теории.

Поставленные Бахтиным проблемы – «языка культуры», «диалога культур», «человека в культуре» – это проблемы всего XX века. Не случайна переключка бахтинских идей с идеями известных исследователей, таких как В. Библер, Л. Выготский, М. Каган, Л. Коган, Ю. Кристева, Ю. Лотман, М. Ямпольский и др.

И сегодняшний интерес к творчеству Бахтина, когда мир с помощью медиаккультуры ищет новые способы общения, вполне объясним. Привлекательна и апелляция Бахтина к волевому аспекту сознания: главное – не раствориться в бытии, сконцентрировать индивидуальное начало путем волевого усилия.

Но Бахтин предполагал другую альтернативу: «бессознательное» и «осознанное». Первое означает уход от ответственности, а значит, и от своей индивидуальности. И лишь второе соответствует собственному «я».

Бахтинская концепция «своего» слова оказалась своеобразной метафорой постановки проблемы «авторской позиции» в ситуации «творец – общество – власть».

Позиция самого Бахтина и его рецепт вполне определены: ответственное осознание чужого слова, размежевание и отказ от слов авторитарных... Другими словами, даже в рамках организованного разноречия человек, по убеждению Бахтина, имеет шанс обрести свободу, то есть перестать быть «колесиком и винтиком». Причем, для героя бахтинской философии этот шанс является единственной возможностью не потерять свое «я». Поэтому вывод Бахтина о необходимости выбора языка оказался не столько лингвистической, сколько этической проблемой. Введение в теорию языка этического измерения привело философа к следующему заключению: простое воспроизведение авторитетного медиума избавляет поступок от ответственности, делая случайным его результат – созданное произведение.

При этом Бахтин не упоминает ни социокультурную ситуацию 1930-х годов, ни нового художественного метода – социалистического реализма. Понятие «соцреализм», как явление XX века, укоренилось в культуре, и обойти его нельзя. Родоначальником данной теории считается М. Горький. Однако вопреки традиционной точке зрения

Горький ориентировался скорее на ницшеанско-экзистенциально-персоналистские направления в философии, чем на марксизм. И не случайно, определяя суть нового творческого метода на Первом Съезде советских писателей, Горький особо отметил, что «социалистический реализм утверждает бытие как деяние, как творчество, цель которого – непрерывное развитие ценнейших индивидуальных способностей человека ради победы его над силами природы...» [4, с. 441] Данная мысль Горького весьма близка идеям Бахтина.

Интересно проследить в этой связи взаимоотношения соцреализма с одним из ведущих направлений в философии XX века – экзистенциализмом.

При всем их кажущемся несходстве можно принять ту точку зрения, согласно которой соцреализм с экзистенциализмом роднит интерес к «пограничным ситуациям». Достаточно вспомнить в этой связи пьесы «Оптимистическая трагедия» В. Вишневского или «Любовь Яровая» К. Тренева, эпопею «Жизнь Клима Самгина» М. Горького, романы М. Шолохова «Тихий Дон» и «Поднятая целина», «Разгром» А. Фадеева и «Доктор Живаго» Б. Пастернака, произведения Ф. Абрамова, В. Распутина, В. Шукшина и др. Сближает их обращение и к волевому аспекту сознания, что отстаивал М. Бахтин.

Для работ по теории соцреализма характерны проблемы героя, героического, типического, авторская позиция в произведении. Несмотря на определенную простоту и незамысловатость соцреалистических текстов и высказываний, представление о человеке в рамках этой теории более сложно и проблематизировано, чем это может показаться на первый взгляд.

В этом отношении соцреалистическую концепцию авторства вполне можно соотнести с экзистенциалистской теорией «ангажированности» Ж. -П. Сартра, в которой особенно явно обнаруживает себя экзистенциалистская трактовка человека. В теории ангажированности речь идет не только о стратегии внешнего поведения автора, то есть не только о том, что писатель должен занять определенную позицию, но и об определенной технологии внутреннего самонастроения. Теория ангажированности задействует весь арсенал экзистенциалистских представлений о человеке: акт творчества, как и любой другой поступок, связан с проблемой выбора – основной характеристикой присутствия человека в мире. Кроме того, человек, по Сартру, «это такое существо, которое не способно просто созерцать ситуацию, не изменяя ее, поскольку сам взгляд его укрепляет, разрушает, лепит либо, подобно вечности, изменяет объект как таковой» [12, с. 323-324].

Это изменение осуществляется и в соответствии с определенной идеологической позицией: западной философии искусства ничуть не чужда мысль о политической «ангажированности» художника. Хотя ангажированность – понятие более широкое, означающее принципиальную включенность, вовлеченность автора в бытие. Художник «должен полностью ангажироваться в своих произведениях, воплощая в них не свою жалкую пассивность, когда выставляют напоказ пороки, несчастья и слабости, но твердую волю, выбор и то тотальное предприятие, которое называется жизнью и которое совершает каждый из

нас...» [12, с. 331].

Как бы там ни было, но бахтинская теория диалога за последние 30 лет, что называется, «на слуху», а спектр мнений о том, что такое «диалог», настолько широк, что включает в себя порой полярные точки зрения представителей разных гуманитарных наук. Автору, как уже было отмечено, близка точка зрения В. С. Библера, рассматривающего «диалог как способ бытия культуры», как «культуру нововременного мышления, как культуру «втягивания всех прошлых и будущих культур в единую цивилизационную лестницу» [2, с. 8]. Это свидетельство дальнейшего развития теории диалогизма, ее многозначности и полифункциональности.

В медиакультуре конца XX века особенность «диалогических отношений» между автором и публикой, с восприятием «чужого» превращаются во вполне осознанный и отрефлексированный прием.

И все же диалог – это взаимодействие разных языков, разных культур, взаимодействие категорий «я» и «другой» как реализации ценностных установок, как особый взгляд на мир.

И если вспомнить контекст, в котором вызревала бахтинская теория диалогизма, то это был период печатной и аудиальной (в жизнь и быт человека вошло радиовещание) культур, когда кино еще было немым, когда не было телевидения, мультимедиа, Интернета и других современных средств массовых коммуникаций. Да и само существование человека как «колесика и винтика» системы не давало возможности для реализации теории «диалогизма».

«Полифония» бахтинской концепции стала возможной лишь в условиях трансформации российского общества его адаптации в мировом медиапространстве, когда возникла потребность в креативном человеке, готовом к диалогу.

В целом же, благодаря М. Бахтину через «язык» культур мы смогли, по сути, «раскодировать» весь XX век, расшифровывая и анализируя эволюцию «форм видения» действительности, роль слова и диалога в культуре как главных факторов коммуникации. Не удивительно, что идеи и труды Бахтина стали особенно востребованными в период, когда рухнули Берлинская «стена», «железный занавес», когда в полном смысле слова стал возможен «диалог культур» в политическом, этическом и эстетическом аспектах. Одновременно появилась потребность в медийной культуре как посреднике между личностью и обществом, между государством и социумом, разными странами и континентами. Именно медиакультура на новом этапе развития технических возможностей (спутниковое и цифровое телевидение, сотовая связь, компьютерные каналы, сеть Интернет и др.) способствует такому объединению, создает возможности для диалога и полилога культур на глобальном, межличностном и интровертном уровнях.

Рубеж XX-XXI веков ознаменовался и масштабными изменениями в геополитическом пространстве мира: цифровая революция, влияние информационно-коммуникационных технологий на все сферы жизни общества, процессы глобализации привели человечество к новому типу противоборства – информационной войне.

Что ж, Интернет инициировал процесс создания новой

виртуальной среды обитания цивилизации, став динамичной, в значительной степени самоорганизующейся системой, позволяющей говорить о новом социальном явлении – открытом Интернет-сообществе.

Вполне очевидно, что активное и всестороннее внедрение информационно-компьютерных технологий привело к тому, что трансформировалась сама структура общества. «Современное общество во многом свободно от национальных границ. В большинстве сфер общественной деятельности появились новые функциональные структуры, в основе которых лежит Сеть. Это и транснациональные корпорации, и современная электронная экономика, и объединения научных коллективов, работающих над единой проблемой, но физически расположенных в разных частях планеты. Но такие изменения коснулись и теневой стороны жизни человечества. Сетевые структуры стали основой мировой преступности и терроризма», – констатирует С. Гриняев [5, с. 7].

Эффективно противостоять новым угрозам можно только опираясь на диалог и полилог культур, объединяя усилия всех государств, органов власти, гражданского общества, культурных объединений. В этих условиях каждая страна, адекватно воспринимающая угрозы новой эпохи, должна иметь гибкую, адаптивную, мобильную и эффективную систему медиаполитики, способной стать «катализатором диалога» на международном уровне [8, с.243], чтобы быстро реагировать на вновь возникающие угрозы

и новые условия жизнедеятельности.

Список литературы:

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Худ. литература, 1972.
2. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры. – М.: Политиздат, 1991.
3. Богатырева Е. А. Драмы диалогизма. М.М. Бахтин и художественная культура XX века. – М.: Шк. культурной политики, 1996.
4. Горький М. О литературе. – М.: Сов. писатель, 1961.
5. Гриняев С. Поле битвы – киберпространство. – Минск.: Харвест, 2004.
6. Кириллова Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну. – М.: Академический проект, 2005.
7. Кириллова Н.Б. Медиакультура: теория, история, практика. – М.: Академический проект, 2008.
8. Кириллова Н.Б. Медиалогия как синтез наук. – М.: Академический проект, 2013.
9. Кристева Ю. Разрушение поэтики. Избр. труды. – М.: РОССПЭН, 2004.
10. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства/Пер. С. Воробьев, А. Матвеев. – М.: АСТ, 2008.
11. Постмодернизм. Энциклопедия/Под ред. Грицанова А.А., Можейко М.А. – Минск: Книжный Дом, 2001.
12. Сартр Ж.-П. Что такое литература?//Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв. – М., 1987.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СИСТЕМАТИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ О КОРЕННЫХ МАЛОЧИСЛЕННЫХ НАРОДАХ ЮГРЫ

Филимонова Наталья Владимировна

кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков
Югорский государственный университет

Хопияйнен Ольга Анатольевна

кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков
Югорский государственный университет

METHODOLOGICAL GROUNDS OF INFORMATION RESOURCES SYSTEMATIZATION ON YUGRA INDIGENOUS PEOPLES

Filimonova N.V., Candidate of Philology, Associate Professor Yugra State University

Hopiyainen O. A., Candidate of Philology, Associate Professor Yugra State University

Статья подготовлена в рамках проекта № 15-13-86007 Российского государственного научного фонда

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются проблемы сохранения исторического и культурного наследия коренных малочисленных народов Югры. Существует настоятельная необходимость инвентаризации и систематизации всех многочисленных и разнообразных информационных ресурсов, накопленных в результате исследований, которые проводятся как отдельными учеными, так и исследовательскими центрами. Авторами представлен методологический подход к описанию информационных источников о культурно-историческом и социальном развитии коренных малочисленных народов ХМАО – Югры. Основное внимание уделяется вопросам разработки единых процедур поиска и систематизации научной информации в соответствии с набором логических условий, определенных для конкретного тематического раздела в рамках единой информационной системы. Это позволит расширить доступ к источникам информации и создать эффективный инструмент научного диалога.

ABSTRACT

The paper focuses on the problems of preserving historical and cultural heritage of Yugra indigenous peoples. There is an urgent need to make an inventory of and to systematize those numerous and various information resources that have been accumulated due to the study of both individual researchers and research centres in the related area. The authors offer a methodological approach to describe information resources about cultural, historical and social development of Yugra indigenous peoples. An emphasis is placed on the scientific information search and systematization procedure development in accordance with logic of the thematic categories within the integrated information system. This approach is seen as an effective tool to provide access to various information resources as well as to promote scientific dialogue.

Ключевые слова: коренные малочисленные народы, Югра, информационные ресурсы, систематизация, инвентаризация, культурно-историческое и социальное развитие.

Key words: indigenous peoples, Yugra, information resources, systematization, inventory, cultural, historical and social development.

В условиях непрерывно возрастающих объемов знаний создание возможности их широкого социального использования имеет не только практическое значение, но и представляет определенный исследовательский интерес.

Знание всегда является результатом познания человеком того или иного фрагмента объективной действительности, который предполагает осмысление и интерпретацию человеком получаемой информации. Если понимать под знанием информационный результат процесса познания, оно должно становиться информационным ресурсом, позволяющим использовать его, прежде всего, в профессиональной области. Однако следует подчеркнуть, что в настоящее время преобразование знаний в информационный ресурс рассматривается, с точки зрения потребностей информационного общества, как важнейший стратегический ресурс общества [1]. Именно поэтому расширение возможностей доступа к информационным ресурсам рассматривается как одно из приоритетных направлений, соответственно одной из основных задач выступает системная организация информационных ресурсов, которая позволяет обеспечить удобство их использования.

В условиях активного изучения и использования инфор-

мационных ресурсов особую актуальность приобретают проблемы разработки и применения эффективных методов систематизации и поиска разнородной (научные публикации, тематические коллекции документов, базы данных, и т.п.) информации.

В данной статье рассматриваются подходы к методологии формирования информационной системы, агрегирующей и систематизирующей данные о культурно-историческом и социальном развитии малочисленных коренных народов ХМАО – Югры.

Выбор тематики информационных ресурсов обусловлен необходимостью решения проблем, которые находятся в русле изучения вопросов этнического культурного многообразия российского общества, межкультурного взаимодействия, способствующих сохранению и изучению историко-культурного наследия Югры. По определению нового толкового словаря под редакцией Т.Ф. Ефремовой, Югра является «древнерусским названием Югорской земли (части Северного Урала и побережья Северного Ледовитого океана), населенной племенами хантов и манси» [2].

Анализ исследований историко-культурного наследия

Югры [3], [4] показывает, что имеется большое количество публикаций, материалов методического, популярного характера, аудио и фото/видео материалов, а вопросы культурно-исторического развития обских угров продолжают рассматривать как отдельные исследователи, так и научные центры, которые не только территориально разрознены, но зачастую слабо связаны общим исследовательским полем. В то же время инвентаризация и систематизация разноплановой информации по коренным народам Ханты-Мансийского автономного округа – Югры относится к важным задачам данного периода. Для создания единого поля культурно-исторической, социально-экономической информации о развитии коренных малочисленных народов Югры, более полного описания информационных источников и обеспечения доступа к ним, требуется определенная координационная работа.

Выявление и систематизация фрагментарных материалов, интеграция имеющихся ресурсов (музейных, библиотечных, архивных и др.) необходимы для создания информационного ресурса как единого поля культурно-исторической, социально-экономической информации о развитии коренных малочисленных народов Югры.

Для достижения поставленной цели необходимо обеспечить эффективный сбор, интеграцию полученных данных, доступ ученых и специалистов к необходимой научной информации. Исходя из решения этих задач, разрабатываемая в рамках данного исследования методологическая концепция в наиболее общем виде состоит из стадии поиска тематической научной информации, ее систематизации и инвентаризации полученных данных. Рассмотрим каждую из стадий более подробно.

Результатом поисковой деятельности научной информации является создание временного хранилища научных публикаций, видео- и аудиоматериалов, архивных и официальных документов и т.п., полученных в результате тематического отбора и представляющего собой централизованный репозиторий, содержащий интегрированные данные о культурно-историческом и социальном развитии коренных малочисленных народов ХМАО – Югры. Основой концепции создания такого хранилища является интеграция разъединенных детализированных данных, описывающих конкретные факты, свойства, события и т.д., в единый информационный массив. Важным условием осуществления интеграции детализированных информационных материалов является их согласование и агрегация.

Поиск информационных ресурсов и его реализация основаны на понимании роли поисковых процедур в создании единой информационной системы о культурно-историческом и социальном развитии коренных малочисленных народов ХМАО – Югры. Для этого необходимо формирование единой терминологической и понятийной базы в сфере технологий работы с информационными ресурсами, имеющихся в электронной форме, доступных с помощью сети Интернет, а также представленных в библиотечных фондах и архивных учреждениях Ханты-Мансийского автономного округа.

Формирование требуемой понятийной и терминологической основы информационного массива требует работы с

достаточно общей схемой поисковой деятельности [5], которая может обеспечить описание важнейших показателей, содержащихся в описываемых тематических разделах. Данная процедура представляет собой последовательное выполнение нескольких этапов.

Первый этап включает в себя построение семантического сценария поиска научной информации. Этот этап предполагает разработку исходного массива информации в виде перечня структурированных содержательных аспектов (рубрик). В результате изучения информационных потребностей потенциальных пользователей ресурсов о культурно-историческом и социальном развитии коренных малочисленных народов ХМАО – Югры создано несколько слоев представления информации в виде специализированных информационных рубрик:

- Культура, традиции, быт народов Югры (современное состояние традиционной культуры народов Югры, исследование слабоизученных элементов культуры; видеоматериалы по традиционной культуре народов Югры; пропаганда наиболее значимых элементов традиционной культуры народов Югры, являющихся стержнем их культур и позволяющим сохранять идентичность народов в современном мире; популяризация успешной практики работы по сохранению традиционной культуры в этнической среде, сохранению элементов культуры народов Югры в полиэтничной среде; связь с этнографическими музеями Югры и иными государственными и общественными структурами, пропагандирующими культурное наследие коренных народов, оказание консультативной помощи; разработка методических рекомендаций по сохранению культурного наследия народов Югры) [6].

- Язык и его история (текущая языковая ситуация и исследование ее проблем; исследование политики и практики поддержки языков в других регионах страны, в зарубежных странах, выявление передового опыта; разработка инструментария для организации мониторинга использования языка различными социальными группами в разных сферах его применения; инициирование и организация проведения научно-практических конференций по разным аспектам проблемы сохранения и развития языков народов Югры; популяризация культуры и языков народов Югры; разработка совместно с библиотеками, другими образовательными учреждениями, СМИ, издательствами программ и планов чтения на языках народов Югры; создание корпусов текстов литературы языка народов Югры; проведение лингвистических, фольклорных исследований; создание централизованных архивов материалов по языкам народов Югры; сведения о фонетике, фонологии, морфологии и синтаксисе, орфографии хантыйского и мансийского языков и используемых им системах письма, виды литературных текстов (поговорки, сказки, стихи, рассказы, романы, песни, образцы писем, резюме, рекламные объявления и др.; видео-уроки для изучающих малораспространенные языки) [7].

- Особенности социальной структуры ХМАО – Югры (социально-территориальная структура; социально-демографическая структура; национально-этническая структура; социально-профессиональная структура; мониторинг положения детей, молодежи, пожилых людей

ХМАО-Югры).

Второй этап построения информационной системы включает в себя работу по формированию содержательной структуры тематической рубрики и имеет следующую технологию выполнения:

1. Изучение понятийного аппарата рубрики, отражающего объект исследования. Источниками выявления основных понятий являются справочные, нормативно-правовые документы, учебные, научные, методические и профильные издания.

2. Определение основных семантических структурных компонентов, возможных классификационных типов. При выполнении данного действия особое внимание уделяется анализу и обобщению понятийных структурных компонентов, их выделению в отдельные подрубрики.

3. Структурирование атрибутов, характеризующих тематическую рубрику предполагает составление иерархических схем, таблиц, характеризующих семантические компоненты тематического раздела. Аспекты рассмотрения каждого компонента отражаются в различных уровнях детализации. Каждый уровень детализации может быть представлен различным набором характеристик.

4. Составление обобщенной содержательной структуры рубрики. Результатом обобщения содержательной структуры рубрики выступает информационный образ тематического раздела, представленный в виде сводной таблицы или схемы. Информационный образ составляется на основе данных, полученных в результате осуществления предыдущих трех этапов. Представление готового информационного образа рубрики обеспечивает структурирование информации, определение состава подрубрик тематического раздела и распределение их по уровням детализации; установление взаимосвязей между подрубриками.

5. Изучение литературы по теме рубрики и составление библиографического списка. Изучение документов должно быть полным и всесторонним в соответствии с задачами исследования и кругом источников, определенных для данной темы. Отбор должен обеспечить наиболее полный состав совокупности документов по теме, внутренне связанных между собой, последовательно и объективно освещающих ее. Решение этой задачи требует комплексного изучения и отбора различных видов источников по каждому узловому вопросу темы, установления причинно-следственных связей документов инициативного, исполнительного, итогового характера.

6. Определение круга источников выявления документов. Круг источников выявления документов определяется темой, типом, видом и целью выявления документов для рубрики. Для установления круга источников необходимо изучение литературы по теме исследования, сети архивов, системы научно-справочного аппарата. Для полноты выявления архивных фондов, содержащих интересующую информацию, используются автоматизированные информационно-поисковые системы. Источниками выявления опубликованных документов являются официальные издания, официальные издания правительственных органов, издания ведомств и общественных организаций, статистические издания, периодическая печать (центрально-

ная, местная, ведомственная, многотиражная, зарубежная пресса), сборники документов, исследования, техническая литература. Неопубликованные документы выявляются в государственных (центральных и местных) архивах, архивах министерств и ведомств, общественных, политических, творческих организаций, в рукописных собраниях музеев.

7. Наполнение аспектных структур содержания рубрики. Выполнение данного действия осуществляется на основе информационного образа рубрики.

Третий этап построения информационной системы характеризуется определением возможного типа результатов поиска научной информации. Различают следующие возможные типы результатов поиска:

- коллекции документов (базы данных, сайты по определенной тематике);

- подборка документов с помощью поисковой машины или ручную, непосредственно относящихся к исследовательской задаче;

- базовые понятия тематической рубрики.

Следующим важным логическим этапом является уточнение характеристик документов, используемых для информационного поиска. Основные требования к характеристикам документов включают в себя: тип документа (нормативные документы, справочная информация, научная литература, мультимедийные материалы, иллюстративные материалы, базы данных, конкретные данные, имеющиеся в базах данных, базы знаний, конкретные данные, имеющиеся в базах знаний), структуру документа (полнотекстовые документы, полнотекстовые документы с аннотациями, документы с мультимедийными фрагментами и т.д.), характер доступа к документу (документы с WEB-доступом из глобальных сетей, документы с доступом по FTP, документы, распространяемые по CD, документы, распространяемые по электронной почте, бумажные копии документов), язык, на котором написан документ, достоверность документа, представляющая собой требования к характеристикам автора или источника документа.

При выполнении указанных действий необходимо учитывать критерии, определяющие эффективность осуществляемого поиска информации - это полнота, точность, пертинентность.

Показатель полноты поиска означает, что найдены все релевантные запросу информационные ресурсы в заданном информационном массиве. Показатель точности поиска означает, что в отклике на запрос присутствуют именно те информационные ресурсы, которые содержат наборы терминов запроса. Пертинентность поиска означает, что отобранные релевантные запросу ресурсы соответствуют информационным потребностям пользователей, их специальным областям интересов.

Систематизация - это ключевая процедура в области формирования единой системы информационных ресурсов. Процедура систематизации информационных ресурсов имеет логическое выражение, представляющее собой описание публикации (аннотацию) и практическую направленность, выражающуюся в отнесении публикации к определенной рубрике. Далее, на этапе инвентаризации

формируется база индексов публикаций. Предполагается также, что массивы публикаций обязательно содержат списки ключевых слов, что делает возможным применение онтологических методов, таких как создание баз данных по различным тематическим разделам. Инвентаризация необходима для создания ориентиров при распределении ресурсов по тематическим рубрикам, а также упорядоченного распределения, хранения и поиска информационных ресурсов.

При этом в качестве информационной основы инвентаризации используется набор логических условий, с помощью которых происходит процесс отнесения публикаций к соответствующим рубрикам. Основное требование к логическим условиям состоит в том, что они должны содержать все номенклатуры терминов, определяющие содержание соответствующей рубрики. Примечательно, что логические условия формируются для каждой рубрики индивидуально. Эффективность алгоритмов инвентаризации определяется полнотой и точностью сформированных логических условий таксономии терминов, определяющих содержание соответствующей предметной рубрики.

Разработка методологических процедур поиска и систематизации информации имеет практическое значение для совершенствования процессов структурирования получаемой и создаваемой информации и строится на основе следующих принципов:

1. Принцип системного подхода предполагает игнорирование детальной структуры и восприятия информационной системы как целого. Вся деятельность по описанию культурно-исторического и социального развития коренных малочисленных народов ХМАО – Югры должна подчиняться целостному подходу и определяемому им эффекту.

2. Принцип учета региональной специфики, в соответствии с которой необходимо исследовать особенности, проблемы и приоритеты развития конкретного региона [8].

3. Принцип информационной обеспеченности исследования, согласно которому необходимо подготовить надежные массивы информации, адекватно отражающие определенные для рассмотрения в рамках исследования тематические циклы.

4. Принцип практической реализуемости результатов исследования и моделирования предполагает разработку относительно простых и доступных процедур, конкретных рекомендаций и руководств по эффективному использованию предоставляемой информации.

5. Принцип комплексности: он выражается в том, что описание особенностей культурно-исторического и социального развития коренных малочисленных народов ХМАО-Югры должно базироваться на системе показателей, характеризующей многоаспектность изучаемых категорий.

6. Принцип прогнозного потенциала: важной характеристикой системы логических условий описания особенностей культурно-исторического и социального развития коренных малочисленных народов ХМАО - Югры должна быть возможность формулировать на их основе научно обоснованные прогнозы, касающиеся тенденций измене-

ний в базовых сферах деятельности коренных малочисленных народов ХМАО-Югры.

7. Принцип достоверности, то есть обеспечение получения информации, наиболее полно и адекватно отражающей культурно-историческое и социальное развитие коренных малочисленных народов ХМАО-Югры.

8. Принцип объективности, то есть исключение субъективизма в процессе мониторинга информации, обеспечение полноты отображения показателей.

9. Принцип открытости, то есть предоставление возможности доступа к необходимым информационным ресурсам всем, кто заинтересован в изучении особенностей культурно-исторического и социального развития коренных малочисленных народов ХМАО – Югры.

10. Принцип интерактивности, то есть активного взаимодействия всех заинтересованных участников друг с другом и с информационными ресурсами, а также возможности поддерживать обратную связь.

11. Принцип оперативности, то есть высокой скорости обмена информацией, возможности регулярно обновлять и быстро корректировать информацию.

Систематизированные в соответствии с указанными принципами материалы по истории, культуре народов Югры для их распространения (популяризации) в российском академическом сообществе, позволят создать качественно новые условия для исследователей, изучающих особенности регионального развития народов ХМАО – Югры, сотрудников и преподавателей университетов, студентов и других пользователей.

Таким образом, результатом научного исследования будет являться логично выстроенная система целостного представления теоретических наработок по различным аспектам жизни и деятельности коренных народов Югры в соответствии с информационными потребностями современного общества и задачами, поставленными перед академическим сообществом в документах ЮНЕСКО, Правительства РФ, Правительства Ханты-Мансийского автономного округа – Югры.

Литература

1. Бурякова О.С. Проблема соотношения понятий «информация» и «знание» в контексте современных зарубежных и отечественных исследований// Гуманитарные и социальные науки. 2010г. №1. – Ростов-на-Дону. - С. 48-51 [Режим доступа: http://hses-online.ru/2010/01/09_00_08/07.pdf]. Дата обращения: 28.11.2015

2. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный (онлайн версия).Режим доступа: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Efremova-term-123242.htm> Дата обращения: 29.11.2015.

3. Соколова, З.П. Ханты и манси – Khynty and Mansi: взгляд из XXIв.: монография/ З.П. Соколова; Рос.акад. наук, Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. – Москва: Наука, 2009. – 755 с.

4. Кулемзин В. М. Знакомьтесь: ханты / В. М. Кулемзин, Н. В. Лукина ; отв. ред. В. И. Молодин; Рос. акад. наук, Сиб. отд-ние, Объед. ин-т истории, филологии и философии, Том. гос. ун-т, Пробл. н.-и. лаб. истории, археологии и этнографии Сибири. - Новосибирск : Наука. Сибирская

издательская фирма, 1992. URL: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vtls:000056202> Дата обращения: 29.11.2015.

5. Афонин А.А., Крейнес М.Г. Поиск образовательных информационных ресурсов: принципы, архитектура, реализация / Сб. научн. ст. «Интернет-порталы: содержание и технологии». Вып. 1. ГНИИ ИТТ «Информика». - М.: Просвещение, 2003. - С. 584-634.

6. Коренные малочисленные народы ХМАО – Югры/ Официальный сайт Правительства ХМАО – Югры. Режим

доступа: http://www.kmns.admhmao.ru/wps/portal/kmn/home/o_kmn Дата обращения: 29.10.2015.

7. Язык и культура малочисленных народов Севера: история и перспективы; учебное пособие / Авт.-сост. Иванищева О.Н., Бакула В.Б. – Мурманск: МГГУ, 2012. – 98 с.

8. Марасанова А.А. Принципы оценки уровня жизни населения// Журнал «Известия Иркутской государственной экономической академии». –Выпуск№ 5. – 2008. – С. 104-116.

NAUKI PRZYRODNICZE - НАУКИ О ЗЕМЛЕ

ПЕРСПЕКТИВЫ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ ДЛЯ ЖИЛОЙ ЗАСТРОЙКИ ОДЕССЫ

Русева Я.П.

кандидат технических наук, доцент кафедры экологии пищевых продуктов и производств
Одесская национальная академия пищевых технологий

ENERGY SAVING PERSPECTIVES FOR RESIDENTIAL DEVELOPMENT OF ODESSA

Ruseva Y.P., Ph.D., Associate Professor of food industry ecology Odessa national academy of food technologies

АННОТАЦИЯ

Изучены возможности сокращения энергопотребления жилой застройкой г. Одесса на основе климатических условий и природных ресурсов местности. На основе этих данных предложены варианты повышения энергоэффективности энергетической системы города с использованием возобновляемых источников энергии.

ABSTRACT

The energy consumption reducing possibilities of Odessa residential buildings are studied on the basis of climatic conditions and natural resources of the area. On the basis of these data options to improve the energy efficiency of the city's energy from renewable energy sources are suggested.

Ключевые слова: энергоэффективность, энергосбережение, солнечные электростанции, ветрогенераторы, тепловые насосы.

Key words: energy efficiency, energy conservation, solar power plants, wind turbines, heat pumps.

Постановка проблемы. В последние годы при анализе положения нашей страны на макроэкономическом уровне все шире применяются специфические термины «энергетическая безопасность» и «эффективность энергопользования», охватывающие весь комплекс вопросов, связанных с надежностью энергообеспечения, социально-экономического развития государства на данный момент и перспективу [1, 74].

С градостроительных позиций есть практический смысл использовать эти емкие и содержательные понятия для оценки способности региональных и местных систем энергоснабжения обеспечивать развитие социальной, экономической и экологической сфер городов при воздействии внешних факторов, т.е. устойчивости функционирования и развития их энергетики.

Анализ последних исследований и публикаций. Экономическая эффективность энергопользования характеризуется величиной суммарных приведенных затрат (Зуд) по каждому звену энергетического процесса, отнесенных на единицу потребленной энергии [2, 61-66].

В настоящее время коэффициент полезного использования первичного энергоресурса (КПИ) и Зуд по городу не определяются, что не позволяет достоверно характеризовать уровень эффективности использования энергоресурсов. Применяемые ныне показатели — удельные расходы условного топлива и удельные затраты на производство тепловой и электрической энергии на энергоисточниках безусловно имеют важное практическое значение, однако они охватывают только генерирующее звено процесса энергоиспользования. Вне поля зрения остаются наиболее ущербные звенья, где потери энергии весьма велики, а стоимость этих потерь наибольшая: сети транспорта и конечного потребления энергии.

Отличие комплексных показателей энергетической и экономической эффективности от ныне применяемых весьма велико. Например, для существующих систем централизованного теплоснабжения с коэффициентом по-

лезного действия (КПД) генерирования тепловой энергии около 82% значение КПИ, включая значительные потери в тепловых сетях и через ограждающие конструкции зданий, составляет не более 45%.

Основным препятствием для применения комплексных показателей энергоэффективности в текущем управлении городским энергохозяйством и проектировании является отсутствие фактических данных по потерям и затратам в звеньях распределительного транспорта и потребления энергии. Необходимы значительные усилия, направленные на то, чтобы знать, где и сколько мы теряем энергии и во что эти потери обходятся [2, 94-98].

Однако, на данный момент авторы проектов, предлагая качественные архитектурно-планировочные решения, при освещении вопросов энергоснабжения вынуждены пользоваться материалами специализированных организаций энергетической отрасли, в которых на данный момент приоритет отдается централизованным системам энергоснабжения с крупными энергоисточниками, протяженными и дорогими энергосетями.

Среди комплекса мероприятий по обеспечению энергетической безопасности страны, направленных на повышение эффективности энергопользования, в первую очередь следует отнести [2, 132]:

- экологическое и экономическое обоснование использования местных энергетических ресурсов;
- повышение энергетической эффективности инженерной инфраструктуры населенных мест путем применения новейших технологий и сокращения потерь первичных ресурсов;
- обоснование применения индивидуальных и локальных систем энергоснабжения, конкурирующих с централизованным энергоснабжением;
- разработку дифференцированных критериев энергетической безопасности городов, согласующихся с энергетической политикой и состоянием энергоснабжения страны в целом.

По данным Минэнергоугольпрома Украины, общая установленная мощность электростанций в целом по стране на начало 2014 г. составляла 54,5 ГВт, из которых 51 % приходится на тепловые электростанции (ТЭС), 25 % атомные электростанции (АЭС), 10 % гидроэлектростанции и гидроаккумулирующие электростанции (ГЭС и ГАЭС), 12 % теплоэлектроцентрали (ТЭЦ), блок-станции и другие объекты, около 2% на возобновляемые источники энергии, такие, как ветровые (ВЭС) и солнечные (СЭС) электростанции, что является катастрофически мизерным [3].

Как следствие, в проектных предложениях по развитию энергетики городов превалирует ориентация на существующую морально и технически устаревшую инфраструктуру, требующую либо огромных материальных вложений на реконструкцию, либо останется и дальше непозволительно расточительной и нерациональной.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В условиях развивающейся рыночной экономики традиционный подход вступает в противоречие с реальной жизнью и в долгосрочных градостроительных проектах становится неприемлемым.

Поскольку генеральные планы рассматривают далекую перспективу развития городов, то при их разработке необходимо учитывать не только текущую ситуацию в энергоснабжении потребителей, но и сценарии развития систем энергоснабжения в будущем.

Непременным условием решений по обеспечению энергетической безопасности в городах должна стать высокая энергоэффективность и экологичность, способствующая привлечению инвестиций и развитию рыночных отношений в сфере энергоснабжения [4, 133-134].

Наиболее рациональным в развитии энергетики городов является использование местных энергетических ресурсов (МЭР) и ориентация на местные природно-климатические и гидрогеологические условия [5, 39-45].

В условиях городов к МЭР можно отнести три категории энергоресурсов.

1. Вторичные энергоресурсы (ВЭР) — горючие и тепловые отходы промышленных предприятий, низкопотенциальная теплота городских сточных вод, твердые бытовые отходы, механическая энергия сжатого природного газа и пр.

2. Местные топливные ресурсы — торф, древесное топливо, горючие отходы сельхозпроизводства, специально выращиваемое растительное топливо.

3. Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии — гидроэнергия малых рек, энергия ветра, солнечная и геотермальная энергия, низкопотенциальная теплота наружного воздуха, грунта, подземных и поверхностных вод.

Экономическая целесообразность использования местных топливных ресурсов непосредственным образом зависит от их стоимости и затрат в альтернативные варианты топливоснабжения. Имеются резервы по снижению стоимости местных видов топлива, реализация которых возможна лишь при активном участии территориальной власти.

Повышение эффективности энергетической системы является актуальным и для г. Одесса, одного из горо-

дов-миллионников Украины, а соответственно и одного из крупнейших потребителей энергетических ресурсов в стране.

Цель статьи. Изучить возможности сокращения энергопотребления жилой застройкой г. Одесса и предложить варианты повышения энергоэффективности энергетической системы города с использованием возобновляемых источников энергии.

Изложение основного материала. На сегодняшний день энергоснабжение города происходит от централизованных систем электро-, газо- и теплоснабжения.

Основную часть электричества Одесса получает от нескольких крупных электростанций страны (Южноукраинской АЭС, Каховская ГЭС и Днестровской ГЭС мощностью 2850 МВт, 351 МВт и 702 МВт, соответственно), а небольшая часть энергии закупается из Молдовы. Остальное электричество город получает от теплоэлектроцентрали (ТЭЦ) мощностью 32 МВт [6].

Газоснабжение в городе также централизовано как и во всех крупных городах Украины. До недавних пор развитие газификации было основным в процессе урбанизации территорий и удовлетворения потребностей населения в источниках топлива. Однако, в связи со значительным ростом стоимости этого вида топлива стал актуальным поиск других его источников.

Централизованные системы теплоснабжения с теплоэлектроцентралями, районными котельными и протяженными тепловыми сетями также были и остаются доминирующими и в нашем городе. В то же время за последнее десятилетие энергетическая и экономическая эффективность этих систем заметно упала как в результате сокращения тепловых нагрузок потребителей, изношенности тепловых сетей, так и вследствие ухудшения показателей работы оборудования.

Одновременно с этим у потребителей тепловой и электрической энергии появилась возможность создавать собственные индивидуальные энергоисточники, и число их стало интенсивно возрастать.

В любом случае при выборе типа топливных источников и вида систем электро- и теплоснабжения необходимы технико-экономические расчеты, обосновывающие степень их централизации в городе на перспективу.

Город Одесса расположен на юге Украины на берегу Черного моря (соленость – 13г/л). В связи с этим, в целом климат Одессы умеренно континентальный с мягкой зимой и теплым (иногда знойным) летом [7].

Среднегодовая температура воздуха составляет 10,1 °С, наиболее низкая она в январе (1,7 °С), наиболее высокая – в июле (+21,4 °С). В последние 100-120 лет температура воздуха в Одессе, равно как и в целом на Земле, имеет тенденцию к повышению. На протяжении этого периода среднегодовая температура воздуха повысилась по меньшей мере на 1,0 °С.

Наибольшая скорость ветра наблюдается в январе-феврале и в среднем составляет 4,6 м/с, а наименьшая – в июне-июле (3,2 м/с). Наибольшую повторяемость в Одессе имеют северные ветры, а наименьшую – юго-восточные.

Наименьшая облачность наблюдается в августе, а наибольшая – в декабре. В среднем в год наблюдается около

53 ясных, 185 облачных и 128 пасмурных дней, при чем основной период ясной погоды наблюдается с мая по октябрь.

В связи с этими данными, перспективными направлениями развития энергосберегающего градостроительства является использование возобновляемых источников энергии для индивидуального энергоснабжения, таких как:

- солнечная энергия;
- ветровая энергия;
- осмотическая энергия;
- энергия кипения низкотемпературных жидкостей.

Солнечная энергия обладает рядом преимуществ, к которым можно отнести возобновляемость данного источника энергии, бесшумность, отсутствие вредных выбросов в атмосферу при переработке солнечного излучения в другие виды энергии [8].

В связи с тем, что солнечная погода в Одессе наблюдается в течение теплого полугодия, применение солнечных батарей наиболее эффективно именно в это время, что является

недостатком в их использовании.

Для обеспечения частного дома электроэнергией, достаточной для освещения и работы приборов, нужно соединить 8-10 солнечных батарей размером 65 см на 100 см мощностью 150-160 Вт.

Вообще, чтобы обеспечить энергосистему квартиры в многоквартирном доме мощностью 1,5 кВт, достаточно солнечной батареи мощностью в 1 кВт. Для этого можно использовать стены домов с солнечной стороны здания.

Многочисленные практические эксперименты позволяют рекомендовать универсальную схему решения задач солнечных электростанций для разных городских объектов, в состав которой входят (рис. 1) [9]:

- модуль солнечных батарей на основе отдельных фотоэлементов;
- контроллер;
- накопительные аккумуляторы электрической энергии;
- инвертор.

Рис. 1 - Схема индивидуальной солнечной электростанции

Для того, чтобы обеспечить непрерывность электрообеспечения здания круглогодично и не зависеть от интенсивности солнечного излучения, его суточного и сезонного ритма в схему вводят дополнительный источник электроэнергии. Таковыми могут быть центральная электросеть или дизель-генератор.

Но лучшим вариантом такого источника энергии может стать ветрогенератор (рис. 2). Это связано как с очевидными его экологическими преимуществами, так и с преобладанием ветренной погоды в Одессе именно в период инсоляционной недостаточности, т.е. в холодное полугодие.

Чтобы заставить турбину работать, хватит ветра скоростью 2,5-3 м/с, поэтому ветрогенератор всегда будет подпитывать систему параллельно с солнечными батареями.

Планировочным решением для многоквартирных домов может стать расположение ветрогенераторов на крыше.

Преимуществом ветряного генератора является, прежде всего, то, что в ветряных местах, ветер можно считать неисчерпаемым источником энергии. Кроме того, ветрогенераторы, производя энергию, не загрязняют атмосферу вредными выбросами.

К недостаткам устройств по производству ветряной энергии можно отнести непостоянство силы ветра и малую мощность единичного ветрогенератора. Также ветрогенераторы известны тем, что производят много шума, вследствие чего их стараются строить вдали от мест проживания людей.

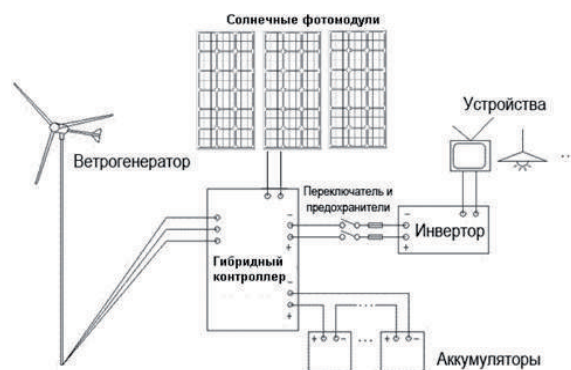

Рис. 2 – Схема индивидуальной ветро-солнечной электростанции

В связи с тем, что Одесса – это город у моря, существует еще один новый, но очень перспективный способ получения электроэнергии, который можно использовать для энергообеспечения города в целом [10, 34]. Это преобразование осмотической энергии в электрическую при опреснении морской воды, что сможет к тому же решить проблему недостатка пресной воды.

Расчеты показывают, что при солености морской воды 35 г/л за счет явления осмоса создается перепад давления 2 389 464 Паскаля или около 24 атмосфер. На практике это эквивалентно плотине высотой 240 метров.

Но кроме давления еще очень важной характеристикой является селективность мембран и их проницаемость. Ведь турбины вырабатывают энергию не от перепада давления, а благодаря расходу воды. Подходящая осмотическая мембрана должна выдерживать давление, превышающее в 20 раз давление в привычном водопроводе. При этом иметь высокую пористость, но задерживать молекулы солей. Совершенствование структуры дешевого полиэтилена позволило создать конструкцию спиральных мембран, пригодных для использования в производстве осмотической энергии.

Это направление развития энергетики имеет очевидные преимущества, но на данный момент находится на стадии исследования.

Чтобы избежать негативных последствий и достигнуть мировых стандартов в теплообеспечении индивидуального жилья, необходимо предпринять активные усилия по снижению теплопотерь.

К таким элементам для нашего города, прежде всего, следует отнести установление оптимальных пропорций в развитии централизованного и децентрализованного теплоснабжения, определение величины и обоснованных масштабов использования местных энергетических ресурсов.

Сверхнормативные тепловые потери в сетях в настоящее время оплачиваются потребителями и мало волнуют централизованную систему в части их устранения. Предлагаемый системный подход делает это обстоятельство наглядным и обосновывает необходимость совершенствования самих децентрализованных систем, в частности применяя

тепловые насосы. Последние, являясь экологически чистыми источниками теплоснабжения, могут размещаться непосредственно у потребителя, что не только исключает тепловые потери в сетях, но и повышает КПД процесса генерирования теплоты до уровня, при котором использование электрической энергии оказывается энергетически и экономически обоснованным [11].

Тепловой насос забирает низкотемпературное тепло подземного источника, чтобы отдать его отопительной системе дома. Из чего это тепло извлекать, для теплового насоса не имеет значения. Для него годятся и грунт, и подземные воды, и вода со дна ближайшей реки. Единственное требование: температура этого источника не должна круглый год опускаться ниже 1 °С. Все, что теплее этой отметки, подходит, чтобы тепловой насос его тепловую энергию выжал, усилил, и заставил работать на обогрев дома.

Стабильным источником тепла является грунт. Его способность сначала накапливать энергию солнца, а потом подолгу ее хранить, обеспечивает одинаковую температуру земли на глубине, расположенной ниже точки промерзания. Грунтовая вода также хорошо хранит однажды полученное от солнца тепло. На большой глубине ее температура держится на отметке +4 °С, это означает, что она может быть эффективным теплоносителем. Чтобы заставить это тепло работать на обогрев дома, на участке бурится скважина, куда опускают трубу теплового насоса.

Образно говоря тепловой насос – это «холодильник наоборот» (рис. 3). Кипящие при низкой температуре жидкости (фреон, углекислота и другие), циркулирующие во внешнем коллекторе на глубине 1,5-2,0 м получают тепло от земли (0 +2 °С) и закипают.

По трубам газ поступает в дом. Компрессор сжимает газ, газ при конденсации выделяет тепло, которое нагревает циркулирующий через тепловой насос теплоноситель (вода, антифриз). Нагретая жидкость поступает в бойлер-термос, от которого с помощью циркуляционных насосов теплоноситель поступает в коллектор теплого пола или в батареи. Так как температура теплоносителя (без дополнительного электроподогрева) невысока 40-50 °С, то наиболее эффективным будет применение в качестве системы отопления водяных теплых полов.

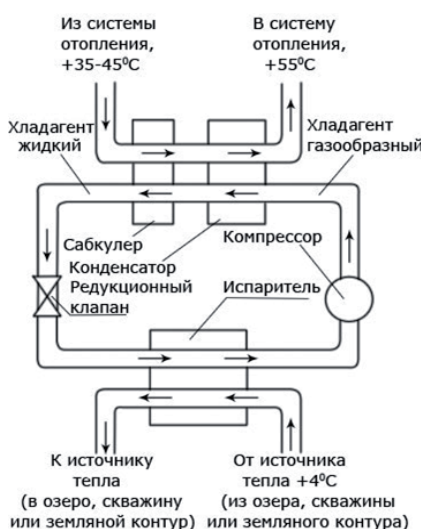

Рис. 3 – Схема теплового насоса

Экологические преимущества теплового насоса по сравнению с традиционным отоплением:

- снижение использования добываемой энергии на 34%;
- уменьшение выбросов CO₂ на 62%;
- снижение периодических затрат на эксплуатацию зданий (обслуживание) на 44% по сравнению с системами отопления, основанными на газовых бойлерных установках.

Выводы и предложения. Сверхнормативные тепловые потери в сетях в настоящее время оплачиваются потребителями и мало волнуют централизованную систему в части их устранения. Предлагаемый системный подход делает это обстоятельство наглядным и обосновывает необходимость совершенствования самих децентрализованных систем, в частности применяя тепловые насосы. Последние, являясь экологически чистыми источниками теплоснабжения, могут размещаться непосредственно у потребителя, что не только исключает тепловые потери в сетях, но и повышает КПД процесса генерирования теплоты до уровня, при котором использование электрической энергии оказывается энергетически и экономически обоснованным.

Не смотря на то, что внедрение таких мероприятий для повышения энергоэффективности городской застройки довольно дорогостоящее, это имеет ряд как экологических так и экономических преимуществ:

- сокращение или полное отсутствие отрицательного воздействия на окружающую среду процесса выработки энергии;
- в среднем срок окупаемости таких источников энергии составляет около 15 лет, но по истечении данного срока, вложения практически отсутствуют еще в течение порядка 10 лет;
- стоимость 1 кВт такой энергии примерно в 1,5-2 раза ниже традиционной;
- полная независимость от государственных изменений в сфере энергетики.

Практическая ценность комплексного подхода к показателям энергоэффективности состоит в том, что они являются индикатором эколого-энергетической безопасности

функционирования и развития городов и показывают, где сосредоточены основные резервы энергосбережения, открывают возможность оптимального вложения финансовых средств по звеньям энергетического процесса. Кроме того, используя показатели энергоэффективности, можно сопоставлять различные города по уровню энергопотребления и оценивать эффективность предлагаемой стратегии развития их местной энергетики и энергосбережения.

Список литературы

1. Воропай Н.И. Энергетическая безопасность – надежность систем энергетики – надежность энергоснабжения: соотношение понятий и аспектов исследования [Текст] / Н.И. Воропай, Л.Д. Криворучкий, Н.И. Пяткова // Мет. вопросы исследования надежности больших систем энергетики. Мурманск, 1996. Вып. 48. С. 74-80.
2. Борголова Е.А. Энергосбережение и повышение энергетической эффективности: Учеб. пособие для ответственных за энергосбережение [Текст] / Е.А. Борголова, Ф.Ф. Лавриненко, Ю.Ф. Тихоненко, А.В. Стежко, В.А. Брянцев, М.К. Агеев, Ю.Г. Жокин. – Москва, 2013. – 349 с.
3. Эффект рикошета, или как избежать кризиса неплатежей в энергетике Украины [Электронный ресурс], 2015. URL: http://gazeta.zn.ua/energy_market/effekt-rikosheta-ili-kak-izbezhata-krizisa-neplatezhey-v-energetike-ukrainy_.html
4. Карпов В.Н. Новаторство в высшем энергетическом образовании АПК и решение отраслевой энергетической проблемы [Текст] / В.Н. Карпов, З.Ш. Юлдашев // Успехи современного естествознания, 2012. № 12. С. 133-134.
5. Иванух Р. Природно-ресурсный потенциал Украины и пути повышения эффективности его использования [Текст] / Р. Иванух, Б. Данилишин // Экономика Украины, 1995. №11. С.39-45.
6. Лозинский В.М. Светить всегда [Электронный ресурс] / В.М. Лозинский, В.Н. Колесников, Е.С. Катков // Энергетика и Электрификация, 2001. № 9. URL:<http://www.oblenergo.odessa.ua/index.php/ua/about/istoriya>
7. Вишневым В.И. Климат Одессы [Электронный ресурс], 2007. URL: <http://www.meteorprog.ua/ru/climate/Odesa/>

8. Технические характеристики основного оборудования и принцип работы солнечной электростанции [Электронный ресурс], 2005. URL: <http://cetus.org.ua/princip-raboty-pv-station.html>

9. Схемы работы солнечной электростанции [Электронный ресурс], 2014. URL: <http://www.termocool.ru/products/shemy-raboty-solnechnoj-elektrostantsii>

10. Алексеев Б.А. Возобновляемые источники энергии за рубежом [Текст] / Б.А. Алексеев // Энергетика за рубежом. Приложение к журналу «Энергетик». – 2005. – С. 33-42.

11. Принцип работы теплового насоса: как преобразовывает тепло, схема и устройство [Электронный ресурс], 2014. URL: <http://term.od.ua/blog/princip-raboti-teplovogo-nasosa/>

NAUKI ROLNICZE - СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

НОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМ УДОБРЕНИЯ НА СЕРЫХ ЛЕСНЫХ ПОЧВАХ ВЕРХНЕВОЛЖЬЯ

Владимир Васильевич Окорков,
ФГБНУ «Владимирский НИИСХ»,

Доктор сельскохозяйственных наук, заведующий отделом

Оксана Анатольевна Фенова,
ФГБНУ «Владимирский НИИСХ»,

Кандидат сельскохозяйственных наук, старший научный сотрудник

Людмила Алексеевна Окоркова,
ФГБНУ «Владимирский НИИСХ»,

Старший научный сотрудник

THE NEW PRINCIPLES OF THE ASSESSMENT OF EFFICIENCY OF SYSTEMS OF FERTILIZER ON GRAY FOREST SOILS OF THE UPPER VOLGA

Vladimir Vasilyevich Okorkov, Vladimir Research Institute of Agriculture, Doctor of agricultural sciences, head of Division

Oksana Anatolyevna Fenova, Vladimir Research Institute of Agriculture, Candidate of agricultural sciences, senior research associate

Lyudmila Alekseevna Okorkova, Vladimir Research Institute of Agriculture, Senior research associate

АННОТАЦИЯ

Для оценки эффективности систем удобрения предложены наблюдающиеся различия в зависимости окупаемости элементов питания прибавками продуктивности от доз их применения за севооборот для органической, с одной стороны, минеральной и органоминеральной систем, с другой.

ABSTRACT

For an assessment of efficiency of systems of fertilizer the observed distinctions in dependence of payback of nutrients by efficiency increases from doses of their application for a crop rotation for organic, on the one hand, mineral and organic-mineral systems, with another are offered.

Ключевые слова: Системы удобрения, окупаемость элементов питания прибавками, сумма элементов питания, регрессионные уравнения.

Key words: Systems of fertilizer, payback of unit of nutriments, sum of nutrients, regression equations.

Применение органических удобрений во Владимирской области сократилось до 1,5-2,3 т/га [1]. Однако для экологически безопасного ведения земледелия (бездефицитного баланса гумуса) необходимо применение 8-9 т/га органических удобрений на серых лесных почвах [2] и 10-15 т/га и выше – на дерново-подзолистых [3]. Также в несколько раз уменьшилось и применение минеральных удобрений.

Для поддержания плодородия почв научно-исследовательские учреждения рекомендуют шире применять и другие источники органического вещества: севообороты, насыщенные многолетними бобовыми травами до 40...50 %; запахивание измельченной соломы зерновых культур; различные виды сидерации; промежуточные поукосные и пожнивные культуры.

Далее, в настоящее время вблизи крупных животноводческих ферм и птицефабрик важно утилизировать органические отходы без загрязнения окружающей среды и агроландшафтов, применяя более высокие, экологически безопасные дозы органики, различающиеся по химическому составу в зависимости от происхождения и условий хранения. В хозяйствах с небольшим выходом органических удобрений на первый план выходит задача более эффективного их использования и повышения окупаемости единицы питательных веществ.

В работе [4] впервые установлено более слабое влияние

на продуктивность зернопропашного севооборота органических систем удобрений против минеральной и органоминеральной, сделана попытка количественной оценки его. Для этой цели использовали различную взаимосвязь между балансовыми коэффициентами использования азота и дозой его внесения в различных системах удобрения. Для минеральной и органоминеральных систем она была линейной, для органической – экспоненциальной. С увеличением доз применения азота с удобрениями коэффициенты использования его уменьшались. Развивая эти представления, в работах [5 и 6] были разработаны принципы оценки эффективности органических удобрений различного химического состава по сравнению с минеральными и органоминеральными удобрениями.

Методика. Принципы оценки сравнительной эффективности различных систем удобрения были апробированы путем использования результатов длительного стационарного опыта, заложенного в 1991-1993 гг. на серых лесных Ополья [2].

В 1-й ротации 8-польного севооборота чередование культур было следующим: занятой пар (викоовсяная смесь) – озимая рожь – картофель – овес с подсевом трав (клевер + тимофеевка) – травы 1-го года пользования – травы 2-го года пользования – озимая рожь – яровой ячмень. Во 2-й ротации озимую рожь, высеваемую после трав 2-го года

пользования, заменили яровой пшеницей; в 3-й ротации исключили пропашную культуру, а после занятого пара высевали пшеницу.

Схема применения удобрений в опыте представлена в таблице 1.

Органические удобрения (дозы подстилочного навоза: первая 0, т/га; вторая – 40; третья – 60 и четвертая – 80 т/га) вносились под озимую рожь (пшеницу) после уборки викоовсяной смеси.

Одинарная доза азота, фосфора и калия под зерновые культуры и травы 1-го и 2-го года пользования равнялась 40 кг/га каждого элемента, под картофель – 60, 60 и 80 кг/га. Под травы 1-го года пользования вносилась двойная доза полного минерального удобрения в виде N40P80K80. Во 2-й и 3-й ротациях под викоовсяную смесь фосфорно-калийные удобрения не применяли; вместо одинарной и двойной доз NPK вносили лишь азотные удобрения в дозах 65 и 80 кг/га азота.

В опыте применяли аммиачную селитру, двойной и простой суперфосфат и хлористый калий (калийную соль).

Фосфорно-калийные удобрения вносили осенью под основную обработку почвы, под травы 1-го и 2-го года пользования – поверхностно (после уборки покровной культуры и 1-го учета урожая трав 1-го года пользования), азотные – весной под предпосевную культивацию под однолетние травы и яровые зерновые, а также в подкормку озимых и трав.

Во 2-й и 3-й ротациях изучали последствие известки, внесенной в 1991-1993 гг. в занятом пару.

Результаты и их обсуждение. Анализ данных табл. 1 показал, что за 1-ю ротацию 8-польного севооборота окупаемость 1 кг д.в. удобрений прибавкой урожаяев возделываемых культур была наиболее высокой при применении одинарной дозы NPK (соотношение элементов питания около 1:1:1). С увеличением дозы NPK в 2 раза окупаемость снижалась с 5,4 до 4,2 кг зерн. ед. на 1 кг д.в., а с применением меньшей дозы РК-удобрений (по сумме питательных веществ) против одинарной дозы NPK (табл. 1 и 2) - с 5,4 до 2,4 кг зерн. ед. Такие же закономерности в окупаемости удобрений выявлены и за 2-ю и 3-ю ротации.

Табл. 1.

Вариант	1-я ротация 8-польного севооборота	2-я ротация 8-польного севооборота	3-я ротация 7-польного севооборота
1. Контроль	-	-	-
2. Известь (фон – Ф)	-	-	-
3. Ф + РК	2,4	3,6	4,9
4.Ф + NPK	5,4	6,7	8,6
5.Ф + 2 NPK	4,2	4,3	5,9
6. Ф + навоз, 40 т/га (Н40)	3,8	6,6	5,3
7. Ф + Н60	4,9	5,4	4,7
8. Ф + Н80	3,2	4,0	3,7
9. Ф + Н40 + РК	2,0	3,6	4,0
10.Ф + Н40 + NPK	4,9	5,2	6,0
11.Ф + Н40 + 2 NPK	4,0	3,6	4,6
12.Ф + Н60 + РК	2,2	3,2	3,6
13. Ф + Н60 + NPK	4,3	5,0	5,1
14. Ф + Н60 + 2 NPK	3,4	3,3	4,4
15. Ф + Н80 + РК	2,2	3,4	3,4
16. Ф + Н80 + NPK	4,2	4,4	4,5
17. Ф + Н80 + 2 NPK	3,2	3,3	3,9

Примечание. Приведены данные по окупаемости в среднем по трем полям.

Для сравнительной оценки эффективности систем удобрения были проанализированы данные по их окупаемости в зависимости от размеров применения удобрений (табл. 2). При этом данные окупаемости были разбиты на две группы. В первую группу объединены варианты с полным минеральным удобрением и его сочетанием с органическими, во вторую – с одними фосфорно-калийными

и одними органическими удобрениями и их сочетания (варианты 3, 6-8, 9,12,15).

Взаимосвязь окупаемости единицы д.в. в вариантах с полным минеральным удобрением и сочетания его с органическими удобрениями (у - кг зерн. ед. на 1 кг д.в.) с размерами действующего вещества удобрений за ротацию севооборота (х – ц д.в.) описывалась уравнениями как линейной, так и квадратичной регрессии (табл. 3, рисунок). С ростом дозы применения удобрений она падала.

Табл. 2.

Размеры применения удобрений по ротациям севооборотов, ц д.в.

Вариант	Сумма удобрений в 1-й ротации	Сумма удобрений во 2-й ротации	Сумма удобрений в 3-й ротации
1. Контроль	-	-	-
2. Известь (фон - Ф)	-	-	-
3. Ф + РК	7,0	6,6	4,8
4.Ф + NPK	10,4	10,4	7,8
5.Ф + 2 NPK	20,4	20,0	15,2
6. Ф + навоз, 40 т/га (Н40)	5,2	4,9	4,8
7. Ф + Н60	7,8	7,3	7,2
8. Ф + Н80	10,4	9,8	9,6
9. Ф + Н40 + РК	12,2	11,5	9,6
10.Ф + Н40 + NPK	15,6	15,3	12,6
11.Ф + Н40 + 2 NPK	25,6	24,8	20,0
12.Ф + Н60 + РК	14,8	13,9	12,0
13. Ф + Н60 + NPK	18,2	17,7	15,0
14. Ф + Н60 + 2 NPK	28,2	27,3	22,4
15. Ф + Н80 + РК	17,4	16,4	14,4
16. Ф + Н80 + NPK	20,8	20,2	17,4
17. Ф + Н80 + 2 NPK	30,8	29,7	24,8

Табл. 3.

Уравнения взаимосвязи окупаемости 1 кг д.в. удобрений прибавкой (у - кг зерн. ед. на 1 кг д.в.) с суммой их применения (х - ц д.в.) за ротацию севооборота (1-я группа вариантов)

Ротация севооборота	Уравнение взаимосвязи	n	r	r ²	Довер. нтервал, кг зерн. ед./кг д.в.
1-я	$y = 6,42 - 0,104 x$	8	0,980	0,960	0,3
2-я	$y = 8,10 - 0,175 x$	8	0,970	0,942	0,6
3-я	$y = 9,67 - 0,257 x$	8	0,918	0,843	1,3
	$y = 13,8 - 0,82 x + 0,017 x^2$	8	0,976	0,953	0,7

Окупаемость удобрений во второй группе вариантов при одних и тех же размерах применения удобрений существенно более низкая (рисунок). Был проведен расчет окупаемости удобрений для 2-й группы вариантов по взаимосвязям, полученным для вариантов 1-й группы (табл.

3). Рассчитанные таким образом величины окупаемости удобрений (ОСр) оказались существенно более высокими по сравнению с фактическими значениями ОСфакт (табл. 4).

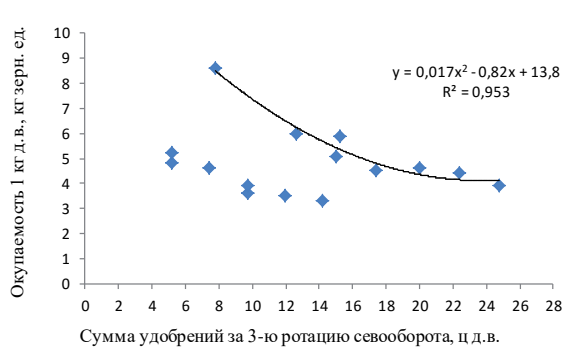

Рис. Взаимосвязь окупаемости удобрений за третью ротацию 7-польного севооборота с суммой внесенных удобрений за ротацию.

Точки, расположенные ниже квадратичной взаимосвязи, относятся ко 2-й группе вариантов: РК, органические удобрения и их сочетания с РК.

Видно, например, что за 1-ю ротацию окупаемость 1 кг фосфорно-калийных удобрений составляла всего 42 % окупаемости 1 кг NPK. По сравнению с полным минеральным и его сочетанием с навозом в 1,14-1,66 раз ниже и эффективность одних органических удобрений, внесенных в соответствующих дозах, а сочетания фосфорно-калийных

с органическими удобрениями – в 2,09-2,60 раз. Более низкая окупаемость одних фосфорно-калийных и органических удобрений, сочетания органических удобрений с РК по сравнению с полным минеральным и его сочетанием с органическими удобрениями установлена и во 2-й и 3-й ротациях севооборотов (табл. 4). Более высокая эффективность минеральной и органоминеральной систем удобрения по сравнению с органической установлена и на дерново-подзолистых почвах [3].

Табл. 4.

Сравнительные размеры изменения окупаемости удобрений (кг зерн. ед. на 1 кг д.в. удобрений) по ротациям севооборотов (2-я группа вариантов)

Показатель	Вариант						
	РК	Н40	Н60	Н80	Н40 + РК	Н60 + РК	Н80 + РК
1-я ротация 8-польного севооборота							
Фактическая окупаемость 1 кг д.в. прибавкой за севооборот, ОСфакт	2,4	3,8	4,9	3,2	2,0	2,2	2,2
Рассчитанная окупаемость 1 кг д.в. прибавкой за севооборот, ОСр	5,7	5,9	5,6	5,3	5,2	4,9	4,6
ОСфакт/ОСр	0,42	0,64	0,88	0,60	0,38	0,45	0,48
2-я ротация 8-польного севооборота							
Фактическая окупаемость 1 кг д.в. прибавкой за севооборот, ОСфакт	3,6	6,6	5,4	4,0	3,6	3,2	3,4
Рассчитанная окупаемость 1 кг д.в. прибавкой за севооборот, ОСр	6,9	7,2	6,8	6,4	6,1	5,7	5,2
ОСфакт/ОСр	0,52	0,92	0,79	0,62	0,59	0,56	0,65
3-я ротация 7-польного севооборота							
Фактическая окупаемость 1 кг д.в. прибавкой за севооборот, ОСфакт	4,9	5,3	4,7	3,7	4,0	3,6	3,4
Рассчитанная окупаемость 1 кг д.в. прибавкой за севооборот, ОСр	8,4	8,4	7,8	7,2	7,2	6,6	6,0
ОСфакт/ОСр	0,58	0,63	0,60	0,51	0,56	0,54	0,57
Рассчитанная окупаемость 1 кг д.в. прибавкой за севооборот*, ОСр	10,4	10,4	8,9	7,6	7,6	6,5	5,6
*ОСфакт/ОСр	0,47	0,51	0,53	0,49	0,53	0,55	0,61

Примечание. Применение за ротацию: РК – фосфорно-калийные удобрения; Н40 – навоз в дозе 40 т/га; Н40 + РК – сочетание 40 т/га навоза с фосфорно-калийными удобрениями. * - расчет по квадратичной зависимости (табл. 3).

В целом установлены следующие особенности в окупаемости удобрений:

1. В вариантах использования полного минерального удобрения и его сочетания с органическими с ростом уровня применения удобрений за ротацию севооборота она закономерно снижается. Это снижение можно описать

с помощью линейной или квадратичной регрессионным зависимостям. При одних и тех же величинах внесенных элементов питания она остается более высокой, чем в вариантах без азотных удобрений.

2. В вариантах применения одних фосфорно-калийных, органических удобрений и их сочетания отношения фактической окупаемости к рассчитанной по уравнениям взаимосвязи для органоминеральных и минеральных удобрений (с внесением азота минеральных удобрений) меньше единицы, что свидетельствует о более низкой эффективности первых систем удобрения.

3. В вариантах применения одних органических удобрений с ростом их доз отношения фактической окупаемости удобрений к рассчитанной (ОСфакт/ОСр) закономерно уменьшаются, подтверждая более высокую эффективность невысоких оптимальных доз внесения органики.

4. В вариантах применения органических удобрений совместно с фосфорно-калийными с ростом доз первых отношения ОСфакт/ОСр закономерно увеличиваются. Такие изменения обусловлены уменьшением доли фосфорно-калийных удобрений, характеризующихся более низкой окупаемостью по сравнению с органическими, в общих размерах внесенных элементов питания.

На основании проведенных исследований и данных работы [7] можно заключить, что более низкая окупаемость д.в. органических удобрений в сравнении с полным минеральным и его сочетанием с органическими удобрениями связана с более медленным высвобождением из них минерального азота, с передвижением накопленного с осени нитратного азота тальми водами в более глубокие слои почвы и меньшим участием его в формировании структурных элементов, обеспечивающих высокий урожай возделываемых культур. Вносимые же весной азотные удобрения обеспечивают более высокие запасы нитратного азота в слое почвы 0-40 см в ранний период вегетации, повышение степени кущения зерновых культур, формирование большего числа цветков в колосе. Передвинувшиеся вглубь нитраты органических удобрений способствуют улучшению питания растений азотом в более поздние фазы роста и развития их, что ведет преимущественно к

повышению сырого белка в зерне.

Ссылки:

1. Ненайденко Г.Н., Гусев В.В. 2012. «Удобрения и другие факторы развития АПК Владимирской области». – Иваново. – 392 с.

2. Окорков В.В. 2006. «Удобрения и плодородие серых лесных почв Владимирского ополья». Владимир ВОО ВОИ. – 356 с.

3. Лукин С.М. 2009. «Агроэкологическое обоснование систем применения удобрений в севообороте на дерново-подзолистых супесчаных и песчаных почвах». Автореф. дисс...доктора биологических наук. – М. – 49 с.

4. Окорков В.В., Окоркова Л.А., Фенова О.А., Семин И.В. 2013. «Использование местных органических удобрений на серых лесных почвах Владимирского ополья». Агрохимия, № 4. – С. 34-47.

5. Окорков В.В., Фенова О.А., Окоркова Л.А. 2014. «Эффективность систем удобрения на серых лесных почвах Ополья». Доклады РАСХН, № 4. – С. 38-40.

6. Окорков В.В., Семин И.В. 2015. «Эффективность удобрений в звене севооборота на серых лесных почвах Владимирского ополья». Агрохимический вестник, № 1. – С. 18-21.

7. Окорков В.В., Фенова О.А., Окоркова Л.А. 2014. «Опыт длительного использования удобрений на серых лесных почвах Владимирского ополья». Агрохимия, № 10. – С. 53-63.

МАТЕМАТИКА- ФИЗИКА - ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

ОПИС ЭЛЕМЕНТОВ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ТА ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ НИМИ

Осідач Андрій Олегович

Аспірант

Національний університет "Львівська політехніка"

ITEM DESCRIPTION ELECTRONIC DOCUMENT AND CONNECTIONS BETWEEN THEM

Andrii Osidach, Aspirant National University «Lviv Polytechnic»

АННОТАЦІЯ

У статті розглядаються підходи до моделювання електронного документа, опис його елементів та зв'язків між ними, що дозволяє розробляти нові, більш ефективні методи обробки різнокласових електронних документів в системах електронного документообігу. Пропонуються контекстно-ймовірнісна модель класу документів – набір вірогідності для визначення контексту правил граматики, та закінчена абстрактна математична модель класу документів, де визначається логічна структура документа і формалізуються зв'язки фізичних атрибутів документу з його логічною структурою.

ABSTRACT

The article deals with modeling approaches to electronic document describing its elements and relationships between them, allowing you to develop new processing techniques electronic documents in electronic document systems. We offer context-probabilistic model class documents - a set of probabilities to determine the context of the rules of grammar, and over an abstract mathematical model class documents that determined the logical structure of the document and formalized links the physical attributes of the document to its logical structure.

Ключові слова: корпоративний документообіг, електронний документ, логічна структура документа, математична модель документа, контекстно-ймовірнісна модель документа.

Key words: corporate document management, electronic document, logical structure of document, mathematical model of document, context-probabilistic model of document.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базуючись на результатах аналізу літератури [1-10] можна зробити висновок, що найбільш актуальним науково-технічним завданням для розробників сучасних корпоративних інформаційних систем підприємств є забезпечення ефективної обробки електронних документів в умовах об'єму, що постійно зростає, збільшення класів і видів різнорідних даних, які породжуються, зберігаються і використовуються в корпоративних інформаційних системах.

Постановка задачі. Таким чином, перспективною розробкою в області корпоративного документообігу є завдання розробки нових методів обробки різнокласових електронних документів, що дозволяють підвищити ефективність функціонування сучасних корпоративних інформаційних систем підприємств [6-8].

У зв'язку з цим, необхідно провести моделювання структури електронних документів, а також формалізувати їх елементи та зв'язки між ними.

Метою роботи є розробка підходів щодо моделювання електронного документа, опис його елементів та зв'язків між ними, що дозволяє розробляти нові, більш ефективні методи обробки різнокласових електронних документів в системах електронного документообігу.

Основна частина. Отримана в [1] структура описує кожен окремо взятий документ, щоб описати загальну структуру деякої множини однорідних документів, званої класом документів, вимагається використання грама-тик.

Припустимо, що задана деяка множина документів $D = \{D_1, D_2, \dots, D_N\}$. Тоді кожному з цих документів $D_i, i = 1, \dots, N$, можна поставити у відповідність його структуру S_i що є сукупністю логічної структури S_i^L і фізичної структури S_i^F .

Позначимо множину логічних структур документів з класу D через:

$S_i^L = \{S_1^L, S_2^L, \dots, S_N^L\}$, де $S_i^L = (C_i, R_i)$, та $C_i: Z_i \rightarrow \Sigma_i^*$, $i R_i: Z_i \times Z_i \rightarrow \Theta_i$,

де Z_i – сукупність всіляких логічних областей документу D_i ,

Σ_i – алфавіт символів в документі D_i , Θ_i – безліч роздільників, можливих в документі D_i .

Тоді $S^L = (C, R)$, де $C: Z \rightarrow \Sigma^*$; $R: Z \times Z \rightarrow \Theta$;

$Z = \bigcup_i Z_i$ – всілякі логічні області заданого класу документів D ;

$\Sigma = \bigcup_i \Sigma_i$ – алфавіт символів в класі документів D ;

$\Theta = \bigcup_i \Theta_i$ – множина роздільників в класі документів D .

Розглянемо тепер ієрархічні ґрати Z [5, 9-10]. Задамо на розбиття J , суміжними класами якого є елементи, що мають загальну точну верхню грань A , де ніяка двоелементна підмножина великої кількості Z , у яке входить хоч би один елемент цього суміжного класу, не має такої точної верхньої грані A' , що $A' \leq A$. Іншими словами, для усіх leZ вірно, що $leZ^{(i)}$ тоді і тільки тоді, коли:

(а) $\sup (l^{(i1)}, l^{(i2)}, \dots, l^{(ik)})$, де $Z^{(i)} = (l^{(i1)}, l^{(i2)}, \dots, l^{(ik)})$ – i -й суміжний клас розбиття J і

(б) для будь-кого meZ і $leZ(i) \sup (m,l) = A'$, причому $A \leq A'$.

Описуючи розбиття J в термінах деревоподібної структури, можна сказати, що в суміжні класи об'єднуються елементи, що мають загальний батьківський вузол [7].

Розглянемо тепер спосіб представлення загальної логічної структури документів із заданого класу D у вигляді

контекстно-вільної граматики [2, 9].

Припустимо, що така граMATИКА $G_D = \{N_D, T_D, P_D, \Delta_D\}$ існує.

Тут N_D – множина нетермінальних символів, T_D – множина термінальних символів, P_D – множина продукцій і $\Delta_D \in N_D$ – початковий символ граматики.

Тоді множина T_D співпадає з множиною Σ - алфавітом, що прийнятий в області D ; множина нетермінальних символів N_D співпадає з множиною логічних областей, що становлять грати Z . Початковий символ Δ_D є загальний максимальний елемент структур $Z_i, i = 1, \dots, N$. Нарешті, множина продукцій P_D може бути побудовано з фактор-множини Z/J і відображень S і R . Дійсно, фактор-множина Z/J у сукупності з відображенням R дозволяє отримати правила для нетермінальних елементів; відображення S зв'язує в правилах нетермінальні і термінальні символи. Структура фактор-множини Z/J гарантує, що в лівій частині отриманих правил стоять тільки один нетермінальний символ, а права частина правил може складатися з ланцюжка термінальних і нетермінальних символів. Отже, граMATИКА G_D є контекстно-вільною.

Таким чином, загальна логічна структура деякого класу документів може бути описана за допомогою контекстно-вільної граматики G_D . Відображення H дозволяє зв'язати фізичну і логічну структури шляхом додавання продукціям граматики G_D відповідних фізичних атрибутів [10].

Отже, була побудована KB-граMATИКА G_D [8], що описує деякий клас документів D , у якій не накладалися ніякі обмеження на вигляд продукції. Очевидно, що ця обставина на практиці, як правило, призводить до використання недетермінованих методів синтаксичного розбору, котрі мають надзвичайно низьку ефективність. У загальному плані, для опису структури більшості документів, що зустрічаються на практиці, необхідно увести в моделі інформацію про контекст структурних елементів [4-6]. Використання контекстно-залежних граMATИК призводить до неефективних алгоритмів синтаксичного розбору, отже, їх застосування дуже обмежене [5]. Тому доречним буде ввести в модель набір статистичних вірогідностей, що дає можливість побудувати найбільш вірогідну логічну структуру документа, що дозволяє адекватніше представити важливі на практиці класи документів, а також значно прискорити процес їх побудови [запропоновано автором].

Будь-яка KB-граMATИКА G_D може бути графічно описана за допомогою деякого лісу F_D [5], що складається з набору дерев $\{T_1, T_2, \dots, T_N, \dots\}$. Тоді кожне правило $p_i \in P_D, i = 1, 2, \dots, k$, граматики G_D може бути представлено у вигляді піддерева (куща) [5] хоч би одного з дерев $T_j \in F_D, j = 1, 2, \dots, N$.

Тоді відображення $\hat{J}: P_D \rightarrow P_D$ в кожній продукції граматики G_D ставить у відповідність деякий кущ з множини P_D всіх можливих кущів лісу F_D .

Введемо термінологію для опису взаємного розташування кущів в дереві, подібну до термінології для вузлів дерева.

Нехай $p_1, p_2 \in P_D$ – деякі продукції граматики G_D

$\gamma_1, \gamma_2 \in P_D$ – відповідні їх кущі. Припустимо також, що продукції p_1, p_2 мають наступний вигляд [запропоновано автором]:

$$p_1: \alpha \rightarrow \beta_1 \beta_2 \dots \beta_k, \quad (1)$$

$$p_2: \gamma \rightarrow \delta_1 \delta_2 \dots \delta_m,$$

де $\alpha, \gamma, \beta_i, \delta_j \in N_D \setminus T_D, i = 1, 2, \dots, k; j = 1, 2, \dots, m$.

Тоді можна ввести наступні визначення [запропоновано автором].

Визначення 1. Нехай продукції $p_1, p_2 \in P_D$ задані у виді (1) і $\gamma_1 = \hat{J}(p_1)$,

$\gamma_2 = \hat{J}(p_2)$ – кущі, що відповідають цим продукціям. Тоді γ_1 є предком для γ_2 , а γ_2 є нащадком для γ_1 , якщо серед елементів правої частини продукції p_1 знайдеться хоч би один такий, що:

$$\gamma = \beta_i, i \in [1, k].$$

Визначення 2. Нехай продукції $p_1, p_2 \in P_D$ задані у виді (1) і $\gamma_1 = \hat{J}(p_1)$,

$\gamma_2 = \hat{J}(p_2)$ – кущі, що відповідають цим продукціям. Тоді p_1 і p_2 є сусідами, якщо існує така продукція $p_3 \in P_D$:

$$p_3: \phi \rightarrow \psi_1 \psi_2 \dots \psi_l, \quad (2)$$

де $\phi, \psi_i \in N_D \setminus T_D, i = 1, 2, \dots, l; j = 1, 2, \dots, N$, що серед елементів її правої частини знайдуться два елементи ψ_q і ψ_s , для яких вірно що:

$$\alpha = \psi_q, \beta = \psi_s, q, s \in [1, l]. \quad (3)$$

Визначення 3. Нехай продукції $p_1, p_2 \in P_D$ задані у виді (1) і $\gamma_1 = \hat{J}(p_1)$,

$\gamma_2 = \hat{J}(p_2)$ – кущі, що відповідають цим продукціям. Тоді γ_1 є лівим (правим) сусідом γ_2 , якщо γ_1 – сусід γ_2 і у формулі (3) $q < s$ ($s < q$).

З урахуванням введених вище визначень можна описати запропоновану контекстно-ймовірнісну модель класу документів. Щоб прискорити процес синтаксичного аналізу і побудувати найбільш вірогідне дерево, будемо враховувати контексти окремих кущів. Щоб отримати повний контекст куща в дереві, необхідно розглянути його лівих і правих сусідів, а також його предків і нащадків.

Пропонований підхід нагадує лінійну модель для представлення слів природної мови, що вживається в лінгвістиці, яка дістала назву n-грами (n-grams) [7]. Вслід за класичним методом n-грамів, в якому зазвичай вважається $n=3$, також розглянемо контексти з трьох елементів в кожному з чотирьох напрямів.

Розглянемо множину P_D . Ця множина в загальному випадку може бути нескінченною, оскільки нескінченною є множина F_D . Проте, можна виділити кінцеву підмножину $P^j \in P_D$, в яку включимо усі кущі великої кількості. Проте, можна виділити кінцеву підмножину P_D , відповідну продукціям множини P_D граматики G_D . Припустимо, що потужність великої кількості P^j $|P^j| = N$. Тоді можна представити безліч P^j у наступному виді:

$$P^j = \{P_1, P_2, \dots, P_N\}.$$

Додавши до множини P^j порожній елемент ϵ , отримаємо розширену множину P^j :

$$P^j = P^j \cup \epsilon = \{\epsilon, \gamma_0, \gamma_1, \gamma_2, \dots, \gamma_N\}. \quad (4)$$

Введемо відношення, що визначають контекст заданого елементу в кожному з чотирьох напрямів [10].

Нехай $\gamma, \gamma', \gamma'' \in P^j$. Тоді:

Відношення $N_T(\gamma, \gamma', \gamma'')$ визначає, що кущ γ – предок куща γ' і кущ γ' – предок куща γ'' .

Аналогічно вводимо відношення для інших напрямів.

Відношення $N_B(\gamma, \gamma', \gamma'')$ визначає, що кущ γ – нащадок куща γ' і кущ γ' – нащадок куща γ'' .

Відношення $N_L(\gamma, \gamma', \gamma'')$ визначає факт, що кущ γ є лівим сусідом для куща γ' ; кущ γ' є лівим сусідом для куща γ'' .
Відношення $N_R(\gamma, \gamma', \gamma'')$ визначає, що кущ γ – правий

сусід куща γ' і кущ γ' – правий сусід куща γ'' . Графічне представлення введених відношень представлено на рис. 1 [запропоновано автором].

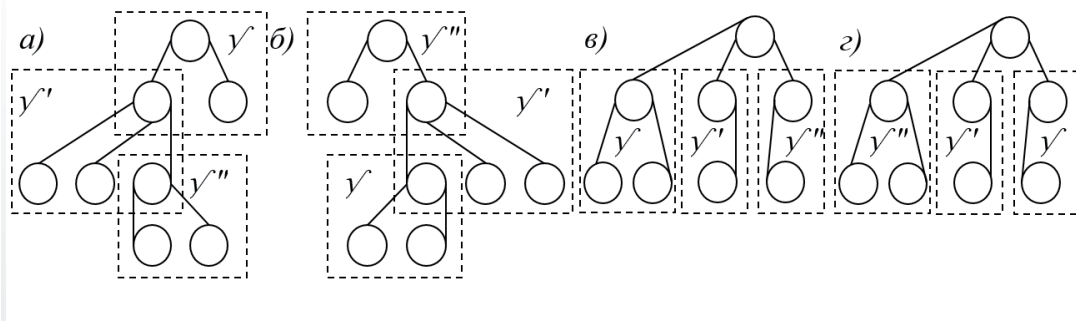

Рисунок 1 – Графічне представлення відношень між кущами в дереві:

а) $N_T(\gamma, \gamma', \gamma'')$, б) $N_B(\gamma, \gamma', \gamma'')$, в) $N_L(\gamma, \gamma', \gamma'')$, г) $N_R(\gamma, \gamma', \gamma'')$
Тоді вірогідність того, що кущ γ є предком для куща γ' який, у свою чергу, є предком куща γ'' можна виразити як:
 $P((\gamma; N_T(\gamma, \gamma', \gamma'')))$. (5)

Позначимо через $\Pi_T(\gamma)$ – множину будь-якої вірогідності виду (5), що відносяться до куща γ . Очевидно, що для кожного куща $\gamma \in P^j$ число такої вірогідності дорівнює сумі числа розміщень з $(N+1)$ елементу по 2 і

$(N+1)$ пари з однакових елементів [запропоновано автором]:

$$|\Pi_T(\gamma)| = A_{N+1}^2 + (N+1) = (N+1)!/(N-1)! + (N+1) = N(N+1) + (N+1) = (N+1)^2. (6)$$

Оскільки, згідно з формулою (6), потужність великої кількості $\Pi_T(\gamma)$ дорівнює $(N+1)^2$, то сукупність отриманої

вірогідності може бути записана у вигляді матриці:

$$M_T(\gamma) = \|m_T^i\|_{i,j=1,\overline{N+1}}, (7)$$

кожен елемент якої є вірогідність $P((\gamma | N_T(\gamma, \gamma', \gamma'')))$, де γ' – i -й елемент і γ'' – j -й елемент великої кількості γ^j у формулі (4).

Введемо ще декілька визначень, аналогії з теорією матриць [запропоновано автором].

Визначення 4. Називатимемо послідовність з n^2 n -мірних рядків кубічною матрицею, якщо ця послідовність може бути поміщена всередину куба $n \times n \times n$ і впорядкована як по горизонталі, так і по вертикалі. Зображення кубічної матриці $2 \times 2 \times 2$ наведено на рис. 2.

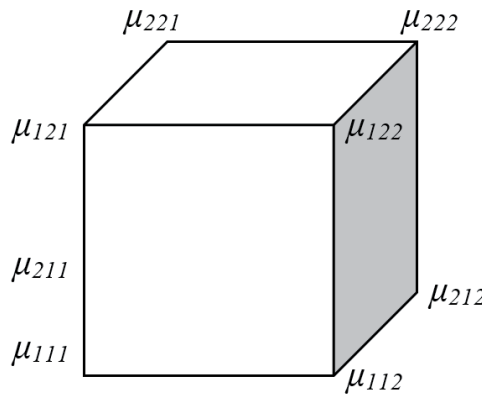

Рисунок 2 – Кубічна матриця M розміром $2 \times 2 \times 2$

Визначення 5. Називатимемо квадратну матрицю $M = \|\mu_{i,j}\|$, $i, j = 1, \dots, n$, вертикальним зрізом кубічної матриці $M = \|\mu_{i,j,k}\|$, $i, j, k = 1, \dots, n$, якщо при будь-яких значеннях i і j вірно, що:

$$\mu_{i,j} = \mu_{i,j,k}, \quad i, j = 1, \dots, n,$$

при деякому фіксованому значенні k .

Наприклад, на рис. 2 елементи $\mu_{112}, \mu_{122}, \mu_{212}, \mu_{222}$ складають вертикальний зріз матриці M при $k = 2$.

Тоді множина Π_T^* вірогідності того, що деякий кущ γ – предок куща γ' і кущ γ' – предок куща γ'' для всіляких значень $\gamma, \gamma', \gamma''$ може бути зведено до кубічної матриці контекстно-ймовірнісних залежностей $M_T = \|\mu_{i,j,k}\|$, i, j, k

$= 1, \dots, N+1$. При цьому квадратна матриця $M_T(\gamma)$, що введена у формулі (7), є вертикальним зрізом кубічної матриці M_T при деякому $k = \text{ln}d(\gamma)$. Тут, згідно з формулою (4), індексна функція $\text{ln}d(\gamma)$ має наступний вигляд:

$$h d(\gamma) = \begin{cases} 1, & \text{при } \gamma = \varepsilon \\ i + 1, & \text{при } \gamma = \gamma_i, i = 1, \dots, N \end{cases} (8)$$

Аналогічно вводяться:

(а) поняття вірогідності того, що γ є нащадком, лівим сусідом і правим сусідом кущів γ', γ'' :

$$P((\gamma | N_B(\gamma, \gamma', \gamma'')))$$

$$P((\gamma | N_L(\gamma, \gamma', \gamma''))),$$

$$P((\gamma | N_R(\gamma, \gamma', \gamma''))), \gamma, \gamma', \gamma'' \in P^j;$$

(b) відповідні квадратні матриці - вертикальні зрізи:

$$M_B(\gamma) = \|m_{ij}^B\|_{i,j=1, \dots, N+1},$$

$$M_L(\gamma) = \|m_{ij}^L\|_{i,j=1, \dots, N+1},$$

$$M_R(\gamma) = \|m_{ij}^R\|_{i,j=1, \dots, N+1}, \gamma', \gamma'', \gamma''' \in P^j;$$

(c) кубічні матриці контекстно-ймовірнісних залежностей:

$$MB = \| \| \mu_{i,j,k} \| \|, i,j,k=1, \dots, N+1,$$

$$ML = \| \| \mu_{i,j,k} \| \|, i,j,k=1, \dots, N+1,$$

$$MR = \| \| \mu_{i,j,k} \| \|, i,j,k=1, \dots, N+1.$$

Висновки. Таким чином, контекстно-ймовірнісна модель класу документів $B \in$ сукупність $S = (P, \Xi)$, де $\Xi = (M_L, M_B, M_R)$.

Закінчена абстрактна математична модель класу документів ϵ кортежем $H_D = (G_D, H, \Xi)$, де граматики G_D визначає логічну структуру документа, H зв'язує фізичні атрибути документа з його логічною структурою і Ξ визначає контекстно-ймовірнісну модель - набір вірогідності для визначення контексту правил граматики, що дозволяє розробляти нові, більш ефективні методи обробки різнокласових електронних документів в системах електронного документообігу.

Список літератури.

1. Осідач А.О. Математична модель електронного документа / А.О. Осідач - Технічні науки і технології. - №1 (1). - Чернівці, 2015. - С. 146-152.
2. Осідач А.О. Опис моделі класу документів за допомогою грамастик / А.О. Осідач - Збірник матеріалів науково-

во-практичної конференції "Найновіші досягнення європейської науки - 2015". - Софія: "Бял ГРАД-БГ", 2015. - Т.13 - С. 65-69.

3. ДСТУ 4163-2003. Вимоги до оформлювання документів. - [Чинний від 2003-09-01]. - К., 2003. - 46 с.

4. Смирнова Г.Н. Учебное пособие до дисциплине «Электронные системы управления документооборотом». / Г.Н. Смирнова. - М.: Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2003. - 168 с.

5. Структура та компоненти системи електронного документообігу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://nauch.com.ua/geografiya/20401/index.html?page=2>.

6. Електронний документообіг: сучасні тенденції та проблеми провадження [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.rusnauka.com/34_VPEK_2012/Philologia/7_121024.doc.htm.

7. Losee R.M. Learning syntactic rules and tags with genetic algorithms for information retrieval and filtering: an empirical basis for grammatical rules. University of North Carolina, USA, 2005. - 20 p.

8. Summers K.M. Automatic discovery of logical document structure. Phd thesis, Cornell University. Cornell, USA. 2008. - 196 p.

9. Azokly A.S. Une approche unifomie pour la reconnaissance de la structure physique dc documents composites fondee sur (analyse des cspaces. Phd thesis. l'Institut d'ln format ique, University de Fribourg. Suisse» 2009.- 155 p.

10. Srihari S.N., Lam S.W., Govindaraju V., Srihari R.K., Hull J J. Document image understanding. Center of Excellence for Document Analysis and Recognition, State University of New York at Buffalo, Buffalo, USA, 2008.

CHEMIA - ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ВПЛИВ ДІЕЛЕКТРИЧНОЇ ПОЛІМЕРНОЇ МАТРИЦІ НА ВЛАСТИВОСТІ КОМПОЗИТІВ З ЕЛЕКТРОПРОВІДНИМ ПОЛІМЕРНИМ НАПОВНЮВАЧЕМ

Мартинюк Галина Валентинівна

кандидат хімічних наук, доцент

кафедра методики викладання фізики та хімії,

Рівненський державний гуманітарний університет

THE INFLUENCE OF DIELECTRIC POLYMER MATRIX ON THE PROPERTIES OF COMPOSITES WITH CONDUCTIVE POLYMER FILLER

Martinyuk G. V, PhD, Assistant Professor of Chair for Teaching Physics and Chemistry, Rivne State Humanitarian University

АНОТАЦІЯ

При формуванні полімер-полімерних композитів з електропровідним полімерним наповнювачем на основі поліаміноаренів (поліанілін, поліанізидин, політолуїдин) вивчено вплив матричних полімерів різної будови (полівініловий спирт, поліметилметакрилат, полібутилметакрилат, епоксидна смола ЕД-20) на електричні і термомеханічні властивості композитів. Встановлено, що між полімерною матрицею і наповнювачем існує взаємний зв'язок, що впливає як на властивості полімерної матриці, так і на показники транспорту заряду електропровідного полімеру. Це проявляється у зростанні мікротвердості при малих вмістах наповнювача, зміні термомеханічних характеристик, а також низьких значеннях порогу перколяції та збереженні напівпровідникового характеру провідності електропровідного наповнювача.

ABSTRACT

In the formation of polymer-polymeric composites with conductive polymer filler based on polyaminoarenes (polyaniline, poly anisidine, polytiluidine) was studied an influence of matrix polymers of different nature - poly(vinyl alcohol), poly(methyl methacrylate, polybuthylmethacrylate) and epoxy oligomer ED-20 on their electrical and thermomechanical properties. It has been found that between polymer matrix and conductive polymer filler is a mutual connection which affect both - properties of dielectric matrix and parameters of charge transport of conducting polymer. It manifests itself in an increase of microhardness at low filler contents, variation in thermomechanical characteristics, also as in low threshold values of percolation at saving of semiconductor nature of conductivity of polymer filler.

Ключові слова: електричні і термомеханічні властивості полімерна діелектрична матриця, поліаміноарени, поріг перколяції, мікротвердість

Key words: electrical and thermomechanical properties, polymer dielectric matrices, polyaminoarenes, percolation of threshold, microhardness

Постановка проблеми. Інтерес до електропровідних полімерних матеріалів зумовлений розвитком нових галузей науки і техніки, зокрема, органічної або «пластичної» електроніки, сенсорики, гнучких перетворювачів енергії, антистатичного захисту [1-3].

Використання композиційних полімерних матеріалів у цих галузях вимагає знань про їхні фізико-механічні властивості, зокрема такі як механічна міцність, здатність до термопластичної деформації, електропровідність, тощо. Властивості композитів визначатимуться не тільки характеристиками компонентів, що входять до складу композиту, але й у великій мірі – взаємодією компонентів між собою, способом виготовлення композиту, ступенем його дисперсності або кристалічності.

Однак широке практичне використання електропровідних полімерів стримується через їх недосконалі механічні властивості, погану здатність до термопластичної обробки, що можна усунути шляхом створення їх композитів з промисловими пластичними полімерами [4, 5]. Електропровідні полімери можуть замінити відомі дисперсні наповнювачі (сажа, металічні порошки) та забезпечити елек-

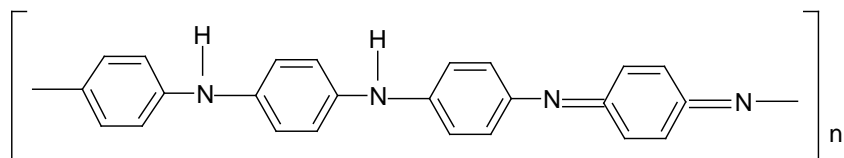
тропровідність матеріалів при нижчих вмістах (2-10%) наповнювача.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Проте незважаючи на широке дослідження електрофізичних, теплофізичних і механічних властивостей композитів із струмопровідними наповнювачами [6], для полімер-полімерних систем отримано мало даних про вплив діелектричної полімерної матриці на фізико-механічні і термопластичні характеристики композитів, про їхній зв'язок з електричними властивостями.

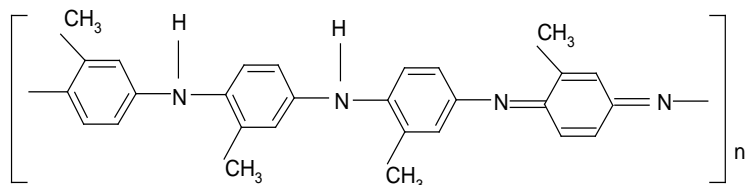
Метою наших досліджень було встановити вплив полімерної діелектричної матриці на електричні і термомеханічні властивості композитів з поліаміноаренами.

Виклад основного матеріалу. Для досліджень використані діелектричні полімерні матриці поліметилметакрилату (ПММА), мол. маса 600000, полівінілового спирту (ПВС), мол. маса 38000, полібутилметакрилату, мол. маса 82000, епоксидної смоли ЕД-20 (мол. маса 420). Як електропровідні полімерні наповнювачі використано поліаміноарени різної будови. Структура елементарної ланки наведена нижче:

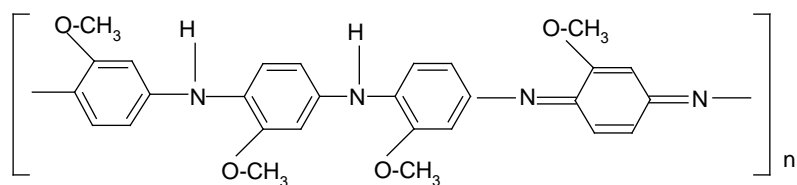
Поліанілін (ПАН)

Поліортотолуїдин (ПоТІ)

Поліортоанілін (ПоА)

Композити у вигляді дисперсних зразків отримували методом термічного пресування [7], окисною полімеризацією аміноаренів у полімерних матрицях [8], ультразвуковим диспергуванням полімерів у спільному розчиннику [4], реакційному наповненні епоксидної матриці провідним полімером [9].

Електричні властивості композитів вивчали вимірюванням електричного опору (R) з наступним перерахунком його на питомий, виходячи з розмірів зразків. Питому об'ємну провідність (σ) визначали як величину, обернену до питомого опору, виміряного за двох контактним методом при кімнатній температурі згідно [7, 9]. Механічні властивості композитів вивчали методом вимірювання мікротвердості на консистометрі Хепплера, а термомеханічні властивості вимірювали при використанні модифікованого приладу Віка при одночасному нагріванні (2 град/хв) та дії навантаження (1кг) як описано в [4, 7].

Результати дослідження та їх обговорення.

Вигляд залежності питомої провідності плівок від об'ємного вмісту полімерного наповнювача (Рис.1а, б, в, г) досить складний в усіх випадках і свідчить про перколяційний характер провідності в досліджуваних композитах. При невеликих вмістах спряженого полімеру (1,7-2,8 об.% для композитів на основі ПВС, 2 об. % - ПММА-ПАН, 2-5% -ТФБК-ПАН, 4-% ПБМА-ПАН) провідність зростає на 6-10 десяткових порядків.

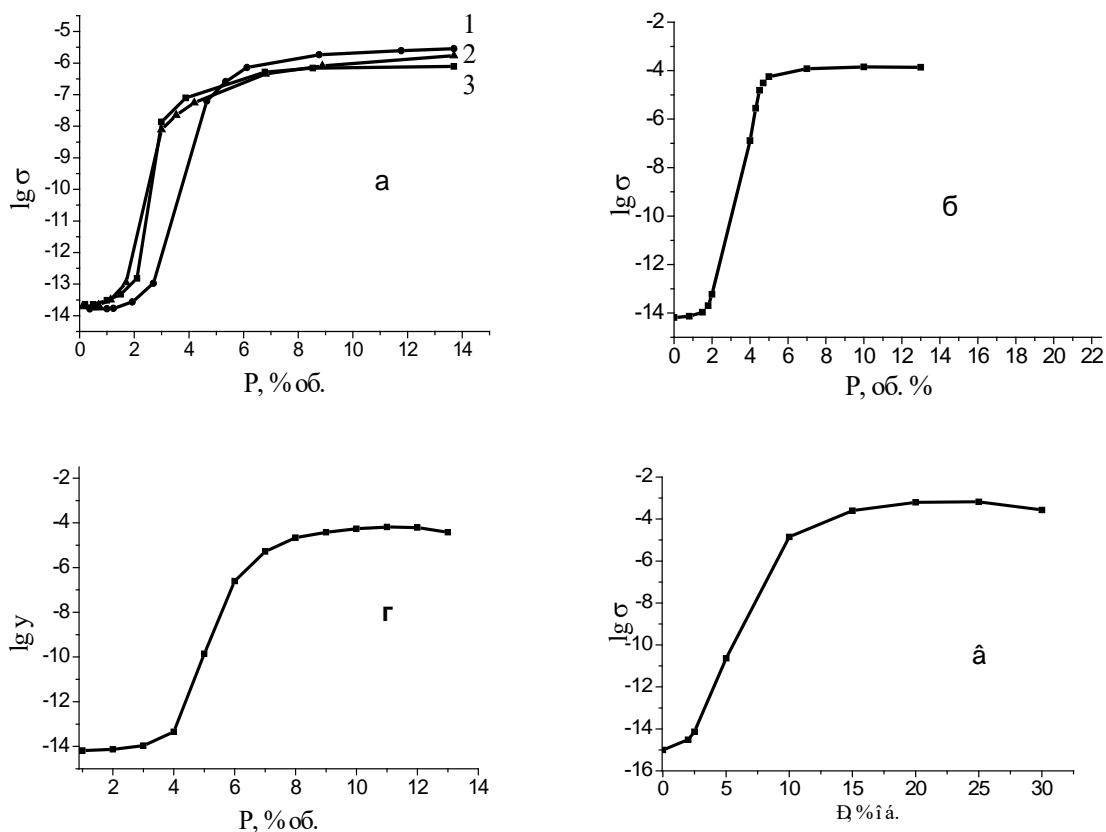

Рис.1 Залежність логарифму питомої провідності композитів від вмісту електропровідного наповнювача для матриць: а) ПВС для наповнювачів: ПАН (1), поріг перколяції - 2,1 об.%, ПоТі (2), поріг перколяції - 2,8 об.%. ПоА(3), поріг перколяції - 1,7 об.%; б) ПММА -ПАН, поріг перколяції - 2 об.%; в) ПБМА – ПАН, поріг перколяції 2-5 об.%; г) ЕД-20 – ПАН, поріг перколяції 4 об.%.

Такі високі значення питомої провідності і низькі значення порогу перколяції характерні для композитів з електропровідною полімерною фазою [3,4,8] і обумовлені утворенням структури, подібної до формування ВПС, де поряд із зшитою полімерною матрицею формується власна сітка полімерного наповнювача. Можна припустити, що таким чином утворюється неперервна електропровідна полімерна матриця (кластер провідності) [10], яка рівномірно

розподіляється по всьому об'єму полімерного композиту. Одержані дані підтверджують, що при формуванні полімер-полімерних композитів наявність полімерної матриці не порушує напівпровідникового характеру провідності спряженого полімеру, а навпаки, навіть дещо покращує показники транспорту заряду. Про це, зокрема, можуть свідчити температурні залежності питомого опору композитів, представлена на рис.2.а, б

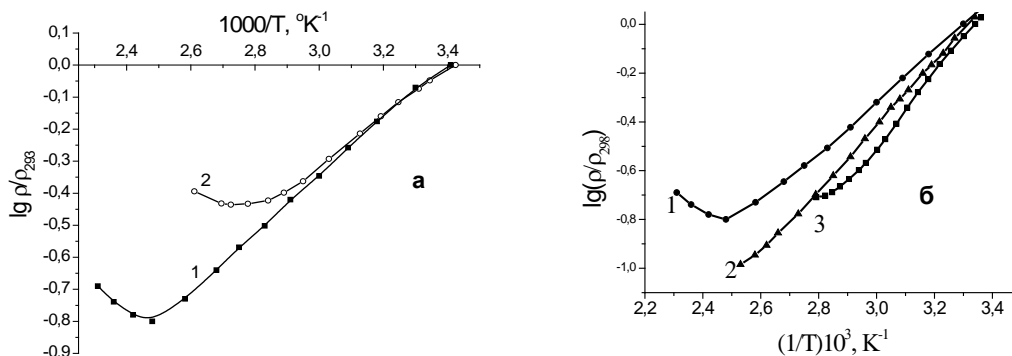

Рис.2. (а) Температурна залежність питомого опору ПАН (1), плівкового композиту ПВС – ПАН (2) Вміст ПАН – 13,8 об. %; (б) композиту ПММА –ПАН. Вміст ПАН об.:%: 1-100; 2-2,8;3 -20.

У ході дослідження температурної залежності питомого опору отриманих композитів, нормованого до опору, виміряного за кімнатної температури (ρ/ρ_{293}), виявлено,

що для всіх досліджених композитів, як і для більшості органічних напівпровідників, на початковій ділянці підвищення температури питомий опір зразків зменшується за

експоненціальним законом. Лінійний характер залежності $\ln(\rho/\rho_{293})-1/T$ у певному інтервалі температур (рис. 2) дає змогу розрахувати значення енергії активації провідності (E_a).

Як видно з рис.2, у композитах не порушується напівпровідниковий характер електропровідності, але простежується вплив будови полімерної матриці на активаційні параметри перенесення заряду. Так, значення енергії активації провідності (E_a) в інтервалі температур $T = 293-358$

К для ПАН становить $0,49 \pm 0,01$ еВ; для композитів ПАН-ПВС, ПММА-ПАН – $(0,47 \pm 0,01)$ еВ та $(0,26 - 2,16) \pm 0,04$ еВ відповідно.

Механічні властивості композитів вивчали методом вимірювання мікротвердості та граничної мікротвердості на консистометрі Хепплера. Нижче подані типові залежності мікротвердості від навантаження для композитів різного складу (Рис.3)

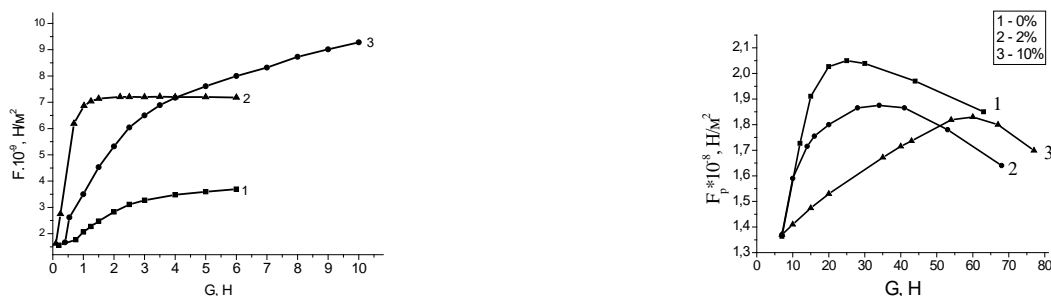

Рис. 3. Залежність мікротвердості від навантаження для композитів: (а) 1- ПВС –ПоА (10%), 2- ПБМА- ПАН, 3- ЕД -20 –ПАН при вмісті ПАН -10%; б - залежність мікротвердості від навантаження для композитів ПММА-ПАН при різному вмісті ПАН.

На основі графічних даних знайдено граничну мікротвердість при даному навантаженні та співствлено ці значення з мікотвердістю полімерної матриці. Введення електропровідного полімеру впливає на весь комплекс фі-

зико-хімічних властивостей, викликаючи не тільки появу електропровідності (σ), але й зміну мікротвердості композиту (F_k) порівняно з полімерною матрицею (F_p). (Табл. 1.)

Таблиця 1.

Фізико-хімічні властивості полімерних композитів при 10% вмісті ПАН як електропровідного наповнювача

Полімерна матриця	Питома провідність, $\sigma, \text{Ом}^{-1} \text{см}^{-1}$	Зміна мікротвердості F_k/F_p , рази	Молекулярна маса кінетичного сегмента, M_c , кг/моль	Зміна температури течіння, T_k/T_m , рази
ПБМА	$3,20 \cdot 10^{-7}$	1,60	360	1,75
ЕД-20	$1,72 \cdot 10^{-6}$	1,11	450	1,26
ПММА	$2,76 \cdot 10^{-5}$	0,91	502	1,15
ПВС	$2,40 \cdot 10^{-3}$	0,63	580	0,94

Вивчення термомеханічних властивостей полімерних композитів показало, що введення полімерного наповнювача в загальному не змінює вигляд термомеханічних кривих (див. рис. 4), однак впливає на температуру течіння і значення молекулярної маси кінетичного сегмента (M_c) порівняно з індивідуальною полімерною матрицею.

Як можна бачити з даних таблиці 1, залежно від природи полімерної матриці спостерігається як підсилююча (ПБМА, ЕД-20), так і розпушуюча (ПВС) дія електропровідного полімеру (ПАН), при цьому найбільші значення провідності (σ) та молекулярної маси кінетичного сегмента M_c характерні для композитів ПВС-ПАН.

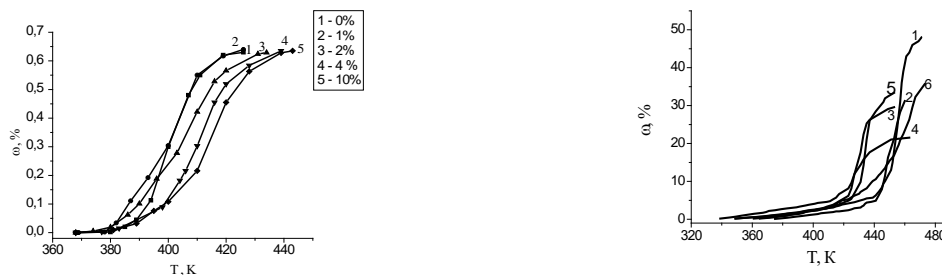

Рисунок 4. (а) Залежність деформації від температури для композитів ПММА-ПАН. Вміст ПАН позначено на вставці. (б) Термомеханічні криві полімер-полімерних композитів ПВС - ПАН при вмісті ПАН %: 1 -3,2; 2 – 5,7; 3 - 15,09; 4 – 18,18; 5 – 10,7; 6 – ПВС

Знайдені особливості електропровідності та фізико-механічних властивостей мають ряд ознак, які дають змогу віднести композити спряжених поліаміноаренів з діелек-

тричними полімерними матрицями до взаємопроникаючих полімерних сіток [11], схематично показаних на рис.5.

Рис. 5. Схематичне зображення взаємопроникаючої полімерної сітки

Структура такого типу забезпечує збереження високоеластичних властивостей, притаманних досліджуваній матриці, і їх наявність не змінює напівпровідникового характеру електропровідних полімерів на основі спряжених поліаміноаренів. Ймовірно, тут проявляється структурний матричний ефект, який полягає у здатності полімерної матриці впливати на довжину і хімічну будову ланцюгів дочірнього полімеру (поліаміноарену), в тому числі на їхню просторову структуру. Наявність такої структури спричиняє певний вплив на температуру високоеластичного стану полімерної композиції, а також на значення температури течіння.

Висновки. На основі експериментальних даних можна зробити висновок, що між полімерною матрицею і наповнювачем існує певна взаємодія, яка проявляється в низьких значеннях порогу перколяції для даних композитів, зростанні мікротвердості при малих вмістах наповнювача, збільшенні (або зменшенні) температури високонластичної деформації та течіння.

Література

1. Aksimentyeva, O.I., Konopelnyk, O.I., Grytsiv, M.Ya., Martyniuk, G.V. Charge transport in electrochromic films of polyorthotoluidine /O.I. Aksimentyeva// Functional Materials. –2004, 11(2).– P.300-304.
2. V. Saxena, B. D. Malhotra. Prospects of conducting polymers in molecular electronics/ V. Saxena // Current Applied Physics.–3 (2003). – P. 293–305.
3. Konopelnyk O.I., Aksimentyeva O.I., Martyniuk G.V. Effect of temperature on the optical properties of conducting polyaminoarenes and their composites with elastic polymer matrix / O.I. Konopelnyk //Molec.Cryst.Liq.Cryst. – 2005. –

Vol. 427. – P. 37-46.

4. O. Aksimentyeva, O.Konopelnyk, I.Opaynych, B.Tzish, A.Ukrainets, G. Martuniuk. Interaction of components and conductivity in polyaniline-polymethyl-methacrylate nanocomposites / O. Aksimentyeva// Rev.Adv.Mater.Sci. – 2010. – Vol.23. – P.30-34.

5. Bessiere A., Duhamel C., Badot J.-C., Lucas V., Certiat M.-C. Study and optimization of a flexible electrochromic device based on polyaniline / A Bessiere// Electrochimica Acta. – 2004. – Vol. 49. – P. 2051–2055.

6. Мамуня Є. П. Структура і властивості полімерних композицій з електропровідними наповнювачами. Автореф. дис. докт. фіз.-мат. наук. –Київ. – 2003. –35 с.

7. Українець А.М., Аксіментьєва О.І., Мартинюк Г.В., Конопельник О.І., Євчук О.М. Термомеханічні і електричні властивості композитів спряжених поліаміноаренів з полівініловим спиртом / А.М. Українець// Вопросы химии и хим. технологи. –2004. –№3. – С. 132–135.

8. Патент № 53159 А (UA). Спосіб одержання струмопровідних полімерних композитів /Аксіментьєва О.І., Українець А.М., Конопельник О.І., Євчук О.М. / Опубл.15.01.2003.– Бюл.№ 1. –6с.

9. Аксіментьєва, О.І., Закордонський, В.П., Мартинюк, Г.В., Крупак, А.І. Спосіб одержання струмопровідної епоксидної композиції / Патент на корисну модель № 24145 (Україна). Опубл. 25.06.07.– Бюл. №9. – 5с.

10. Тарасевич Ю.Ю. Перколяція. Теория. Приложение. Алгоритмы. М. : Химия .–2002. – 110с.

11. Сперлинг Л. Взаимопроникающие полимерные сетки и аналогичные материалы. Пер.с англ.. – М.: Мир: –1984. –С.12–27.

ARCHITEKTURA I URBANISTYKA - АРХИТЕКТУРА

ЗРЕЛИЩНОСТЬ СОВРЕМЕННОЙ АРХИТЕКТУРНОЙ ТЕАТРАЛИЗАЦИИ: ВОЗВРАЩЕНИЕ ЭКСПРЕССИОНИЗМА?

Лесневска Р.В.

Аспирант Кафедры

Теории и практики архитектурного проектирования

Воронежский ГАСУ

Капустин П.В.

Канд. арх., проф., Зав. Кафедрой

Теории и практики архитектурного проектирования

Воронежский ГАСУ

THE CURRENT SPECTACLE OF ARCHITECTURAL THEATRICALITY: RETURN OF THE NEO-EXPRESSIONISM?

Lesnevskaya R.V., Ph.D Student of the department of Theory and practice of architectural designing Voronezh State University of ACE

Kapustin P.V., Ph.D in Architecture, Prof., head of the department of Theory and practice of architectural designing Voronezh State University of ACE

АННОТАЦИЯ

В работе осуществляется анализ недостаточно изученной в российских, а также в мировых исследованиях, проблемы влияния зрелищной культуры постмодернизма на архитектурную практику. Рассмотрено современное употребление термина „зрелище“ в контексте визуальной культуры, экспансии изображений масс-медиа и потребительского общества. После обзора зрелищных механизмов выделен концепт театрализации архитектуры, отражающий воздействие зрелищной культуры и эстетики общества потребления на архитектуру. Критически построено сравнение между идеями театральности архитектуры XIX века немецкого архитектора Г. Земпера и идеей театрализации архитектуры XXI века проф. Г. Хартуняна.

ABSTRACT

The paper is devoted to the analysis of a problem insufficiently studied in Russian and world researches, the problem of the influence of the spectacular postmodern culture on architectural practice. We analyse the modern use of the term «spectacle» in the context of the visual culture, the expansion of mass media images and the consumer society. After the review of mechanisms of the spectacle, the concept of architectural theatricalization is emphasized, reflecting the impact of the spectacular culture and aesthetics of capitalism on architecture. We construct a critical comparison between the ideas of architectural theatricality of the XIX century of the German architect Semper and professor Hartonian's architectural theatricalization of the XXI century.

Ключевые слова: зрелищная архитектура, визуальная культура, неоэкспрессионизм, театрализация, театральность.

Key words: spectacular architecture, visual culture, Neo-Expressionism, theatricalization, theatricality.

Постановка проблемы. В последнее время архитектуру часто сравнивают со зрелищем. Усиленная экспрессивность, выразительность архитектурного языка определяется стилями неоэкспрессионизма и рационального экспрессионизма. Однако, мало изученной остается связь экспрессионистических техник со зрелищной культурой постмодернизма, а также с экономикой «спектакля» (по Ги Дебору). Проблемно разграничить внутренние, чисто творческие стремления и внешние экономические механизмы для создания зрелищных, более чувственных и впечатляющих произведений искусства, в том числе и архитектурных. Более того, зарождение техно-зрелищности и эстетики эпохи цифровых технологий приводит к отказу от традиционных практик строения и проектирования.

Анализ последних исследований и публикаций В эпоху визуальной культуры модернизма и постмодернизма, когда даже не визуальные вещи визуализируются, архитектурное творчество находится под угрозой мира изображений. Одним из первых, кто обратил внимание на тенденцию визуализирования, был М. Хайдеггер. Он

представляет восход мира в виде картины: «...мир вообще становится картиной, и этим знаменуется существо Нового времени [...] Картина мира, сущностно понятая, означает, таким образом, не картину, изображающую мир, а мир, понятый как картина» [8, с. 103]. Под влиянием этой всеобщей картинности современная архитектура XIX века представляет собой «архитектуру, известную своей способностью определять себя через поразительные изображения масс-медиа» [10, с. 370].

Геворг Хартунян в своем труде «Архитектура и зрелище: критика» 2012 г. [9] вводит понятие театрализации архитектуры, чтобы критически рассмотреть архитектуру под влиянием визуального детерминизма. В своих рассуждениях он критически анализирует язык театрализации и зрелищности в архитектурной практике XXI века. Результатом стремления к изобразительности в произведениях архитектуры является освобождение формообразования внешней оболочки от конструкции. Таким образом, театрализация рассмотрена как атектонический прием в современной практике [9].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на негативный оттенок концепта театрализации Хартуняна, нами выявлена также его способность раскрывать неповторимость и эмоциональность архитектуры. Попытаемся расширить концепт театрализации, ссылаясь на идеи В. Беньямина об ауре [1, с. 25]. По мнению Беньямина, в эпоху технической воспроизводимости произведений искусства тиражируемый шедевр теряет свою ауру. Мы считаем, что современная театрализация архитектуры пытается восполнить потерю ауры через фантазмагорию. Можно согласиться с девизом Ги Дебора, восходящим к Л. Фейербаху: «высшая степень иллюзорности являет собой высшую степень святости» [2].

Как театрализация, так и зрелищность имеют целью вызвать возвышенные чувства. Ф. Лиотар комментирует возвращение категории возвышенного (англ. sublime) в постмодернистское искусство [5, с.97]. Возвышенное уже ищет шоковых эффектов, включая в их число не только красивое, но и уродство, искажение, несовершенство. По Лиотару, и бесформенное, и чудовищное в искусстве имеют право быть возвышенными.

Понятие возвышенного получает расширение значения в трудах итальянского философа Марио Коста [4]. Он вводит новый концепт «технологическое возвышенное». С одной стороны, новые технологии ослабляют субъект и приводят к исчезновению искусства и всех его категорий (красота, стиль), с другой стороны, они ставят начало нового эстетического измерения – технологическо-го возвышенного, теряющего символику и смысл. На место формы (традиционной эстетической категории) приходит поток (англ. flux).

Цель статьи. Наше исследование стремится выделить и систематизировать трансформации архитектурной науки и практики, возникающие вследствие действия механизмов зрелищной культуры. Рассмотрен концепт театрализации как инструмент зрелищности в архитектуре.

1. Архитектура как зрелище. В поисках визуальных эффектов архитектура как зрелище меняет традиции архитектурного творчества, подчиняясь модным тенденциям рыночной экономики. В попытке превратиться в поразительное изображение, архитектура теряет свои традиционные основные качества трехмерности

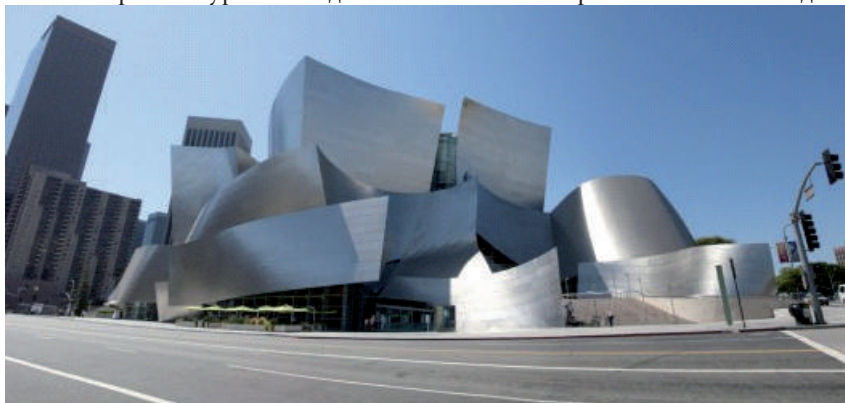
и материальности. В то же время архитектурный объект дистанцируется от зрителя, который воспринимает его только через зрительный аппарат. Востребованная зрелищность достигается путем экспрессивности внешнего вида архитектуры через метафизическую или физическую экспрессивность.

Помимо потребительского стремления к выразительности изображения, архитектура как дисциплина стремится создать сильные ощущения и эмоционально воздействовать на зрителя. Стиль экспрессионизма в архитектуре 20-ых годов XX века ищет ответы в психологии, чтобы различать законы эстетического восприятия и выработать научный подход к эстетическому опыту. На протяжении XVIII и XIX веков философия эстетики развивается в трудах Канта и Шопенгауэра и в пересмотре понятия возвышенного. Опыт возвышенного должен был включать самозабвение, где личные страхи заменяются чувством благополучия и безопасности при столкновении с объектом, излучавшим превосходящую силу. Экспрессионизм в архитектуре интересуется главным образом психологическими эффектами взаимодействия человека и среды. Реализм архитектурного объекта подчинен символическому или стилистическому выражению внутреннего опыта посетителя с целью эстетического удовольствия.

В современную зрелищную культуру архитектурный экспрессионизм возвращается через 80 лет, но с новым амбивалентным значением (рис. 1). Он является инструментом зрелищной культуры для привлечения внимания, но также представляет собой попытку противостоять утилитарности капитализма. С одной стороны, стиль неэкспрессионизма можно рассматривать как эстетическую реакцию против банальных механизмов капитализма и как продолжение традиций экспрессионизма. С другой стороны, его можно определить и как эстетику капитализма, применяющую рыночные механизмы в искусстве для своих целей, посредством фетишизированной креативности, радикальной индивидуальности и коммерциализированного, гиперреального избытка. Современный автор проф. архитектуры Геворг Хартунян разграничивает неэкспрессионизм от экспрессионизма 20-ых годов XX века. По его мнению, под влиянием зрелищной культуры возникает театрализация в архитектуре.

Рис. 1. Неоэкспрессионизм в архитектуре 50-х годов XX века и неоэкспрессионистские тенденции XXI века. TWA Flight

Center 1955 г. в Нью-Йорке (арх. Э. Сааринен) и Зал им. Уолта Диснея, Лос-Анджелес (арх. Ф. Гери), 2003 г.

3. Театральность и театрализация в архитектуре. Перед тем, как приступить к анализу театральности и театрализации в архитектуре, рассмотрим смысл употребления слова «театральность» в изобразительном искусстве. В XVIII веке Дени Дидро раскритиковал нарочитую театральность в живописи («Парадокс об актёре») (рис. 2). Театральность

– утрата естественности изображённых персонажей, знающих, что на них смотрит зритель, утрата спонтанности, эффекта реальности, и невозможность зрителя «слиться с изображением» (рис. 2). Так театральность рассматривалась как специфическое отношение между картиной и её зрителем.

Рис. 2. Театральность в живописи. «Жертва Ифигении» Х. Ван Лоо, 1757 г.

О театральности в архитектуре еще в XIX веке пишет немецкий архитектор и теоретик искусства Готфрид Зем-

пер в своих размышлениях об архитектурном стиле [7]. Ссылаясь на него, Геворг Хартунян формулирует свой

кри-тический взгляд на театрализацию архитектуры XXI века как эстетику капитализма. Они оба разделяют единое мнение о том, что художественное эстетизирование архитектурного образа представляет собой театральные акт самопоказательства архитектурного произведения.

Впервые Земпер исследовал театральность как коммуникативное измерение архитектуры. Он обнаружил концептуальную связь между конструктивной формой (англ. core form) здания и внешним миром, осуществленную посредством художественной формы (англ. art form) оболочки. Именно в художественной форме содержится диалектика зримого и конструктивного решения построения, а также, как здание связывается со своим окружением. Земпер подчеркивал, что художественная форма оболочки зависима от формы конструкции, а характеристики её покрытия, включая все формы украшения, формируются из основной структуры.

Для Земпера художественное эстетизирование конструкции являлось обязательным. Он считал тектонику космическим искусством, в котором художественная форма соотносится с конструктивной формой скорее всего в «структурно-символическом, чем в структурно-техническом» [7, с. 243] смысле. Таким образом, он допускал эстетизирование материалов до степени отказа от реализма с

целью символического смысла, а достигнутый новый искусственный реализм трактовался как театральность.

Несмотря на отказ от реализма материалов, он постоянно пытался соединить украшение фасада с правильным оформлением материала и его технической обоснованностью. Воспринятая им дуальность в тектонике подчеркивает связь с классическим греческим понятием *techné*, в котором главное – выдержать соответствие между техническими, символическими и эстетическими аспектами архитектуры.

Г. Хартунян переосмысливает идею Земпера о театральности, чтобы ввести понятие театрализации архитектуры. В своих работах он критически анализирует язык театрализации и зрелищности в архитектурной практике XXI века. Он считает, что в мире зрелищных изображений художественная форма оболочки здания приобретает полную независимость от конструктивной формы (рис. 2). По его мнению, диалог между конструкцией и внешним миром в настоящее время прерван за счет театрализованных жестов могущественной художественной формы. Освобождение формообразования внешней оболочки от конструкции осуществляется через новые технологии монтажа материалов. Таким образом, тектоника театральности заменена атектоникой театрализации [9].

Рис. 3. Театрализация архитектуры сегодня. Скрытая конструкция и автономная внешняя оболочка. Центра Гейдара Алиева, арх. З. Хадид, Баку, Азербайджан, 2007-2012 гг.

Хартунян разграничивает театральность и театрализацию. В театральности он видит попытку обновить старые архитектурные традиции, а в театрализации – стремление к выставлению объекта и созданию поразительных изображений. Основная разница двух идей состоит в экспансии эстетики товарной формы и ее воздействии на

архитектуру. В этом смысле, коммуникативное измерение архитектуры приобретает характер бессознательного измерения отношения объекта/субъекта под влиянием эстетики товарной формы.

Мы придерживаемся мнения Хартуняна, что театрализация архитектуры, пользуясь перцептивным опытом тех-

нологии телекоммуникаций, разрушает то, что могло бы объединить архитектуру с посетителем. Результат такого подхода – абстрактная форма, скрытое обаяние которой конкурирует с товарным фети-шизмом. Как и товары, абстрактные формы наполнены избытком. По сравнению со стерильной средой модернизма, избыток, вложенный в совокупность культуры зрелища, делает постмодернистскую архитектуру менее удаленной от опыта повседневной жизни посетителя. Однако, отношение посетителя к архитектуре скорее косвенное. В проектом процессе место не имеет значения, а архитектура задумана в манере декораций сцены, вокруг которой разворачивается жизнь.

Мы считаем, что в настоящее время реализм сцены и ее истинность профанированы. Зрелищная культура ведет борьбу против этой профанации через новые, уникальные, самореферентирующиеся объекты. К сожалению, архитектура уже не стремится артистично отражать окружающую действительность, так как она считает себя собственной реальностью (фантазмагорией). Наблюдается от-каз от архитектурных традиций стилей и приемов прошлого.

Театрализация пользуется языком компьютерной технологии, который не отражает традиционных методов строения и проектирования, а калькулирует дизайн абстрактной, отчужденной архитектуры, незнакомой для коллективной памяти пользователей. Таким образом, стремясь к зрелищности как непосредственному удовлетворению фетишистского желания, театрализация архитектуры не предлагает ничего кроме эстетического миража, от которого зрители должны быть «пустяком отвлеченные от пустяков» [Т. С. Элиот, Четыре квартета (1936-1942)]. В архитектуре отвлечение (англ. distraction) находит свою архитектурную форму в фрагментации и сопоставлении сказочных форм со зна-комой тектоникой, которую необходимо различать с идеей Земпера о театральности.

Выводы. Нами уставлено, что концепт театрализации архитектуры – по-нятие, включающее в себя не только применение чисто визуальных выразитель-ных средств или стилей. Оно затрагивает также отношение между реципиентом и объектом или коммуникативное измерение архитектуры. Несмотря на крити-ческий взгляд относительно фантазмагорических форм театрализации, мы вы-деляем стремление к новой ситуативности как положительную реакцию против технократизма и банальности. Тем самым, защищается тезис о том, что театра-лизация амбивалентна по своему значению. Она является инструментом зрелищной культуры общества потребления, но также и реакцией против техник манипуляции [11, 12].

Подчеркнем, что за настоящей тенденцией театрализации архитектурного пространства, может таиться возможность обретения архитектурной деятельно-стью нового исторического смыслового центра, новой предельной категории, заново собирающей в целое давно уже распавшиеся фрагменты профессио-нальных и средовых ценно-стей, знаний и представлений [13, 14]. Таких пре-дельных категорий в истории архитектуры было уже несколько, в их числе: витрувианские «польза, прочность, красота», стиль, жизнестроительство, про-странство, среда. Театрализация же, рассматриваемая в начале как тезис крити-ки,

как неизбежное зло и подчинение профессиональных архитектурных ценно-стей силам массовой культуры, может парадоксальным образом встать в этот ряд и послужить «замыкающей категорией» в построениях перспективных мо-делей архитектурно-проектной деятельности, теории и образования сегодня и в ближайшем времени.

Список литературы:

1. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизво-димости / Вальтер Беньямин ; перевод с нем. С.А. Ромашко.– М. : Медиум, 1996. – 240 с.
2. Дебор Г. Общество спектакля / Ги Дебор ; пер. с фр. С. Офертаса и М. Яку-бович.– М.: Издательство “Логос”, 1999. – 224 с.
3. Ермолаева В. Н. Борьба за реалистическое искусство и гуманизм в эстетике США (60-70-е годы XX века) / Вера Ермолаева.– М.: Наука, 1979. – 279 с.
4. Costa M. Le sublime technologique / Mario Costa.– L. : Iderive, 1994. – 48 p.
5. Lyotard J. F. The Inhuman: Reflections on Time / J. F. Lyotard. – Stanford University Press, 1991. – 216 p.
6. Foster H. Design and Crime: And Other Diatribes / Hal Foster. – Verso, 2003. – 176 p.
7. Semper G. Style in the Technical and Tectonic Arts, Or, Practical Aesthetics / Gottfried Semper. – Getty Publications, 2004. – 980 p.
8. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер ; перевод с нем. В. В. Бибихин// Новая технократическая волна на Западе : сб. науч. ст. – М.: Про-гресс, 1986. – С. 93 – 118.
9. Hartoonian G. Architecture and Spectacle: A Critique / Gevork Hartoonian. – Ashgate Publishing, Ltd., 2012. – 262 p.
10. Hauptmann D., Neidich W. Cognitive Architecture: From Bio-politics to Noo-politics; Architecture & Mind in the Age of Communication and Information / D. Hauptmann, W. Neidich. – Rotterdam: 010 Publishers, 2010. – 588 p.
11. Лесневска Р.В., Капустин П.В. Архитектура как зрелище XXI века: теат-рализация архитектуры // Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Строительство и архитектура. – 2015. – № 2 (38). – С. 111 – 121.
12. Лесневска Р.В. К вопросу о понятии зрелищности в архитектуре и город-ской среде [Электронный ресурс] / Р.В. Лесневска // Архитектон: известия вузов. – 2015. – № 50. – Режим доступа: http://archvuz.ru/2015_2/5.
13. Капустин П.В. Развитие представлений об объекте проектирования в про-цессах архитектурного мышления. Автореферат дис. на соиск. уч. ст. канд. арх. – М.: Московский архитектурный институт, 1999. – 24 с.
14. Капустин П.В. Проектное мышление и архитектурное сознание. Критиче-ское введение в онтологию и феноменологию архитектурного проектирова-ния (монография). – Saarbrucken, Germany: Lambert Academic Publishing, 2012. – 252 с.

References

1. Benjamin, W. The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction. Moscow, 1996, 240 p.
2. Debord G. The society of spectacle. Moscow, “Logos”, 1999, 224 p.

3. Ermolaeva V. N. The struggle for realism and humanism in the aesthetics of the USA (60-70-ies of XX century). Moscow, Nauka, 1979, 279 p.
4. Costa M. The technological sublime / Mario Costa.L. : Iderive, 1994, 48 p.
5. Lyotard J. F. The Inhuman: Reflections on Time / J. F. Lyotard. Stanford University Press, 1991, 216 p.
6. Foster H. Design and Crime: And Other Diatribes. Verso, 2003, 176 p.
7. Semper G. Style in the Technical and Tectonic Arts, Or, Practical Aesthetics / Gottfried Semper. Getty Publications, 2004, 980 p.
8. Heidegger M. The Age of the World Picture. New technocratic wave in the West. Moscow, Progress, 1986, pp. 93 – 118.
9. Hartoonian G. Architecture and Spectacle: A Critique. Ashgate Publishing, Ltd., 2012, 262 p.
10. Hauptmann D., Neidich W. Cognitive Architecture: From Bio-politics to Noo-politics; Architecture & Mind in the Age of Communication and Information. Rotterdam, 010 Publishers, 2010, 588 p.
11. Lesnevskaya R.V., Kapustin P.V. Architecture as the spectacle of the XXI century: theatricality of architecture // Scientific Bulletin of the Voronezh State University of Architecture and Civil Engineering. Construction and Architecture. - 2015. - № 2 (38). - P. 111 – 121.
12. Lesnevskaya R.V. To the question of spectacularity of architecture and urban environment [Electronic resource] / R.V. Lesnevskaya // Architecton: news of High education institutions. - 2015. - No. 50. Access mode: http://archvuz.ru/2015_2/5
13. Kapustin P.V. The Development of Design Objects Ideas in the Process of Architectural Thinking. Abstract of Ph.D in Architecture diss. - M.: Moscow Institute of Architecture, 1999. - 24 p.
14. Kapustin P.V. Design Thinking and Architectural Consciousness. Critical introduction to Ontology and Phenomenology of Architectural Design (monograph). - Saarbrücken, Germany: Lambert Academic Publishing, 2012. - 252 p.

FARMACJA - ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ НАУКИ

ВЗАИМОСВЯЗЬ НОСИТЕЛЬСТВА АЛЛЕЛЕЙ ГЕНОВ И ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗЛИЧНЫХ СХЕМ ГИПОЛИПИДЕМИЧЕСКОЙ ТЕРАПИИ У БОЛЬНЫХ ИБС

Маль Галина Сергеевна

Доктор медицинских наук, профессор

Курский государственный медицинский университет

Дородных Инна Анатольевна

Кандидат медицинских наук

Курский государственный медицинский университет

Лазарева Ирина Алексеевна

Кандидат медицинских наук, доцент кафедры фармакологии

Курский государственный медицинский университет

Удалова Светлана Николаевна

Кандидат фармацевтических наук

Курский государственный медицинский университет

Кононов Станислав Игоревич

Ассистент кафедры фармакологии

Курский государственный медицинский университет

Цепелев Василий Юрьевич

Кандидат медицинских наук

Курский государственный медицинский университет

RELATIONSHIP CARRIER GENE ALLELES AND THE EFFECTIVENESS OF VARIOUS SCHEMES OF LIPID-LOWERING THERAPY IN PATIENTS WITH ISCHEMIC HEART DISEASE

Mal G.S. Ph.D, Professor Kursk State Medical University

Lazareva I. A., Candidate of Medical Sciences, assistant professor Kursk State Medical University

Dorodnykh I.A., Candidate of Medical Sciences Kursk State Medical University

Udalova S.N., Candidate of Pharmaceutical Sciences Kursk State Medical University

Kononov S.I., Assistant of the Department of Pharmacology Kursk State Medical University

Tsepelev V.Yu., Candidate of Medical Sciences Kursk State Medical University

АННОТАЦИЯ

К настоящему времени уже формируется подход о необходимости строгой индивидуализации лечения заболевания у каждого конкретного больного. Известно, что генетические особенности пациента более чем на половину могут определять неадекватный фармакологический ответ. Учитывая, что метаболизм всех лекарственных средств в организме человека генетически детерминирован, то применение современных фармакогенетических тестов для подбора индивидуальной дозы гиполипидемического препарата приобретает все большую актуальность для персонализированной медицины.

ABSTRACT

To date, the approach has generated the need for direction of individualization of treatment of the disease in each patient. It is known that the genetic characteristics of the patient more than in sofo can identify inadequate pharmacological response. Given that the metabolism of drugs in the human body is genetically determined, the application of modern pharmacogenetic tests for individual dose lipid-lowering drugs is becoming increasingly important for personalized medicine.

Ключевые слова: сердечно-сосудистые заболевания, генетические факторы; гиперлипидемическая терапия; ишемическая болезнь сердца, персонализированная медицина.

Key words: cardiovascular disease, genetic factors; lipid-lowering therapy; ischemic heart disease, personalized medicine ischemic heart disease

Одной из главных проблем современных систем здравоохранения является растущее бремя хронических заболеваний [3]. Изменение образа жизни, рост факторов риска, а также успехи медицины на поприще сохранения и prolongation жизни ведут к изменению структуры заболеваемости, с которой имеет дело современное здравоохранение.

Сердечно-сосудистые заболевания в настоящее время лидируют среди причин смертности и инвалидности взрослого населения экономически развитых стран мира

и имеют тенденцию к прогрессированию. По данным Всемирной организации здравоохранения заболевания органов кровообращения вносят неоспоримый вклад в продолжительность жизни, как в западных, так и в восточных государствах [4]. Ежегодно в России от заболеваний органов кровообращения умирает более миллиона человек (примерно 700 человек на 100 тыс. населения) [2]. В 2014г 57% всех смертей пришлось на долю сердечно-сосудистых заболеваний. Причем стандартизованные показатели

смертности населения от сердечно-сосудистых заболеваний превышают таковые в странах Европы в 2-3 раза. Так по оценкам ВОЗ в 2008 году, стандартизованный коэффициент сердечно-сосудистой смертности в России составил 771,4 среди мужчин и 414,3 человек среди женщин на 100 000 населения [5], в то время как в 2014 году 802,9 и 449,0 человек на 10 000 населения среди мужчин и женщин, соответственно, по данным Федеральной службы государственной статистики [1].

Однако сегодня основой лечения атерогенных гиперлипидемий (ГЛП) у пациентов с ИБС остается эмпирический подход проб и ошибок, что зачастую сопряжено с высокой частотой осложнений, неэффективностью лекарственной терапии, и, следовательно, тратой времени и средств на подбор эффективной схемы лечения. Таким образом, на сегодняшний день не решены вопросы, касающиеся индивидуального подхода к коррекции нарушений липидного обмена в связи с тем, что эндогенный метаболизм применяемых гиполипидемических препаратов находится под жестким генетическим контролем. Это обосновывает необходимость поиска альтернативных методов лечения, основанных на генетических особенностях пациентов.

Внедрение фармакогенетического подхода к оценке индивидуальных особенностей эффективности и безопасности гиполипидемических препаратов позволит определить рациональную лекарственную терапию и существенно сэкономить время подбора эффективной схемы терапии и финансовые затраты пациентов.

Цель: оценка гиполипидемической эффективности ингибиторов синтеза холестерина с помощью фармакогенетических маркеров у больных ишемической болезнью сердца.

Материалы и методы: в исследование было включено 120 мужчин с ишемической болезнью сердца (II функциональный класс стенокардии напряжения) с первичными атерогенными гиперхолестеринемиями. Фармакологическая коррекция гиперхолестеринемии осуществлялась статинном IV поколения – розувастатином.

В нашем исследовании с целью поиска индивидуальных критериев для применения гиполипидемических средств у больных ИБС с атерогенными гиперлипидемиями (ГЛП) была изучена генотипическая гетерогенность субпопуляции, как оказывающая влияние на эффективность лечения. Для этого проведено генотипирование полиморфизмов следующих генов: белка-переносчика ЭХ – СЕТРТaq1В (+279G>А) (rs708272) (генотипы +279GG, +279GA, +279AA), липопротеинлипазы –LPLHindIII (T+495G) (rs320) (генотипы +495TT, +495TG, +495GG), эндотелиальной NO-синтетазы – NOS3-786T> C (rs2070744) (генотипы -786TT, -786TC, -786CC), ангиотензин-превращающего фермента – ACE I/D (rs4646994) (генотипы: II, ID, DD).

Среди пациентов, получавших монотерапию розуваста-

тином, частота генотипов +279GG, +279GA, +279AA по полиморфизму СЕТРТaq1В соответствовала 29%, 62,9% и 8,1%, для генотипов +495TT, +495TG, +495GG по полиморфизму LPLHindIII – 50%, 41,9% и 3,2%; для генотипов -786TT, -786TC, -786CC по полиморфизму NOS3-786T> C – 37,1%, 58,1% и 3,2%; для генотипов II, ID, DD по полиморфизму ACE I/D 37,1%, 40,3% и 20,9% соответственно. В то время как частоты генотипов среди пациентов, получавших комбинированную терапию, распределились следующим образом: 44,8%, 34,5% и 20,7% для +279GG, +279GA, +279AA генотипов полиморфизма СЕТРТaq1В; 62,1%, 24,1% и 13,8% для +495TT, +495TG, +495GG генотипов полиморфизма LPLHindIII; 51,2%, 17,2% и 31,1% для -786TT, -786TC, -786CC генотипов полиморфизма NOS3-786T> C; 51,7%, 31,1% и 17,2% для II, ID, DD генотипов по полиморфизму ACE I/D соответственно.

В результате изучения частот генотипов по исследуемым полиморфизмам, оказалось, что в группе, резистентной к монотерапии розувастатином преобладающими оказались гомозиготы по «мутантному» аллелю для полиморфизмов СЕТРТaq1В, LPLHindIII и NOS3-786T> C, тогда как для полиморфизма ACE I/D преобладающим в группе комбинированной терапии оказался генотипом II, то есть гомозигота по «нормальному» аллелю.

Учитывая факт генетической гетерогенности гиперлипидемий, полиморфные варианты генов, вовлеченных в регуляцию липидного обмена, могут определять различия в эффективности применяемых у пациентов гиполипидемических препаратов. В связи с этим, нами проведена оценка влияния частого полиморфизма гена белка-переносчика ЭХ (СЕТР) – одного из ключевых ферментов в регуляции метаболизма липидов и липопротеидов, на эффективность лечения больных розувастатином.

Среди протестированных генетических моделей фенотипических эффектов СЕТРТaq1В полиморфизма на уровень показателей ЛО рецессивная модель показала наиболее значимые гено-фенотипические взаимосвязи, представленные в таблице 1. Как можно увидеть из таблицы 1, гомозиготы +279AA имели изначально менее выраженные нарушения показателей липидного обмена, а именно общего ОХС, ХС ЛНП, ХС не связанного с ЛВП и АИ, а также больший базальный уровень ХС ЛВП, участвующего в обратном транспорте ХС, и обладающего атеропротективными свойствами.

Динамика изменений показателя ХС ЛВП терапии розувастатином также отличалась у пациентов с генотипом +279AA в сравнении с другими генотипами СЕТР. Так, на фоне гиполипидемической терапии розувастатином у гомозигот +279AA преобладание уровня ХС ЛВП обнаружено уже на 8 неделе и сохранилось в течение всего периода исследования (+27,3%, P<0,004), сравнительно с носителями других генотипов (+16,7%, P<0,001 к 48 неделе).

Таблица 1

Связь генотипов CETP с эффективностью гиполипидемической терапии розувастатином у больных ишемической болезнью сердца

Генотипы CETP	N	Показатели липидного обмена, медиана (интерквартильный размах), ммоль/л				
		0 неделя	4 неделя	8 неделя	24 неделя	48 неделя
Общий холестерин ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,012$)						
+279GG/ GA	57	6,1(5,9-6,4)	5,1(4,5-5,6)	4,0(3,8-4,0)	3,8(3,6-3,9)	3,7(3,5-3,8)
+279AA	5	6,0(5,9-6,6)	5,2(5,0-5,4)	4,0(4,0-4,1)	3,8(3,3-4,0)	3,7(3,3-4,0)
P^a		0,706	0,912	0,841	1,000	0,960
Холестерин липопротеидов низкой плотности ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,003$)						
+279GG/ GA	57	4,2(3,9-4,6)	3,1(2,5-3,5)	1,8(1,8-1,9)	1,7(1,6-1,8)	1,7(1,5-1,8)
+279AA	5	4,1(2,8-5,1)	2,4(2,3-3,3)	1,5(0,9-1,9)	1,2(1,2-1,4)	1,2(1,2-1,3)
P^a		0,763	0,152	0,185	0,802	0,658
Триглицериды ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,013$)						
+279GG/ GA	57	1,7(1,6-1,8)	1,6(1,6-1,8)	1,6(1,5-1,7)	1,6(1,4-1,7)	1,6(1,4-1,7)
+279AA	5	1,6(1,6-1,7)	1,6(1,6-1,7)	1,6(1,4-1,6)	1,6(1,3-1,6)	1,5(1,3-1,6)
P^a		0,688	0,404	0,513	0,598	0,363
Холестерин липопротеидов высокой плотности ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,004$)						
+279GG/ GA	57	1,0(0,9-1,1)	1,0(1,0-1,2)	1,1(1,1-1,2)	1,2(1,1-1,4)	1,2(1,1-1,3)
+279AA	5	1,1(1,0-2,1)	1,2(1,3-2,1)	1,2(1,3-2,1)	1,3(1,4-2,1)	1,3(1,4-2,0)
P^a		0,130	0,027*	0,014*	0,022*	0,018*
Холестерин не связанный с липопротеидами высокой плотности ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,002$)						
+279GG/ GA	57	5,1(4,8-5,4)	3,9(3,2-4,3)	2,7(2,6-2,9)	2,5(2,4-2,6)	2,4(2,1-2,5)
+279AA	5	4,9(3,6-5,7)	3,2(2,8-4,1)	2,1(1,7-2,6)	1,9(1,8-2,0)	1,9(1,9-2,0)
P^a		0,563	0,137	0,051*	0,482	0,594
Атерогенный индекс ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,002$)						
+279GG/ GA	57	5,1(4,3-5,7)	3,4(2,7-4,0)	2,2(2,0-2,6)	2,0(1,8-2,3)	1,9(1,6-2,1)
+279AA	5	4,8(3,6-5,1)	2,3(1,4-3,2)	1,6(0,8-1,9)	1,2(0,9-1,4)	1,3(1,0-1,4)
P^a		0,362	0,065	0,013*	0,658	0,970

a – P-уровень критерия Манна-Уитни при сравнении показателей липидного обмена между генотипами CETP на каждом этапе лечения; b – P-уровень критерия Фридмана для оценки значимости изменений показателей липидного обмена в ходе гиполипидемической терапии для генотипов +279GG/ GA; P_c – тоже для генотипа +279AA; * – статистически значимые различия в показателях липидного обмена между генотипами CETP на каждом этапе лечения.

Затем нами проведена оценка влияния полиморфизма гена липопротеинлипазы (LPL) на эффективность лечения больных розувастатином. Наиболее ярко фенотипические

эффекты изучаемого полиморфизма LPL на уровень показателей ЛО проявились при тестировании рецессивной модели, представленной ниже (таблица 2).

Таблица 2

Связь генотипов LPL с эффективностью гиполипидемической терапии розувастатином у больных ишемической болезнью сердца

Генотипы LPL	N	Показатели липидного обмена, медиана (интерквартильный размах), ммоль/л				
		0 неделя	4 неделя	8 неделя	24 неделя	48 неделя
Общий холестерин ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,091$)						
+495TT/TG	57	6,0(5,9-6,3)	6,6(5,9-7,2)	5,6(5,-6,0)	3,7(3,2-3,9)	3,7(3,6-3,9)
+495GG	2	7,3(6,5-8,0)	5,1(4,5-5,5)	4,0(3,8-4,1)	3,5(3,2-3,8)	3,3(3,0-3,6)
P^a		0,057	0,011*	0,046*	0,399	0,154
Холестерин липопротеидов низкой плотности ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,107$)						
+495TT/TG	57	4,1(3,9-4,5)	3,1(2,4-3,4)	1,8(1,8-1,9)	2,1(1,9-2,4)	1,7(1,4-2,0)
+495GG	2	4,4(4,6-6,2)	3,7(4,0-5,6)	3,1(1,8-4,2)	1,7(1,6-1,8)	1,5(1,3-1,9)
P^a		0,066	0,027*	0,014*	0,070	0,052
Триглицериды ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,111$)						
+495TT/TG	57	1,9(1,9-2,0)	1,9(1,8-2,1)	1,8(1,7-1,9)	1,6(1,4-1,7)	1,6(1,4-1,8)
+495GG	2	1,7(1,6-1,8)	1,6(1,56-1,7)	1,6(1,5-1,7)	1,6(1,4-1,7)	1,5(1,3-1,7)
P^a		0,023*	0,035*	0,042*	0,079	0,088
Холестерин липопротеидов высокой плотности ($P^b = 0,043$; $P^c = 0,121$)						
+495TT/TG	57	0,9(0,8-0,9)	0,9(0,8-1,0)	1,0(0,9-1,1)	1,0(0,9-1,1)	1,1(1,0-1,1)
+495GG	2	1,0(0,9-1,1)	1,1(1,0-1,1)	1,1(1,1-1,2)	1,2(1,1-1,2)	1,2(1,1-1,2)
P^a		0,066	0,005*	0,105	0,011*	0,023*
Холестерин не связанный с липопротеидами высокой плотности ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,087$)						
+495TT/TG	57	5,1(4,8-5,4)	3,9(3,2-4,3)	2,7(2,6-2,8)	2,5(2,3-2,6)	2,4(2,1-2,5)
+495GG	2	6,4(5,6-7,2)	5,7(5,0-6,4)	4,6(4,0-5,2)	2,5(2,3-2,7)	2,3(2,0-2,5)
P^a		0,049*	0,002*	0,005*	0,566	0,645
Атерогенный индекс ($P^b < 0,001$; $P^c = 0,095$)						
+495TT/TG	57	5,0(4,3-5,7)	3,2(2,6-3,8)	2,2(1,9-2,5)	1,9(1,7-2,1)	1,8(1,6-2,1)
+495GG	2	7,5(6,1-9,0)	6,8(5,6-8,1)	4,9(3,7-6,1)	2,6(2,5-2,6)	2,1(2,0-2,3)
P^a		0,035*	0,005*	0,007*	0,011*	0,229

a – P-уровень критерия Манна-Уитни при сравнении показателей липидного обмена между генотипами LPL на каждом этапе лечения; b – P-уровень критерия Фридмана для оценки значимости изменений показателей липидного обмена в ходе гиполипидемической терапии для генотипов +495TT/TG; P_c – тоже для генотипа +495GG; * - статистически значимые различия в показателях липидного обмена между генотипами LPL на каждом этапе лечения.

Полученные данные по оценке связи генотипов LPL с эффективностью гиполипидемической терапии розувастатином у больных ИБС демонстрируют большую предрасположенность гомозигот +495GG к нарушению липидного обмена, за счет высоких базальных уровней атерогенных фракций: ОХС, ХС ЛНП, ХС не ЛВП и АИ, способствующих развитию и прогрессированию атеросклероза.

Помимо этого, отличалась и динамика изменений показателей ЛО на фоне терапии розувастатином у пациентов с генотипом +495GG в сравнении с другими генотипами LPL. Так, у гомозигот +495GG на 8 неделе терапии снижение уровня ХС ЛНП от базального уровня было менее отчетливым у пациентов с генотипом +495GG (-30%, $P = 0,068$), чем у пациентов с генотипами +495TT и TG (-56%, $P < 0,001$). Однако уже к 48 неделе степень снижения уровня ХС ЛНП относительно его базальной концентрации у пациентов с генотипом +495GG (-61%, $P = 0,057$) была несколько выше, чем у носителей других генотипов LPL

(-49%, $P < 0,001$).

Концентрация ТГ у гомозигот +495GG была несколько ниже, чем у носителей других генотипов LPL, как до, так и после лечения розувастатином. Напротив, уровень ХС ЛВП у гомозигот +495GG был несколько выше, чем у пациентов с другими генотипами и его уровень фактически не изменялся в ходе гиполипидемической терапии. Влияние розувастатина на снижение уровня несвязанного с ЛВП холестерина было более отчетливым у гомозигот +495GG (-64%, $P = 0,080$), чем у пациентов с генотипами +495TT и TG (-53%, $P < 0,001$). Однако, этот эффект у гомозигот был достигнут только на 48 неделе терапии розувастатином, в то время как существенное снижение ХС не ЛВП у пациентов с генотипами +495TT и TG было достигнуто уже на 8 неделе гиполипидемической терапии (-47% $P < 0,001$) в отличие от носителей гомозиготного генотипа +495GG (-28% $P = 0,711$), у которых уровень данного параметра изначально был выше, чем у носителей других генотипов.

Хотя атерогенный индекс у пациентов с генотипом +495GG в сравнении с носителями других генотипов был выше, как до, так и после лечения розувастатином, степень снижения данного параметра, не смотря на ее медленную динамику, была более отчетливой у гомозигот +495GG (-72% P=0,179), чем у генотипов +495TT и TG (-64%, P<0,001).

Оценив вклад генов, вовлеченных в метаболизм липидов, в выраженность фармакологического ответа у больных ИБС с атерогенными ГЛП при монотерапии розувастатином 10мг/с, нами изучена зависимость между полиморфными вариантами генов, участвующих в патогенезе эндотелиальная дисфункция, на эффективность проводимой терапии.

В связи с этим, следующий этап исследования заключался в определении влияния полиморфизма гена NO-син-

тетазы (NOS3) на эффективность монокомпонентной гиполипидемической терапии розувастатином 10мг/с у больных ИБС, стабильной стенокардией I-II ФК с изолированной или сочетанной ГЛП. Результаты, проведенной оценки связи между различными генотипами NOS3 и возможностями гиполипидемической коррекции розувастатином 10мг/с у больных ИБС с атерогенными ГЛП, отражены в таблице 15. На основании полученных данных, полиморфные варианты NOS3 не оказывали влияния на базальные уровни ЛП у пациентов с ИБС и атерогенными ГЛП, за исключением содержания ТГ (P=0,054). Однако, носительство генотипа -786CC приводило к резистентности используемого статина в качестве гиполипидемического средства, что проявилось меньшим снижением атерогенных показателей липид-транспортной системы (таблица 3).

Таблица 3

Связь генотипов NOS3 с эффективностью гиполипидемической терапии розувастатином у больных ишемической болезнью сердца

Генотипы NOS3	N	Показатели липидного обмена, медиана (интерквартильный размах), ммоль/л				
		0 неделя	4 неделя	8 неделя	24 неделя	48 неделя
Общий холестерин (P ^b <0,001; P ^c =0,524)						
-786TT/ TC	59	6,1(5,9-6,5)	5,1(4,5-5,5)	4,0(3,8-4,0)	3,7(3,6-3,9)	3,7(3,5-3,8)
-786CC	2	6,1(6,0-6,1)	6,0(6,0-6,1)	5,8(5,8-5,9)	5,6(5,3-5,9)	5,4(4,8-5,9)
P ^a		0,887	0,006*	0,004*	0,002*	0,001*
Холестерин липопротеидов низкой плотности (P ^b <0,001; P ^c = 0,171)						
-786TT/ TC	59	4,2(3,9-4,6)	3,1(2,4-3,4)	2,8(1,8-2,9)	1,8(1,5-1,8)	1,1(1,4-1,9)
-786CC	2	3,9(3,7-4,1)	3,8(3,7-4,0)	3,0(1,8-3,9)	3,0(1,8-4,0)	1,9(1,8-4,0)
P ^a		0,316	0,019*	0,023*	0,001*	0,013*
Триглицериды (P ^b <0,001; P ^c =0,111)						
-786TT/ TC	59	1,7(1,6-1,8)	1,6(1,6-1,8)	1,6(1,5-1,7)	1,6(1,4-1,6)	1,5(1,4-1,6)
-786CC	2	2,3(1,8-2,7)	2,3(1,8-2,7)	2,2(1,8-2,7)	2,1(1,8-2,3)	1,9(1,7-2,0)
P ^a		0,054	0,018*	0,013*	0,002*	0,031*
Холестерин липопротеидов высокой плотности P ^b <0,001; P ^c =0,464)						
-786TT/ TC	59	1,0(0,9-1,1)	1,1(1,0-1,1)	1,1(1,1-1,2)	1,2(1,1-1,3)	1,2(1,1-1,3)
-786CC	2	1,0(0,9-1,0)	1,0(1,0-1,1)	1,0(0,8-1,1)	1,0(0,9-1,1)	1,0(1,0-1,1)
P ^a		0,529	0,109	0,054	0,046*	0,075
Холестерин не связанный с липопротеидами высокой плотности (P ^b <0,001; P ^c =0,180)						
-786TT/ TC	59	5,1(4,8-5,5)	3,9(3,2-4,3)	2,7(2,6-2,8)	2,5(2,3-2,6)	2,4(2,1-2,5)
-786CC	2	5,1(5,0-5,1)	5,0(4,9-5,1)	4,5(4,8-5,0)	4,0(3,4-4,7)	3,6(3,2-4,9)
P ^a		0,983	0,010*	0,004*	0,001*	0,001*
Атерогенный индекс (P ^b <0,001; P ^c =0,308)						
-786TT/ TC	59	5,1(4,3-5,7)	3,3(2,6-3,8)	2,2(1,9-2,6)	1,9(1,7-2,2)	1,8(1,5-2,1)
-786CC	2	5,3(4,9-5,7)	4,9(4,7-5,1)	3,0(2,4-6,3)	2,6(2,3-2,9)	2,2(1,9-2,4)
P ^a		0,656	0,024*	0,002*	0,001*	0,001*

a – P-уровень критерия Манна-Уитни при сравнении показателей липидного обмена между генотипами NOS3 на каждом этапе лечения; b – P-уровень критерия Фридмана для оценки значимости изменений показателей липидного обмена в ходе гиполипидемической терапии для генотипов -786TT/ TC; P^c – тоже для генотипа -786CC; * - статистически значимые различия в показателях липидного обмена между генотипами NOS3 на каждом этапе лечения.

Так, не было различий в базальном уровне ОХС у пациентов с различным генотипом NOS3, однако в ходе фармакологической коррекции нарушений липидного обмена у гомозигот -786CC этот показатель оставался высоким и

снижился незначительно к 48 недели (-11,55%, $P=0,524$) на фоне лечения розувастатином у пациентов с ИБС и атерогенными ГЛП в сравнении с генотипом -786ТТ/ТС, у которого снижение ОХС достигло 39% ($P<0,001$).

Помимо этого, отличалась и динамика изменений показателя ХС ЛНП, снижение которого у гомозигот -786СС было менее выраженным (-23%, $P=0,174$), чем у носителей генотипа -786ТТ/ТС (-55%, $P<0,001$) во всех точках, включая 48 неделю исследования.

Описанные выше сдвиги, привели к большему снижению показателя АИ и ХС-неЛВП у пациентов с генотипом -786ТТ и ТС, чем у гомозигот -786СС. Так уровень ХС-неЛВП к 8 неделе исследования снижился незначительно у пациентов с генотипом -786СС (-12%, $P=0,078$), но к 48 неделе динамика показателя стала более отчетливой (-29,4%, $P=0,128$). В то время как у носителей аллельных вариантов -786ТТ и ТС прослеживалось выраженное снижение значений ХС-неЛВП (-47,1%, $P<0,001$) к 8 неделе исследования, значительно замедлившееся к 48 неделе (-53%, $P<0,001$) (рисунок 20). АИ у пациентов с генотипом -786СС в сравнении с носителями других генотипов был выше до лечения розувастатином, и степень снижения данного параметра имела менее выраженную динамику к 48 неделе монокомпонентной гиполипидемической терапии (-58% $P=0,09$), чем у генотипов -786ТТ и ТС (-65%, $P<0,001$).

Выводы:

1. носительство генотипа +279АА по полиморфизму СЕТРТаq1В ассоциируется с большой эффективностью розувастатина, в то время как носительство генотипов +495GG и -786СС по полиморфизмам LPLHindIII и NOS3-786Т>С соответственно могут определять резистентность к проводимой терапии,

2. носительство генотипа DD по полиморфизму ACE I/D у больных ИБС, стабильной стенокардией напряжения с первичными атерогенными ГЛП ассоциировано с меньшей динамикой показателей качества жизни на фоне как моно- так и бикомпонентной гиполипидемической коррекции;

3. выявленное влияние генотипов на эффективность различных схем гиполипидемической коррекции позволяет выработать индивидуальный дозовый режим фармакологического контроля изолированной и сочетанной гиперхолестеринемии у больных ИБС, стабильной стенокардией напряжения с первичными атерогенными ГЛП.

Литература:

1. Демографический ежегодник России. 2013: стат. сб. – М.: Росстат, 2013. – 543 с.
2. Дзвониская, В.Н. Влияние индивидуальных особенностей окислительного метаболизма и генетических факторов на эффект гиполипидемической терапии у больных ишемической болезнью сердца: автореф. дис. канд. мед. наук: 14.03.06 / В.Н. Дзвониская. – Курск, 2011. – 22 с.
3. Оказание помощи при хронических состояниях. Взгляд с позиций системы здравоохранения / под ред. Ellen Nolte, Martin McKee; Всемирная организация здравоохранения, от имени Европейской обсерватории по системам и политике здравоохранения. – [Женева], 2011 – 256 с.
4. Global atlas on cardiovascular disease prevention and control / WHO. – Geneva, Switzerland, 2011. – 164 p.
5. Non-high-density lipoprotein cholesterol and apolipoprotein B in the prediction of coronary heart disease in men / P. Pignoli, E. Tremoli, A. Poli [et al.] // Circulation. – 2005. – Vol. 112. – P. 3375-3383.

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland.

Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner (Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick (Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe — 166 st.

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com , <http://eesa-journal.com/>